

B. P. H A S D E U

DIN
ETYMOLOGICUM MAGNUM
ROMANIAE

FUNDAT DE M. S. REGELE CAROL I

BUCĂȚI ALESE ȘI ADAPTATE PENTRU CLASELE SECUNDARE SUPERIORE

EDIȚIUNEA III.

BUCURESCI
EDITURA LIBRĂRIEI E. GRAEVE & Comp.
70, CALEA VICTORIEI, 70
1894.

H A S D E U

R O M A N I A

B. P. H A S D E U

DIN
ETYMOLOGICUM MAGNUM
ROMANIAE

FUNDAT DE M. S. REGELE CAROL I

BUCĂȚI ALESE ȘI ADAPTATE PENTRU CLASELE SECUNDARE SUPERIORE

EDIȚIUNEA III.

BUCURESCI

EDITURA LIBRĂRIEI E. GRAËVE & Comp.

70, CALEA VICTORIEI, 70

1894.

B. P. Hasdeu

DICȚIONARE ȘI DICȚIONARE

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. 2, P. IX—XVIII.)

— Óre pînă la ce literă ai ajuns ? mă 'ntreba într'o ȃi un bărbat ȃu vȃdă în lume.

— Hm ! responsei eũ printr'o altă întrebare — pînă la ce literă ai citit ?

Aci, firesce, o mare încurcătură, căci omul meu cunoscea cartea numai din svon. Românul însă nu se pré încurcă mai nici o-dată. Prefăcându-se că n'a auȃit întrebarea, el se apucă, cu o măiastră ușurinȃă, a mă lăuda pe mine, a lăuda Etimologicul, a lăuda Academia, a lăuda câte în lună și în sóre, dară — fără un «dară» nu se póte — își încheiă acatistul printr'un adânc suspin și o duiósă urare :

— Numai să'ți dea Dumneȃeu ani mulți ca să poți isprăvi ! . . .

A ! iată ce-va care treȃe peste competenȃa mea, și chiar peste votul unanim al înaltului Corp Academic. Ar fi de minune, negreșit, dacă Stăpânirea ar poté să vină în Parlament cu un proiect de lege, prin care să mă opréscă de a muri pînă la

terminarea Etimologicului, ba încă să'mi mai lungescă ڃilele și peste litera z pentru ca să fac un suplément. Nu sciũ, dacã țera ar câștiga prin acésta ; eũ însã unul aș fi pe deplin mulțumit. Dar fericitele timpuri, când se potcoviaũ purecii, aũ trecut de mult. E fórte cu putință ca eũ să mor mâine sau poĩ-mâine, și într'un asemenea cas, fără îndoială, nimeni nu va ڃice : după ce a murit, câte ڃile a mai trăit ca să isprăvescă ? . . .

Ceea ce mă liniștesce întru cât-va, este că paguba n'ar fi tocmai mare. In adevěr, dacã lucrarea mea nu e nici caldă nici rece, așa și așa, cât duce cĩurul apă, lesne se vor găsi mulți ca s'o urnescă mai departe ; dacã însã, din potrivă, ea ar fi cum-va atât de bună încât anevoiă să se găsescă cineva ca să mă înlocuescă la muncă, atunci, orĩ-cât va rămâné dela mine, un volum, doué sau trei, va fi un dar bine venit, o pĩrgă nu de prisos pentru sciința în genere și pentru românime în parte. Punéndu-mé la mijloc între ambele ipoteze, eũ îmi permit a crede că opera mea, fără a fi ce-va de tóte ڃilele, nu este totuși vre-o grozãviă peste puterile orĩ-cuĩ va întruni în sine un temeiũ de cunoșcințe istorice și filologice cu un dram de bun simț și de bună voință.

Cu asemeni cunoșcințe filologice și istorice pe de o parte, cu bună voință și bun simț pe de alta, nu va avé cine-va, ca să póta merge înainte cu desãvĩșirea lucrãrii, decât să se pătrundă de planul general, de mãrginile în cari el se desfășorã,

de cugetarea cea călăuză pe calea ce 'l duce la capăt.

Al meu, în tótă puterea cuvîntului, este numai acest plan, prin care — după ȕisa d-luî Dimitrie Sturdza — eũ isbutiî «a cuprinde întelesul intim al ideeî M. S. Regeluî» și pe care din capul loculuî îl încuviințase Academia. In tomul I, pe cele 1,120 de colóne, se vede deja destul de limpede chipul de realizare al aceluî plan.

Dar ce ȕic? Nicî acest plan, cu a căruî paternitate aș vré să mă fălesc, nu este al meu. El resultă aprópe întreg din starea actuală a Sciințéi limbei. De nu l'aș fi zămislit eũ, trebuia s'o facă astăȕi sau mâine un X sau un Y. Prioritatea este aci o simplă întâmplare; iar zăbava din partea altora nu e de mirare, de óră-ce însăși Linguistica s'a născut abia de jumătate de secol. Câte și mai câte de dres îi mai rămâne de aci încolo!

Dacă sarcina mea ar fi de a lucra un Etimologic al limbei franceze sau al celei germane orî italiene, este învederat că aș avé la îndemână un material însutit mai mare, studiat mai dinainte de o pleiadă de cărturari; povara, prin urmare, ar fi nespus mai purtăreță; dar să nu se créďă că atuncî eũ aș procede alt-fel decât acuma; să nu se créďă iarăși că alt-fel aș procede, când mi s'ar da vre-un graiũ sălbatec din Africa sau din America, lipsit de orî-ce monumente, de orî-ce cultură, de orî-ce năzuințé literare; nu alt-fel aș procede, nu și nu, căci planul — încă o dată — nu este o nepregetată nă-

scocire a creerului meu stăruitor, ci mi se impune vrând-nevrând din afară prin Știința limbei.

Dela Bopp și Diez, dela Schleichner sau dela Curtius încóce, nici chiar un mic manual de gramatică pentru clase primare nu se mai scrie așa cum se scriea altă-dată. Cu atât mai vîrtos, este un abis între cea mai voluminosă gramatică a orî-cărîi limbî de pe la 1800 și între orî-ce gramatică științifică de astăzi, fie ea și mai mititică decât cea a lui Brachet. Cum dară se întâmplă, că numai Dicționarul n'a făcut în principiū aprópe nici un pas înainte?

Nu vorbin nemic despre acele dicționare așa ȃise practice, pe cari Francesul pretinde a le purta în busunar: «dictionnaire de poche», iar Némțul le ține în mână: «Handwörterbuch», uniî și alții servindu-se cu ele pentru a'și tălmăci bine-reu o frasă sau o vorbă străină; acele vocabulare elementare, cu ajutorul cărora nu este de mirare dacā la noi unul din vulgarisatoriî romanșurilor parisiene de pe la 1850 tradusesse pe «plateau de Waterloo» prin «talerul dela Waterloo». Despre asemeni ABC ai lexicografieî nu se vorbesce. Nu vorbim iarăși despre acele dicționare, așa ȃicînd imperative, prin cari un areopag oficial, o Academiă Francesă sau o Academiă della Crusca, se crede în drept a legifera asupra limbei curat literare a unei nașuni, făcînd din graiū un fel de selecșune nu naturală, ci de tot artificială, cel mult artistică. Este un 'gust, iar despre gusturî nu se dispută. Noi avem aci în ve-

dere numai *Lexica totius linguae*, numai *Thesaurus*, numai acele repertorie colosale, pe cari Littré le definesce : «un enregistrement très-étendu des usages de la langue, enregistrement qui, avec le présent, embrasse la passé.»

Să luăm excelentul dicționar latin al abbatelui Forcellini din secolul trecut și să'l punem alături cu cea mai nouă mare operă lexicografică : «*A new english dictionary on historical principles*», pe care dela 1884 încóce a început a o publica James Murray, după ce în curs de 25 de ani o societate întrégă îi adunase și'i grămădise materialuri peste materialuri.

Înțelegem ca Forcellini să nu ne dea alt ce-va decât clasicitatea latină, căci «*populus romanus*» nu mai trăesce ; graiul lui cel viu s'a metamorfozat de vécuri în dialectele romanice de astăzi, fără a ne fi lăsat mai nici o urmă propriă ; cântecele sale, poveștile, ghicitorile, bécetele, rîsurî și plânsurî, totul s'a prăbușit, acoperindu-se cu giulgiul uitării. Dar órc în aceiași pozițiune se află Murray ? El ăre a face cu cea mai jună din națiunile cele mari ale Europei, o națiune plină de sucule vieței, o națiune cărîi i se datoréză însuși cuvîntul *folklore*, care însemnézá tóte prin câte se manifestă spiritul unui popor, obiceiule lui, ideile 'i despre sine și despre lume, literatura lui cea nescrisă, miș și miș de trăsuri caracteristice cu rădăcinî în inimă și cu mugurî în graiú. Eî bine, cărturária englesă, veche

și nouă, se găsește la Murray, dar poporul engles — nu.

Popor! iată ceea ce deosebesce pe Știința limbii, născută în secolul nostru, de acele studii lingvistice de altă dată, cari n'a lipsit pe ici pe colea nici chiar în negura vécului de mijloc. Óre de ce nu s'a putut plásmui acéstă știință în mințile cele semi-đeesci ale unor uriași ca Aristotele sau, ca Bacon? De ce? — fiind-că oricare națiune ce-va mai înaintată se credea pe atunci a fi pré superióră celor-lalte mai puțin dezvoltate, și fiind-că în fruntea fie-cării națiuni se păuna câte o clasă socială rădicată cu mult mai pe sus de straturile cele de jos, cređându-se datóre a le desprețui și a nu le băga în samă, după cum strălucitul păun — se đice — nu se uită nici o dată la piciórele sale, căci sînt aspre și întunecóse. Sub o asemenea aristocrațiá între națiuni și sub o asemenea aristocrațiá între clase, orice altă știință sau artă putea să propășescă, dar nu Linguistica, al căriia material brut se află mai-mai întreg în cătune, în colibe, în bordeie, nu în palaturi.

Se crede, cum că creștinismul ar fi dat nascere Științei limbii. O spuseră o dată Pott și Max Müller; de atunci o tot repetă alții. În adevăr, neminea înainte de Crist n'a șters deosebirea dintre om și om, înfrățind pe șerb și pe stăpân, pe Elin și pe barbar. Dar vorba Românului: Vodă vrea, Hâncu ba! una a fost cugetul Mântuitorului, și alta a hotărît Papa. În locul graiurilor celor viue, pe

cară erau trimiși să le învețe apostoli, eclesia ulterioară a încărcat omenirea, ca un soiu de monopol, cu câte-va limbă mórte și prohodite, mai ales ebraica, gréca și latina ; în locul frăției evangelice, cârja Sfîntului Petru a concurs la desfășurarea și crescerea aceluî feudalism, care turtia sub călcăie elementul poporan ; contra limbilor celor răposate, contra nimicirii morale a glótelor, dacă protesta cine-va, apoi numai dóră ereticii, numai dóră acei preinși schismatici, pe cară îi spulberau fulgerele Vaticanului. Este adevărat, de trei ori adevărat, lui Crist i se datoréză principiul metafisic al Sciinței limbei ; nascerea ei însă, întruparea-i cea pipăită, nu putea fi opera Papilor, ci este rezultanta spiritului celui egalitar, care de un véc și mai bine pregătise Revoluțiunea francesă și pe care Revoluțiunea francesă l'a transmis înjghebat și întărit secolului nostru. Și fără a se fi desgropat limba sanscrită, deși póte ce-va mai anevoiă, Linguistica trebuia să se nască din dată ce aú devenit egale de'naintea sciinței limbile cele mai culte cu graiurile cele mai necioplite, iar toți cetățenii, dela vlădică pînă la opincă, egali pe tărîmul politic. Linguistica fusese prevădută abia pe la începutul secolului trecut de cătră marele Neapolitan Giambattista Vico, care trăsese cel de'ntâiu luarea aminte asupra literaturii poporane, asupra idiotismilor vulgului, asupra acelei împregiurări că fiecare popor posedă câte o enciclopediă a sa, o geografă, o cosmografă, o astronomiă etc., cară tóte

constituă o neprețuită comoră a cugetării sub învâlișul graiului.

Un mare dicționar, în care poporul nu este cuprins cel puțin tot pe atâta pe cât se cuprinde acolo statul major al națiunii; în care o odă sau un sonet nu primesc în clubul lor un cântec bătrânesc sau o doină; în care citațiunile dintr'o navelă s'ar crede pângărite alături cu citațiuni dintr'un basm; în care ar fi un scandal nesuferit de a se întâlni la o laltă un vers din «Vicleem» cu o strofă dintr'o tragediă, și'n care se descrie menuetul, dar nu se pomenesce «ca la ușa cortului»; un asemenea mare dicționar este un anacronism astăzi, căci Știința limbei urmăresce cu stăruință evoluțiunea vorbei nu într'o samă de capete alese, nu în individualitatea cutare sau cutare, nu în cercuri sociale restrânse, ci tocmai în popor mai pe sus de toate.

Să constatăm însă că Linguistica este óre-cum ea însăși de vină, dacă Gramatica a mers cu mult mai repede decât Dicționarul. Preocupățiunea aprópe exclusivă a coriteilor științei a fost în trecut, și nu încetéză încă de a mai fi, curat gramaticală. După așa dișa «școlă gramaticală veche» urméză așa dișa «școlă gramaticală nouă»; dar «alt-grammatische Schule» și «neu-grammatische Schule» sînt ambele de o potrivă «grammatische Schule». Mulțumită acestei grijii unilaterale, Gramatica a făcut pași giganticî; Dicționarul însă a rămas departe în urmă, profitând întru

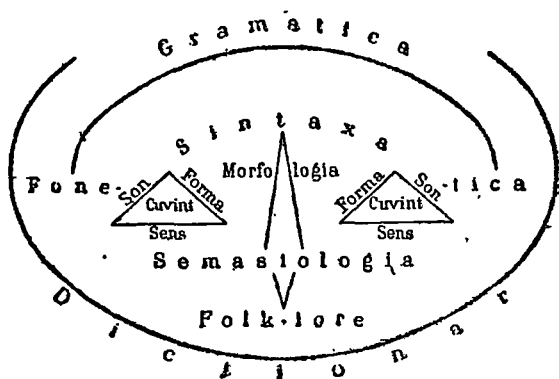
cât-va abia-abia sub raportul fonetic și morfologic. Lexicografii au început a întemeia derivațiunea materială a vorbelor pe corelațiunea regulată a sonurilor, și au început a da loc printre cuvinte' elementelor celor formative ca prefixurii sau sufixurii; dar atâta e tot. Modelându-se Dicționarul după Gramatică, s'a scăpat din vedere că sfera Dicționarului e cu mult mai vastă decât cea a Gramaticii.

S'a ȝis adesea că cuvîntul rezultă din trei factori quintesențialii: son, formă și sens. Când noi rostim «fac», înșirăm sonurile *f, a, c*, a cărora unire formeză un verb la prima persoană a presintelui indicativ, avînd sensul cutare. Din cei trei factori, cu sonul se ocupă în același grad Gramatica și Dicționarul, căci el este rudimentul órecum zoologic al graului, prin care limba umană nu se deosebesce în principiú de miorlăitul pisiței sau de ciripitul vrabiei. Rămân forma și sensul. Gramatica are a face în specie cu forma, iar cu sensul numai întru cât se atinge de relațiuni logice între o formă și alta. Cele doé ramure propriie ale Gramaticii sînt morfologia și sintaxa, ambele avînd de obiect forma și iarăși forma, căci orî-ce categoriă morfologică, bună-óra «j'ai dit», este identică în fond cu o construcțiune sintactică: «ego habeo dictum». In opozițiune cu Gramatica, Dicționarul are a face în specie cu sensul, obiect al doctrinei numite semasiologiă; însă aprópe tot pe atâta și cu forma, fără care rare-

orî se pôte limpedi înțelesul unui element lexic. Sensul cuvîntului isolat este pururea șovăitor. Óre ce însemnăză «scap»? Negreșit nu tot una în «s c a p t éfěr din foc» și în «s c a p căcîula în puț». Sensul particular al lui «scap» în cazul cutare saũ cutare se cunósce numai în frasă, în propozițiune, în întrebuintărea'i cea sintactică. Totuși Dictionarul nu se mărginesce cu atâta, ci sgândăresce mai departe. El caută sensul cel fundamental, din care să se pótă desfășura divergința între cele doē saũ mai multe sensurî particulare, și 'l găsesce în prototipul latin vulgar «excappare», compus din prepozițiunea «ex» și din «capa = mantă», de unde derivă atât românul «scap», preçum și francesul «échapper», spaniolul «escapar» etc. «Excappare» însemna literalmente «a eși din mantă», adică pe de o parte: «a se desbăra de ce-va», pe de alta: «a lăsa jos»; în primul cas: «s c a p din foc», în cel al doilea: «s c a p căcîula». Dar la Stockholm saũ la Moscva, într'o climă vitregă, acolo unde nicî chiar cojocul nu ajunge pentru a înfrunta năvala crivățului, s'ar fi desvoltat óre vre-odată ideia de «scăpare» din acea de «eșire din mantă»? Ea nu putea să se nască decât într'o țeră dela amiaçi-çi, unde mantaua este bună din când în când la nevoie, dar mai adesea e nesuferită în toilul căldurei. La Romani «capa» înfășura tot corpul omului: «totum capiat hominem» după expresiunea lui Isidor. O purtaũ mai ales călătorii plecând la drum; și pe dată

ce sosiaŭ la cine-va, era obiceiŭ ca gazda s'o iea de pe umeriŭ 6spelui, sã 'l s c a p e de o aseme-nã belea: «aufertur capa». Iatã-ne darã, pentru ca sã putem înŭelege pe al nostru s c a p, siliŭã ne strãmuta în traiful intim al strãbunilor, în da-tinele lor, în folklor'ul Romei antice. Și așa este apr6pe tot-d'a-una.

Gramatica cuprinde o parte dintr'o sferã fórté întinsã, pe care Dicŭionarul o îmbrãŭșeazã întrégã. Raportul sinoptic dintre ambele s'ar puté repre-senta prin urmãt6rea figurã, din care vedem tot o-datã cã Gramatica nu numai se intercaléazã 6re-cum în Dicŭionar, dar încã — chiar când o consi-derãm în deosebĩ — se întemeieazã pe el :

Prin «folklore» se înțeleg aci nu acele texturi poporane, cari sînt nu mai puțin trebuincioase Gramaticiei, fiind o prețioasă fântână pentru Linguistica peste tot; ci se înțelege întregul traiu presinte și trecut al unui popor, viața lui materială și morală în treptata și deslășurare, cu toate ale ei, multe și mărunte. Cu cât acest traiu ne este mai cunoscut, cu cât noi ni-l putem înfățișa într'un chip mai intuitiv, mai vădit cu ochii, cu atîta mai limpede ne dăm samă de sensul cel mlădios al cuvintelor. Cine oare n'ar pricepe și mai bine nașterea logică a lui *s c a p* din «excapo = es din mantă», dacă ar avea dinainte-î chiar imaginea acelei mantale, care înfășura pe drumețul roman obosit? Un dicționar e dator, după putință, a și împinge cercetările pînă la acea margine extremă, căci ținta lui, în starea actuală a științei, este de a ne împărtăși în istoria fie-cărui cuvînt genesa totală a unei asociațiunii de idei.

Pe lîngă «capa», poporul roman mai avea și alte feluri de mantale, numite «lacerna», «birrus», «sagus», «mantum» etc. Putem noi oare cunoaște cu deplinătate pe una din ele, dacă nu o știm deosebi de cele-lalte? Și nu numai cînd e vorba de lucruri, ci nu mai puțin și în privința cea imaterială a simțimintelor și a speculațiunilor intelectuale, ori-ce grai, fie cât de neciopleit sub raportul literar, posedă pentru ori-ce categorie o samă de sinonimii, pe cari le distinge unele de altele, fiecare din ele avînd o nuanță proprieă și dînd na-

scere unor derivate diferite, une-orî chiar divergenți. Alt-ceva este «scap» și alt-ceva sinonimul «mântuesc», derivat din «mantum», adecă din aceeași noțiune fundamentală ca și «capa». Deminutivul «mantellum» ne apare deja la Plaut (Capt. III, 3 v. 5-6) cu sensul de «scăpare» :

Nec mendaciis subdolis mihi usquam mantellum est
[meis.
 Nec sycophantiis, nec fucis ullum mantellum obviam
[est..

«Mântuesc», care n'are a face cu maghiarul «menteni», este format din latinul «mantum» și însemneză literalmente «acoper cu o mantă», de unde pe de o parte sensul de «sauver», pe de alta — la Moldoveni — acela de «achever», nici o-dată «laisser tomber», căci la Romani «mantum» era scurt și ușor, «breve amictum», nu supărăcios ca lunga «capa.» Fără sinonimică, accepțiunea celor mai multe vorbe ne apare într'o umbră, în care ochiul zăresce figurele, dar confundă fețele.

Dela Festus pînă la Suidas, dela Suidas pînă la Henricus Stephanus, dela Henricus Stephanus pînă mai în zilele noastre, dicționarele cele mari se mulțumesc cu arătarea sensului imediat vechiū său nou al unui cuvînt prin întrebuițarea-i curat literară într'o construcțiune sintactică. Dar pînă și acéstă citare a texturilor este generalmente pré trunchiată, uitându-se că adesea înțelesul cel intenționat al cuvîntului nu se lămuresce fără

un lung pasagiū reproduc in-extenso. Littré cel d'întâiū a sciut să citeze, și tocmai de aceea cel d'întâiū el a reușit să indice într'o mulțime de casurī nu numai sensurile, dar pînă și nuanțele cele mai fine ale fie-căruī sens în parte. Grațiā citațiunilor bine alese, bine cumpēnite și bine clasificate, grațiā tot-o-datā unei pētrunđetōre și interesante sinonimice, opera lexicografului frances este nu numai un registru de consultat, ci pînă la un punct o carte de lecturā; pe cānd publicațiunea Englesului Murray se asemēnā mai mult cu o diagramā: pe una o poți primi ca pe acel tovarăș cu care vorbesci fără să ți se urască și — după ȃicētōrea romānā — vorba vorbā aduce; cea-laltā este un fel de schelet, un specimen anatomic, o hīrcā cu osciōre numerotate într'un mod fōrte simetric, pe care trebuie s'o studiezi cāte o datā, dar cu care unei firī nervōse nu'ī pré vine la socotēlā a rēmāné singurā în odaiā.

Orī-ce mare dicționar al unei limbī ar trebui să fie cartea de lecturā cea mai răspānditā, cea mai atrāgētōre, căci acolo și numai acolo se aflā deplinul γυναικὸς σεαυτὸν al unei națiūnī: «cunōsce-te pe tine însāși». In loc de acēsta, ni se dā mai tot-d'a-una o stenografiā de abreviațiunī peste abreviațiunī, un nāmol de terminologiā scolasticā, un laconism pe care nu'l întrece nici chiar stilul telegramelor, nisce litere microscopice menite a face economiā de hārtiā și a da ochilor orbul gāinilor, ș'a-poī unul și același tipic monoton aplicat la biografia

fie-cării vorbe, deși fie-care vorbă trăesce ca o individualitate proprieă. Tóte astea sînt nisce pécate moștinite, în carî se resfață de bună-voe Murray, de carî într'o parte s'a scuturat Littré, și de carî n'a putut să scape ilustrul Iacob Grimm în monumentalul seü dictionar german, deși ne spune el-însuși că ar fi dorit să'î dea caracterul unei cărți de lectură, ast-fel încât să pótă fi citit ca o petrecere de familiă serile pe la gura sobei. Tocmai acésta aș vré și eü, dar străduința e cam anevoiósă, căci isbânda atîrnă nu dela talentul cel problematic al autorului, ci mai cu samă dela temperamentul națiunii cu care are a face. Un Engles saü un German citesc césurî întregî, fără a moțai, aceleași pagine carî ar adormi într'o clipă pe un Frances, pe un Italian, pe un Român ; iar ceea ce place naturei vioi și neastîmpérate a ginții latine, póte să se pară nu sciü cum și nu sciü ce duhurilor născute și crescute într'o alt-fel de atmosferă. Eü unul am lucrat și lucrez între Români.

Carte de lectură pentru toți fii națiunii, un mare dictionar, zămislit și săvîrșit după planul de mai sus, ar poté și'n șcólă să înlocuéscă acele compilațiuni adesea insipide, mai tóte indigeste, prin carî un spirit, fraged încă, se desgustă de citire, departe de a se instrui petrecênd saü de a petrece instruindu-se. Incepênd dela clasele cele mai elementare și pînă la bacalaureat, fie pentru băeți, fie pentru fete, ar fi lesne de a spicui, potrivit cu vârsta fie căruia, câte un șir de c u v i n t e de o

varietate extremă, cari nu numai să placă și să învețe, dar în același timp să atingă o țintă cu mult și mai înaltă: a sădi pînă în baierile inimei cultul raționat al graiului părintesc...

La întemeierea Etimologicului, dorul Augustului Suveran, rostit de pe tribuna Academiei, a fost de a mântui din peire: «tôte cuvintele vechi, cari altmintrelea vor fi pierdute pentru generațiunile viitoare. . .»

Orî-ce cuvînt oglindesce un lucru, o ființă, o idee, o datină; aceste lucruri, aceste ființe, aceste idei, aceste datine, eû m'am încercat și mă încerc a le apuca căne-cânesce din ieri și din astăzi al poporului român; dar pentru ca ele cu adevărat să nu fie pierdute, pentru ca să pótă rodi cu îmbelșugare în brasdele cele adânci ale țilei de mâine, mă tem a le da seci, sarbede, retețate, ci m'am silit și mă voi sili a le aduce palpitânde de vi-éță pe ogorul némului românesc.

STRAT ȘI SUBSTRAT

GENEALOGIA POPÓRELOR BALCANICE

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. III, P. V—XXXVII)

Dela secolul VII pînă astăzi	G R E C I I	SERBII	BULGARII	ROMÂNII	A L B A N E S I I
Dela secolul III pînă la secolul VII		LATINIÎ			
Dela 1500 înainte de Cr. pînă la sec. III		TRACIÎ			
Circa 2000 ani în- nainte de Crist		PELASGIÎ			

Cine sînt Grecii de astăzi?

De unde vin Albanesii?

Bulgarii și Serbii sînt ei óre, în adevăr, înrudiți mai de aproape cu Rușii decît cu cei-alți Slavi?

Românii din Carpați venit'au ei de peste Dunăre în vécul de mijloc, după cum ne asigură unii? și dacá n'au venit de acolo, atunci carí anume să fie legăturile lor de ném cu Macedo-Românii și cu Istriano-Românii?

În fine, Grecii, Albanesii, Serbii, Bulgarii și Români, grămădiți toți pe aceeași Peninsulă Balcanică, sînt ei ore în realitate nisce deosebite naționalități străine una alteia, după cum s'ar păre a fi la prima vedere ?

Acestea sînt problemele cele mari de limpedit în studiul de față, probleme pe cari de-mult le-ar fi deslegat sciința, dacă într'una. pe fel de fel de căi piezișe, nu s'ar fi silit să le tot încurce politica.

Negreșit, politica unui stat pôte și chiar trebuie să se folosescă de istoria la aședarea instituțiunilor interne și a raporturilor externe ale națiunii, tot așa precum profită de astronomia pentru marină sa și de geometria pentru cadastru ; dar o politică uneltind falsificarea verității istorice este ca și când ar cere să dispară din spațiu planeta Marte sau să se schimbe proprietățile triunghiului.

Eū unul, dacă aș sci că Românii sînt Țigani sau că Ungurii aū descoperit America, 'm'ar păre reū, fôrte reū, din punctul de vedere al simpatiilor și al antipatiilor mele personale ; totuși nu m'aș sfii o singură clipă de a spune adevărul în fața tuturor.

După acéstă profesiune de credință, care nu e de prisos, întru d'a-dreptul în materie.

Orî-unde istoria ne arétă vre-o ginte temeinic aședată, pretutindenea sub acéstă ginte ea ne lasă a vedé, sau măcar a zări pe furiș, nisce rêmășițe

mai mult sau puțin stăruitore dintr'o altă ginte mai veche, cucerită sau cotropită. Orî-ce ginte se compune, ca terenurile în geologiă, dintr'un strat actual și din substraturî succesive anteriore.

Pe Peninsula Balcanică, întru cât ne putem urca ce-va mai sigur pe scara timpului cu ajutorul scriitorilor și al monumentelor, cinci-șese-șapte vécurî înainte de Crist, ne întimpină doé straturî etnice învecinate: ginta grécă și ginta tracică, ambele suprapuse unui substrat comun pelasgic.

Cine anume să fi fost Pelasgîi, aceî autoctonî între Marea-Négră și Marea-Adriatică, mai presărați ore-când în Italia, póte și în Spania, și din carî în epoca lui Herodot abia mai rămânea licărind o urmă? Acéstă întrebare este, fără îndoială, mai întunecósă decât aceîa despre originea Bascilor de astăzi; dar cum-că Pelasgîi aú existat într'o vreme, e tot așa de positiv ca și existința în timpul nostru propriu a enigmaticului element basic.

Este probabil că Pelasgîi n'aú fost nicî Indo-Europeî, nicî Semiți, ci mai curând Hamiți. Aședă-mintele lor în Asia-mică și apoi în Europa sudică sînt în dreptul continentului african, unde Egiptul strălucia ca centru al hamitismului. Zidurile ciclopice ale Pelasgilor par a fi surorî piramidelor egiptene, cu carî le și asemăna în vechime Pausanias, pe când Semiților, și chiar Indo-Europeilor, nu le plăcea nicî odată construcțiunile gigantice. Dacă Pelasgîi aú fost Hamiți, după cum credem noi, atunci o personificațiune mitică a lor pe Peninsula

Balcanică ar fi Egipténul Danaos, fratele lui Aegyptos, cu vr'o 1500 de ani înainte de Crist, — să ñicem cu 2000 de ani, — acel Danaos al căruia ném clădi minunata cetate dela Tiryns.

Ori-cum, fie Hamiți, fie Semiți, fie Indo-Europei, Pelasgi n'aũ fost Greci și n'aũ fost Traci; însă Tracii și Grecii, descălecând în Europa, găsiseră pretutindenı o grósă pătură pelasgică și pretutindenı s'aũ amestecat cu ea, ast-fel că ei scieaũ că nu sınt Pelasgi, dar scieaũ tot-o-dată că se trag din Pelasgi, de unde aserțiunile cele contradicțóre în aparința la scriitorii antici, cari deosebesc fórte lămurit pe Pelasgi, pe Greci și pe Traci unii de alții, și totuși adesea îi împleticesc la olaltă.

Cu acest prim raport de strat și substrat se începe istoria Peninsulei Balcanice, și se desfășóră apoi de atunci, la intervaluri depărtate, prin alte doë raporturi analóge:

1) peste cea mãi mare parte din stratul tracic, devenit la rındul seũ substrat, se aședă Latinii, dând nascere naționalității traco-latine a Românilor;

2) peste cea mãi mare parte din stratul român, devenit la rındul seũ substrat, se aședă Slaviı, dând nascere naționalității româno-slavice a Serbilor și naționalității româno-slavice a Bulgarilor.

Din prima amalgamare — latinisarea Tracilor — se sustrage numai némul albanes, unicul supraviețuitor nemijlocit al stratului ante-latin și acela mulțumită căruia noi putem sci astăđi cam ce fel de ginte a fost acea tracică, ceea ce n'am sci a-

própe de loc după puținele date lingvistice și etice, împrăștiate pe ici-colea în literatura clasică.

Din amalgamarea a doua — slavizarea Latinilor — s'aú sustras numai Românii din Dacia. Repetâm încă odată: *numai Românii din Dacia*, căci așa numiții Macedo-Români și Istriano-Români, *Armânii* din Pind și *Rumerii* din Dalmația, după cum ne vom încredința mai la vale, nu se pogórá din Latinii de acolo din epoca cea ante-slavică, ci se trag din numeroase cete de *D a c o - R o m â n i* din Carpați, trecute peste Dunăre abia în secolul X.

Pe Grecii, din cauza înaltei lor culture literare, de'naintea căriia se închinaú cu entusiasm Scipionii și Cesarii, Romanii n'aú putut și chiar n'aú vrut să-i latinizeze. Din ce în ce mai scăpătați sub raportul moral și intelectual, Grecii totuși și-aú păstrat astfel străvechea lor naționalitate, o păstrează și o vor păstra și de acum înainte. Amestecul medieval cu Slavii, cu Albanesii, cu Români, cu cine mai scie cine, — un amestec care făcea pe al-de Fallmerayer să tăgăduască elenismul palicarilor de astăzi, — acel amestec grecisa pe cei ce se însoțiaú cu dînșii, dar pe dînșii nu i-a românisat, nici albanisat, nici slavizat. Ca naționalitate, Kir-lane se trage d'a-dreptul din Leonidi și din Aristotelii, din Temistocli și din Platonii, din acea pleiadă de capete sublime și de inimii uriașe, a cărora răsărire pe un petecuț de spațiu într'un petecuț de timp este un fenomen fără păreche în istoria omenirii. Grecii actualii sînt

o continuitate directă a vechilor Elini, tot așa precum Coptii actuali, fără graiul cărora nu s'ar fi putut descifra hieroglifile, sînt o continuitate directă a vechilor Egipteni.

Numai și numai legionarii romani ar fi fost în stare să desnaționalizeze pe Greci, și ei n'au făcut'o. În Grecia cea cucerită — observă Mommsen (Röm. Gesch. V. 249) — se învăța mai puțin latinesce, decum se învăța grecesce în Roma cea cuceritoare. Mai mult decât atîta: Romaniî îngăduiau de bună voe Grecilor să greceseze întrîega parte meridională a Peninsulei Balcanice, în care de altmintrelea procesul de grecisare se începuse deja sub Filip și sub Alexandru cel Mare. La umbra aquilei capitoline, această propagandă grecescă se întindea pînă la Balcani. În Tracia propriu ȕisă, devenită provincie romană cu un secol înainte de cucerirea Daciei, inscripțiunile pînă la Traian, sub Traian și după Traian sînt aproape tôte grecesce; ba chiar și legionarii cei mai curați Romani, bună-ora un *Aurelius Mucianus*, cum s'ar ȕice la noi un «Aurel Mucénu», își făceau fală de a nu scrie în latinesce, ci: *Ἀυρελίδος Μουκιανὸς πρετωριανὸς κωόρουης τρίτης πρετωρίου*, etc. (Dumont, Inscr. de la Thrace p. 11; cfr. Heuzey et Daumet, Mission de Macédoine, Paris 1864; O. ЛяТонинъ, Поѣздка въ Румелию, Petersb. 1880). Este arheologicesce absurd de a crede, că Romaniî de astăzi din Macedonia, din Epir, din Tesalia, s'au format acolo în acea epocă; și vom vedé mai jos că acesta este ab-

surd nu numai archeologică. La nord însă, între Balcani și între Dunăre, apoi pe întregul teritoriul iliric, ocupat astăzi de elementul serbo-croat, cu atât și mai virtuos în Dalmația cea pe atunci privită ca o parte a Italiei, cultura latină și numai latină se lățea fără nici o pedecă de-asupra substratului tracic, pe care-l metamorfosă și prin care se metamorfosă ea însăși într-o naționalitate românească trans-danubiană, paralelă cu naționalitatea românească cis-danubiană din Carpați, născându-se ceva mai târziu din aceleași două ingrediente — din Latină și din ramura tracică a Dacilor. În Epir, grație unor fericite împrejurări topice excepționale, Tracii scăpau și de Greci și de Români, însă numai acolo.

Românii și Grecii împărțeau dară atunci, între secolii III — VII, în două jumătăți aproape d'o potrivă întinderea Peninsulei Balcanice: unii la nord de Balcani, ceilalți la sud. Grecii mai aveau pe deasupra insulele și fâșii grecisate din Asia și din Africa, ba încă și orașele din Dobrogea și de lângă Dunăre, iar Românii, pe lângă Oltenia, Banat și o parte din Ardél, își tindeau ramure peste Pannonia, unde mai în urmă îi găsi năvala maghiară. Cât se atinge de Muntenia propriu zisă și de Moldova, să nu căutăm acolo pe Români în acea epocă, în care vijia pe termenul nordic al Mării-Negre rostogolirea hórdelor răsăritene spre gurile Dunării. Dela Nistru și pînă la Olt era o adevărată vale

a plângerii, de unde nu scăpai decât numai dóră înfundându-te în creeri Carpaţilor.

E comic, și totuși este foarte adevărat, că cel mai vechiu monument al limbei române, un monument istoricesce mai prețios pentru noi decât însăși Columna lui Traian, se datorază unui catâr, «*τῷ ἡμίονῳ*», despre care vorbesc pe larg doi scriitori bizantini din secolul VI: Theophanes în *Ἱστοριῶν βιβλίοι δέκα*, și Theophylactus Simocatta în *Ἱστορία οἰκουμενική*. Incepând dela Thunmann și pînă la Cipariū, începând dela Cipariū și pînă la mine, toți pe rând sîntem nevoiți a încăleca pe acel năsdrașan catâr, fără care n'am fi în stare astăzi a dovedi printr'un text neîndoios vechea latinizare a Tracilor între Balcani și între Dunăre. Era pe la anul 580, sînt acum trei-spre-zece vécuri. Chaganul Avarilor pustia Imperiul Oriental. Doi hatmani romani, Comențiol și Martin, ascunși în codrii Balcanilor, aū năvălit de acolo pe neașteptate asupra barbarilor. Isbânda era sigură, să nu se fi întamplat catârul de mai sus, care purta o povară. Povara alunecând și cădënd de pe catâr, fără ca s'o bage de samă stăpânul dobitooului, un alt ostaș strigă, cât îi ținea gura, să se întórcă ca s'o rădice: *τόρνα, τόρνα φράτρε* = *t ó r n ă, t ó r n ă, f r a t r e!* Așa dice Teofane, și tot așa povestesc Teofilact, la care însă este forma *r e t ó r n ă*: *ῥε-τόρνα*, și se mai adaugă că aceste cuvinte erau în limba țerii, adecă în graiul locuitorilor din regiu-

nea Balcanilor : «*ἐπιχωρίω τε γλώττη*». Intréga óste a lui Comențiol și a lui Martin fiind compusă din Români, țipetul «*tórnă, fratre!*» produse între dânșii o mișcare de spaímă, căci el însemna retragere : *î n t u r n a r e* sau *r e ' n t u r n a r e*. Româniî dară aũ fugit, însă «*t ó r n ă , t ó r n ă , f r a t r e*» ne-a remas, încât istoricul trebuie să bine-cuvinteze acca fugă, datorită unui catâr.

Acésta se petrecea, încă o dată, în a doua jumătate a secolului al VI-lea.

Precum la nord în Dacia peste substratul tracic se așternuse stratul latin, tot așa dară aũ dispărut Traciî sub Latiniî și la sud în antica Mesiă, iar cu atât mai vîrtos nu puteaũ să nu dispară în regiunea Iliriei, unde elementul tracic fusese cel d'în tãî cucerit și latinisat.

În locul număróselor dialecte tracice de altă dată, trebuiaũ să se formeze trei mari dialecte traco-latine : dialectul daco-latin în Carpați, dialectul meso-latin în Balcani și dialectul iliro-latin spre Adriatică ; trei dialecte cari, dela apus spre răsărit, alcătuiaũ o prelungire organică a grupului dialectelor italiene.

Afară din Epir, Traciî nu mai era nicăiri, adecă nicăiri nu se mai vedeaũ pe de-asupra.

Acum, în secolii VI și VII, se arétă un noũ strat : stratul slav. Într'un mod sporadic și fără a rămâne pe loc, ci numai năvălind, prédând, învîrtindu-se și apoi întorcându-se, Slavii făcuseră cuno-

scință cu Peninsula Balcanică deja cu mult mai dinainte, mai ales amestecați printre Goți, printre Huni, printre Avari. In deșert însă slaviștii de altă dată cu generalul Čertkow în frunte, și d. Drinow mai încóce (Заселение Балканскаго полуострова Славянами, Moscva 1873), și-au bătut și-și bat capul de a găsi locuințe compacte statornice de Slavi în Dacia pînă la secolul VI, iar peste Dunăre pînă cu un secol mai târziu.

Pentru a ajunge la scopul lor, Čertkowi și Drinowi sînt siliți a alerga la următoarele mijlóce :

1. Dînșii ieau invasiunile momentane de Slavi, și chiar aparițiunile individuale de câte un Slav, drept aședăminte etnice permanente, ca și când — de pildă — ar susține cine-va că România a fost colonisată de Germani, fiind-că armate austriace au trecut pe la noi nu o dată, sau fiind-că un Winterhalder a fost sub-ministru la Finance, iar un Van Saanen la Externe;

2. dînșii restălmăcesc prin lexiconul slav ic vechea nomenclatură topică și personală a Peninsulei Balcanice, adecă nesce cuvinte al căror sens nu se scie și, prin urmare, e lesne orîși-cuî, când apucă o vorbă *en bloc* fără s'o descompună în tulpină și 'n sufix și fără a se întemeia pe vr'o lege fonetică, să-î dea tot felul de sensuri cu ajutorul unor asemănări curat materiale, de exemplu un *Hasdeu* prin cele trei sonuri *h-s-d* póte să devină latinul *Hosidius* sau evreul *Khisdaï* sau olandesul *Heusde* ;

3. în fine, dînșii resping mărturia contrariă a texturilor celor mai necontestabile, bună-ură a împăratului Constantin Porfirogenet, și se întemeiază pe vre-o interpolațiune posterioară dintr'un text indiferent, bună-ură pe pasagiul despre cele «șapte némuri slavice» în Tracia la Arménul Moise de Choren, scriitor din secolul V, dar a căruia cronică a fost refăcută în secolul X, când s'a și intercalat în ea pasagiul în cestiune, luat din Anastasius Bibliothecarius, scriitor din secolul IX.

Nici o dovadă serioasă despre aședarea Slavilor pe Peninsula Balcanică înainte de secolul VII nu există.

Cele «șapte némuri slavice» ne întimpină pentru prima ură la Bizantinul Teofane sub anul 678, o sută de ani după «tórñă, tórñă, fratre.»

Pe când Românii din Balcani strigaū : t ó r n ă t ó r n ă , f r a t r e , — tot atunci trăia Gotul Iornande, ajuns episcop al Ravennei în Italia, și trăia Grecul Procopiū, devenit prefect al Bizanțului, cele mai sigure doē isvóre despre începuturile Slavilor pe Peninsula Balcanică, cele mai sigure nu numai prin aceea că erau contimpurani, dar mai ales prin călătoriile lor și prin înalta pozițiune politică a amîndurora. Pe timpul lui Procopiū și a lui Iornande, adecă în secolul VI, la médi-qi de Dunăre nu se află încă nicăiri nici un aședămînt slav, ci numai la nord, și anume în sus dela gurele Dunării. Iornande, mai ales, descrie pe cât

se pôte de limpede marginile topografice ale celor două mari ramure slavice orientale de atunci: Anții și Slaviniî. Slaviniî — ȃdice el — se întind dela Dunăre pînă la Nistru și apoi spre nord pînă la Vistula, iar Anții dela Nistru spre răsărit pînă la Nipru.

Noî am tradus din textul lui Iornande numai partea care se cuprinde în toate edițiunile și în toate manuscriptele. Am lăsat fără traducere pasagiul, pe care slaviștiî, cu Schaffarik în cap, îl tăgăduesc sub cuvînt că : «n'are nici un înțeles» (Abkunft d. Slawen, 115.) Acel pasagiû însă se găsesce atăt într'un manuscript foarte important, precum și în primele edițiuni, și dacă el nu avea nici un înțeles pentru Schaffarik, l'a căpătat totuși pentru Zeuss, iar dela Zeuss încóce se mai întăresce printr'o descoperire archeologică. Pasagiul în cestiune sună într'un manuscript: «a civitate novi et Sclavinorum unnenſe et lacu qui appellatur Musianus»; în primele edițiuni, începënd dela a lui Bonaventura Vulcanius: «a civitate nova et Sclavinorum unnenſi et lacu qui appellatur Musianus.» «Lacus Musianus» se scie că este lacul Ramsin în Dobrogea. Aci se împacă toți comentatoriî. Ceea ce nu plăcea lui Schaffarik este anume: «Sclavinum Rumunnense». Zeuss, un cap genial ca linguist și ca istoric tot-odată, acela care — după expresiunea lui Rösler (Ub. d. Zeitpunkt d. slaw. Ansiedlung, în Sitzungsber. d. wien. Akad., phil-hist. Cl. t. LXXIII p. 96) — «ne minu-

néză cu atât mai mult cu cât mai bine îl cu
nóscem ;» Zeuss, reproducând pasagiul de mai
sus (Die Deutschen u. die Nachbarstämme p.
593 — 4), constată că «Civitas Nova» se numia
la Bizantinii oraşul Nicopole, iar «Sclavinum
Rumunense» — ȕice el — ar pute să fie
actualul sat Slăveni în districtul Romanaţi, ast-fel
că textul întreg din Iornande însemnéză că: «lo-
cuinţele Slavinilor se întindeau în jos pînă la gurile
Dunării şi pînă la Olt.»

Şi când ȕicea acestea pe ghicite prin puterea
geniului seú, Zeuss nu sciea că satul Slăveni de
lîngă Olt a fost în adevăr un punct fórte însemnat
deja în epoca romană. Cu alte cuvinte, Zeuss nu
putea să scie ceea ce va vorbi în urmă despre
Slăveni d. A. Odobescu bună-óră, când — profi-
tând de săpăturile altora de mai înainte — ne dá
în studiul seú despre «Ántichităţile din Romanaţi»
(Scrieri t. II, p. 414, 447) următoarea notiţă: «Mai
«spre nord la Slăveni, alături cu calea lui Traian,
«este o cetate pătrată cu şanţ întreit şi cu un turn
«lîngă dînsa, aşedate drept pe malul înălţat al Ol-
«tului. În rîpa de sub cetate şi sub curtea d-lui
«Murgăşenu s'a deschis la 1837 o boltă subterană,
«din care s'aú scos mai multe tăbliţe de pétră scúlp-
«tate cu icónele ȕecului Mitra şi cu inscripţiunile:
«SOLI. INVICTO. MITHRAE., şi un altar purtând
«cuvintele: ARA. SOLIS...» Şi apoi mai jos a-
daugă: «Iată acum informaţiunile ce ne venirá
«dela Slăveni (plasa Ocolului): în acéstă comună

«Slăveniî se află în centrul seû ruinele unei *vechî cetăţi*, care, după cercetările făcute prin bētrâniî «comunei, nu se scie de când şi de cine este zidită, ale cărîi şanţuri se vĕd a fi fost numai de «pămînt, iar nu de pĕtră saû de cārămidă. *Bănuş* «cu *inscripţiuni* fôrte vechî s'aû găsit adesea de «locuitorî pe ruinele acestei cetăţi. Se mai află încă «prin acĕstă comună, ruinat, un *drum aşternut cu «pĕtră măruntă*, avĕnd direcţiune dela miĕdi-nópte «spre miĕdi-ĝi prin comună, care se ĝice a fi fost «făcut de împĕratul Traian (subscr. P. Ionescu...).»

În România sînt mai multe sate numite «Slăvescî», dar — afară de acel sat de lîngă Olt — nici o localitate nu pōrtă numele de Slăveni, în care se păstrează atât de viu «Sclavinum» al lui Iornande, «Sclavinum Rumunnense», adică «Slăvinul Romănesc», marginea cea apusĕnă a stăpînirii slavice la noi în secolul VI. Sufixaţiunea romănescă cea mai obicînuită a nomenclaturei de sate fiind în «-escî» şi în «-eni», *Slăveni* este o formă posterioară analogică în loc de vechiul *Slăvin*, «Sclavinum», în care ne întîmpină sufixul «-in», un sufix mult mai rar, dar fôrte caracteristic în numirî topice oltene: Severin, Marotin, Potopin, Scorcodin, Robotin, Sâmbotin etc., şi în cele personale ca: Tudorin, Florin, Sorin şi altele. Fie topic, fie personal, sufixul nostru «-in» este vechiul latin onomastic -inus, -ina, inum, mai adesea numai amplificativ, ca în «Severinus» din «Severus», «Justinus» din «Justus», «Constantinus» din

«Constans», «Paulinus» din «Paulus» etc. Topicul «Slavin» cată dară să se fi născut din personalul «Slăvin», o amplificațiune printr'un sufix curat românesc din numele «Slav», foarte întrebuințat altă dată la toți Slavii: Slavata, Slavek, Slavko, Slaven etc. (Морошкинъ, Именословъ, p. 179 — 85; cfr. Венелинъ, Граматы p. 348). Românii, ca și alte popóre, împrumutău numi personale de pe la toți vecinii, adesea fără nici o schimbare; pe «Slav» însă el l'aú românizat în «Slăvin» printr'o sufixațiune de tot romanică. Mai este de observat că *v* între doé vocale s'a conservat în «Slăvin» ca și în «Severin», căci fonetica numirilor topice și personale diferă în acéstă privință de fonetica vorbelor comune, în cari un asemenea *v* tinde a se vocalisa ca în «cal = ital. cavallo». Identificarea între Slăvenii de astăzi și între «Sclavinum» din secolul VI, bănuită de Zeuss printr'o interpretare exclusiv istorică a textului lui Iornande, se confirmă dară pe deplin prin archeologie și prin lingvistică tot-o-dată.

Intregul pasagiu: «Sclavini a Civitate Nova et «Sclavino Rumunnensi et lacu qui appellatur Musianus usque ad Danastrum et in boream Vitula tenuis commorantur; hi paludes `sylvasque «pro civitatibus habent», însemnéză ast-fel: «Hotarele Slavilor se încep în centru dela Dunăre «în fața Nicopolei, apoi la stânga dela Olt în dreptul Slăvinului românesc, iar la drépta dela lacul Ramsin în Dobrogea, mergând de aci spre

«nord și spre răsărit pînă la Vistula și pînă la «Nistru, pe unde nu sînt orașe, ci numai bălți «și păduri.»

Cele trei puncturi sudice, Iornande le înșiră în ordinea importanței lor relative: Nicopole, Slăvin, Ramsin; iar la «Sclavinum» el adaogă epitetul «rumunnense», «românesc», tocmai pentru a se feri de confuziune, de óră-ce în pasagiul întreg e vorba de poporul Slavinilor, cărora «Sclavinum» nu le aparținea, ci aparținea Românilor.

Acest «rumunnensis» ne aduce aminte că sufixul «ensis» devenise așa dîcînd specific pentru numirile etnice din Dacia: *Αλβοκήνσιοι, Πιαρήνσιοι, Τριχορήνσιοι, Ποτουλατήνσιοι, Σαλδήνσιοι, Κανκοήνσιοι, Κοτήνσιοι, Ρατακήνσιοι*, Amicenses, Picenses etc. la Ptolemeu, la Dione Cassiū, la Ammian Marcellin și la alții. Cătră aceste «numiri etnice din Dacia», după expresiunea lui Pott (Personennamen, p. 459), se mai adaogă acum: R u m u n n e n s e s, — prima mențiune textuală a formei R o m â n sau R u m â n.

Pe când d. Gr. Tocilescu scormolesce cu sapa în mână și descopere în Dobrogea orașul roman Tropaeum, despre existența căruia nu mai e chip a ne îndoi, îmi pare bine de a descoperi și cū, la un alt capăt al lumii românesce, orașul oltenesc «Sclavinum rumunnense»; totuși, mai puțin norocos decât vechiul meu elev și acuma iubit coleg, acéstă descoperire eū cată s'o împărțesc cu răposatul Zeuss, ba încă trebuie să-i las lui par-

tea cea mai frumoasă. Merg cu altruismul și mai departe: îmi pare reu că împărțela nu s'a făcut mai de 'nairte între Zeuss și între d. A. Odobescu, căruia un Zeuss ar fi trebuit să nu-î scape din vedere, când sciea tocmai despre Slăveni.

La Iornande ramura Slavinilor se întindea dela Dunăre în sus pînă la Vistula, pe când la răsărit de dînsii locuia ramura Anșilor dela Nistru pînă la Nipru. Acastă prețiosă indicațiune «Vistula» ar fi ea singură de ajuns pentru a ne arăta, că Slavinii erau anume Poloni, iar Anșii erau Ruși sau mai bine Ruteni. Polonii dară aū tost aceia cari în secolul VI ocupaseră întręga Moldovă cu Muntenia pînă la Olt și cari — cu câte-va decimii de ani mai în urmă — s'aū revărsat peste Dunăre pentru a da acolo nascere naționalității bulgare. La acest polonism al Bulgarilor noi vom reveni mai jos. De-o-cam-dată să trecem la Serbi.

Ceea ce Procopiū și Iornande sînt pentru începuturile Bulgarilor, pentru începuturile Serbilor este Impăratul Constantin Porfirogenet. Nimeni nu era mai în pozițiune decăt dînsul de a cunoște tot ce se petrecea, sau ceea ce se petrecuse într'o epocă destul de apropiată, în margnile și la hotarele imperiului. Ei bine, el ne spune forțe limpede, că întręga ginte serbescă, Serbiū propriū și Croații cu diferitele lor subdivisiuni, s'aū aședat pe teritoriul spre Adriatică în secolul VII, sub împăratul Eracliū, adecă ce-va înainte de anu 640, și că se pogorise acolo din părțile Bavariei (*Βαυβα-*

gela), învecinate cu Franconia (*Φραγγια* = Francia orientalis), deci nici de cum din Rusia, și nici din Galiția, după cum, unul după altul și unul dela altul, tot repetă slaviștii, ci anume din ramura cea mai occidentală a Slavilor, adică din ramura bohemă.

Se pare că însuși cuvântul *S e r b* a fost într'o vreme óre-care un nume generic pentru întreaga ramură bohemă. Așa șișii Sorabii din Lusația, cari își dau ei-înșii numele de «Serbi» întocmai ca și Serbii din Peninsula Balcanică, vorbesc un dialect bohem, amestecat cu elemente polone. Nu e apoi fără însemnătate, că în cronică bohemă rimată a lui Dalimil, scrisă pe la anul 1300 pe basa legendelor poporane, ne întimpină următorul pasagiū despre «Ceh», fabulosul părinte al naționalității boheme: «In gintca serbă este o țeră, care se numesce Croația; în acea țeră era un boier, care se numia Ceh. . .» Scriind acestea pe la finea secolului XIII, Dalimil nu putea ave în vedere vre-o altă Serbiă sau vre-o altă Croația decât singurele cari existaū atunci și cari există pînă astăzi. Prin urmare, unicul sens legendar, care se póte da într'un mod firesc pasagiului de mai sus, este că la Bohemă era încă prospătă în secolul XIII tradițiunea despre strînsa lor legătură de nēm cu Serbii și cu Croații și despre vechea respândire a numelui «Serb» peste întreaga ramură bohemă. Dalimil se împacă pe deplin în acéstă privință cu aceea ce ne spune Constantin Porfirogenet.

Bulgarii priviți ca o coloniă polonă și Serbii ca o coloniă bohemă, iată ce-va cu totul nou, deși rezultă d'a-dreptul din mărturia fântânelor istorice celor mai temeinice.

Acastă mărturie atât de pozitivă n'o vedeau ore predecesorii mei, aceia cari citéză mereu pe Iornande și pe Constantin Porfirogenet? Negreșit că ei o vedeau, dar se sbuciumau a n'o vedé, adevă a o încungitura sau a o restălmăci prin fel de fel de tertipurî, numai și numai fiind-că pe cei tendențioși îi nemulțumia că Slaviî nu sînt destul de vechi pe Peninsula Balcanică, iar pe cei nepărtenitori îi încurca o teoriă lingvistică cu desăvîrsire falsă, pe care dînșii o îmbrățișară fără s'o fi cercetat mai de aproape. Vom vorbi numai cu aceștii din urmă, a căroră rătăcire e de bună credință.

Dobrowsky împărția pe toți Slaviî în două ramure: o ramură orientală, în care el bagă pe Ruși, pe Bulgari și pe Serbi, și o ramură occidentală, în care el pune pe Poloni și pe Bohemi. Criteriele acestei clasificățiuni, așa cum ni le dă Dobrowsky (*Institutiones linguae slavicae*, Vindob. 1822, p. I), sînt toate fără nici o greutate. Primul criteriu este că Slaviî orientali ȳic «razum», pe cînd cei occidentali «rozum»; ultimul criteriu este că Slaviî orientali ȳic «desnitza», pe cînd cei occidentali «pravitza»; și tot așa sînt și cele-lalte opt din numărul total de ȳecce criterie. După nesce asemenea criterie, Ruteniî trebuesc despărții de Slaviî orientali, căci ei ȳic «rozum», nu «razum».

Nu după deosebiri lexică și nu după forme rare sau isolate se clasifică dialectele unei familii lingvistice, ci ele trebuiesc clasificate după trăsurile cele fundamentale fonetice. Ast-fel, de exemplu, ceea ce caracterisă graiul rusesc și pe cel rutenesc după toate dialectele și în toate monumentele literare, întru cât nu s'a furișat în ele limba bisericăscă paleo-slavică, este așa numitul *pleni-son* (rusescе *полнозвучие*); adecă sonurile liquide *l* și *r* provocă o reduplicare vocalică a silabei, de ex.: «golovà» în loc de «glòva» sau «glàva», «gòrod» în loc de «grod» sau «grad», «koròlî» în loc de «krolî» sau «kralî» etc. Acest pleni-son, cu care s'a bălăbănit toți slaviștii, începând dela Vostokov și pînă la Potebnia, este atât de esențial și atât de circulator în graiul Rușilor și al Rutenilor, încât isbesce dela cea d'întâiu clipă urechea orî-cărui ne-Rus sau ne-Rutén. Nicî Poloniî, nicî Bohemiî, dar nicî Serbiî, nicî Bulgariî, nu cunosc cătuși de puțin acest fenomen fonetic, de ajuns el singur pentru a construi o unitate dialectală deosebită ruteno-rusă.

Unitatea ruteno-rusă este aceia pe care Iornande o numia *An ți*, «Antes», spunându-ne că ei stăpânesc dincolo de Nistru și că sînt ramura cea mai puternică a ginții slavice: «fortissimi eorum», ceea ce e adevărat pînă astăzi.

Alături cu unitatea ruteno-rusă, fără ca să vorbim aci despre dialecte mici, cari lesne își pot găsi locul intern sau intermediar din dată ce se

va stabili o adevărată clasificățiune a dialectelor celor mari, ne întimpină alte două unități slavice dialectale: unitatea polono-bulgară și unitatea bohemoserbă.

Pe Polono-Bulgari îi caracterisă:

1. Vocala nasală. In vechea bulgară, adică în așa numita paleo-slavică, această vocală se represinta prin literele cirilice Ѫ și Ѯ, rostite ca *on* și *en* în francesul «*bon*» și «*fin*»; la Poloni ea se scrie astăzi prin *a* și *e* cu cedilă: *ą*, *ę*. La Bulgari actuali vocala nasală s'a păstrat numai în unele localități sau în unele vorbe, dar totuși s'a păstrat cu o deplină certitudine. Fenomenul a fost indicat de mult de Grigorovič, apoi studiat de Miklosich (Die Sprache d. Bulgaren, Wien, 1858) și urmărit de Hattala (Književnik, t. II, p. 461 sqq.). Intre vocala nasală polonă și între cea bulgară nu există cea mai mică diferență. Nicî Ruteno-ruși, nicî Bohemo-serbi nu cunosc această particularitate, atât de caracteristică pentru fonetismul polono-bulgar. Luând exemple din textul publicat de Hattala, noi vedem bulgăresce «*enzik*» = polonul «*język* (ienzyk)», pe când rusesce, rutenesce, bohemesce și serbesce cuvîntul sună «*iazyk*» sau «*iezik*» fără nicî o nasală; bulgăresce «*rānkā*» = polonul «*reka* (*renka*)», pe când rusesce, rutenesce, bohemesce și serbesce: «*ruka*». Vorbele noastre «*poruncă*», «*rānd*», «*muncă*», «*rēspintie*», «*oglindă*» etc., noi le-am împrumutat anume din vechea bulgară, și sub aceiași

formă nasală le-am fi putut împrumuta dela Poloni, numai dela Bulgari și dela Poloni, nici-o-dată dela cei-lalți Slavi. La cei lalți Slavi vocala *on* și *en* nu ne întimpină nici în graiul de astăzi, nici în monumentele lor cele mai vechi, afară numai de dialectul sloven, despre care vom vorbi mai jos.

2. Sonul *dz* pe lângă *z* nu există nici la Rutenor-ruși, nici la Bohemo-serbi, ci numai la Polono-bulgari. În grafica cirilică *z* se scriea *з* și se numia «zemlia», iar *dz* se scriea *с* și se numia «dzialo», fie-care son posedând câte un semn grafic deosebit. Câte un semn grafic deosebit au ambele sunuri și în alfabetul slav icel numit glagolița. Miklosich a dovedit de-mult că litera *с* și cea corespunzătoare din glagolița exprimă tot-d'a-una a-nume sonul *dz* (Rad jugoslov. Akad., IX, 11—16). Tot așa în texturile cirilice românesce *с* se rostesc tot-d'a-una *dz*, și este mai cu samă des în cele moldovenesci: *РАСЪ* = *radzâ*, *БРЪНСЪ* = *brândzâ* etc., dar *ЗАЛОГ* = *zalog*. Polonesce se scrie *z* și *dz*: «ziemia» și «dzień.» La Bulgarii de astăzi sonul *dz*, ca și vocala nasală, nu se mai aude pretutindenea, dar pe unde s'a păstrat, acolo sună curat polonesce (frații Tzankof, Gramm. d. bulg. Spr. 7). În bulgarul *dzvănec* «clopoțel» *dz* sună întocmai ca în polonul *dzwónek* «clopoțel», rusesc *zvонok*, bohemesc *zwonec*. Nemic analog la toți cei-lalți Slavi, afară de Slovaci, la cari cătră elementul bohem s'a adaos cel polon. Belo-rușii sînt pe jumătate Poloni prin consonatismul lor. La Ru-

tenî *dz* sună numai în cuvintele împrumutate dela Poloni sau dela Moldoveni; iar la Muntenegreni este un italianism: «*z* dulce» ca în «*razzo*» sau «*pranzo*».

3. În fine, Polonii și Bulgarii se întâlnesc în sunul *ia*, pe care Ruteno-rușii și Bohemo-serbii îl rostesc *ie*. În alfabetul cirilic acest *ia* e reprezentat prin litera **ѣ**, numită «iatî». Împrumutând cirilica dela vechii Bulgari, Românii au conservat lui **ѣ** valoarea-î cea adevărată, pe care Rușii și Serbii au schimbat-o în *ie*. Numai Bulgarii și Polonii dic: «*vîara* = **Вѣра**», nu «*vîera*», «*gniazdo* = **Гнѣздо**», nu «*gniezdo*», «*nevîasta* = **Невѣста**», nu «*nevîesta*».

În acest mod, trei particularități fonetice de cea mai mare însemnătate: vocala nasală *on* și *en* (**Ѡ**, **ѡ**), duplul *z* și *dz* (**з**, **ѕ**) și iatismul în loc de ietism, stabilesc o unitate dialectală polono-bulgară în opozițiune cu unitatea dialectală cea ruteno-rusă.

Unitatea bohemo-serbă, pe de altă parte, se caracterisă prin:

1. Funcțiunea vocalică a lui *r*. Bohemesce și serbesce se dicte de o potrivă *trn*, *prst*, *krk* etc., acolo unde toți ceilalți Slavi trebuie să recurgă la o vocală propriu zisă: *tern*, *perst*. Nicî Ruteno-rușii, nicî Polono-bulgarii nu cunosc acest fenomen.

2. Din toate dialectele slavice, numai Bohemii și Serbii posedă cantitatea prosodică: vocale lungi și vocale scurte în sensul cel clasic musical al

cuvîntului. O vocală lungă la Bohemî pôte fi scurtă la Serbî și vice-versa, după cum este chiar în unele dialecte boheme sau serbesci, dar fenomenul în sine e același, și el deosebesce cu totul unitatea bohemo-serbă de cele-lalte două unități: cea ruteno-rusă și cea polono-bulgară.

Despre accentuațiunea polono-bulgară și cea bohemo-serbă noi vom vorbi mai jos.

A pretinde că Rutenii și Rușii au avut și ei odată vocala nasală sau vocala liquidă și le-au pierdut mai în urmă, sau că Polonii nu avuseseră dintru 'ntăiu pe *dz* și l-au căpătat mai târziu, este a confunda noțiunea concretă de un dialect național cu noțiunea abstractă de o limbă primitivă comună unei ginți. E vorba de Ruteni, de Ruși, de Poloni, de Bohemî, de când Rutenii sînt Ruteni, de când Rușii sînt Ruși, Polonii Poloni și Bohemi Bohemî, iar nici decum nu e vorba de o teoretică epocă anterioară unitară.

Ei bine, de când Rutenii sînt Ruteni și Rușii Ruși, adecă dintr'o perioadă cu mult mai veche decît secolul VI, — și numai acest secol ne interesează pe noi în studiul de față, — ei n'au nici o urmă de vocala nasală a Polono-bulgarilor, de vocala liquidă a Bohemo-serbilor, de *dz*, de cantitatea prosodică, etc.

Orî-care ar fi fost, sub raportul fonetismului, ipotetica «limbă primitivă comună» a Slavilor, ea se diferențiasse în câte-va dialecte mari dintr'un

timp immemorial, fie-care mare dialect dobândind un caracter propriu prin același proces prin care s'aū caracterizat mai încóce Bulgarii și Serbii: **s t r a t i f i c a ț i u n e**. Acéstă lucrare a substraturilor eterogene asupra diferențării Slavilor era cât p'aci s'o ghicescă eminentul linguist rusesc Baudouin de Courtenay, elev al lui Ascoli; dar a trecut iute pe d'asupra-ı cu următórea observatiune nedesvoltată și neaplicată: «Probabil o înrîurire stră-«ină, de alt ném, a comunicat deosebitelor grupuri de dialecte și sub-dialecte slavice caracterul «cel distinctiv al fie-cărui grup.» (Программа лекцій, Kazan 1881 p. 145.

Trei straturı de o potrivă slavice aședându-se fie-care în trei regiuni diferite peste câte un alt fel de substrat etnic, unul a devenit bohem pe Elba, cel-lalt polon pe Vistula, cel de al treilea ruteno-rus pe Nipru saū pe aiurea; și din același moment fonetismul fie-căruia din ele este un fonetism a-parte. Substratul Bohemilor va fi fost tă-tăresc saū fines, nu se scie; cu mai multă siguranță se póte crede că substratul Polonilor a fost anume litvan, și numai asupra acestuia din urmă noi ne vom opri o clipă.

Litvanii nu sînt Slavi, după cum nu sînt nici Germani, ci o ginte indo-europeă separată. Prin încălcări succesive din partea altor némuri, ei aū ajuns a fi puțin numeroși, dar totuși se împărțesc în doē mari dialecte: cel litvan propriu și cel letic, după ce un al treilea dialect, cel prusic, a

dispărut cu desăvîrşire. Leŕii sau Latîşii sînt ramura cea mai nordică, lîngă Marea-Baltică; Litvaniî propriu ăiş, ramura cea sudică, sînt din vecii vecilor la cîsta Polonilor, în acelaş chip în care Bascii sînt la cîsta Spaniolilor sau Bretonii la cîsta Francesilor, adecă : înghiţînd Spaniolii substratul iberic, au rēmas neînghiţii numai Bascii; înghiţînd Francesii substratul galic, au rēmas neînghiţii numai Bretonii; înghiţînd Polonii substratul litvan, pe care'l cotropiseră la aşedarea lor în regiunea Vistulei, numai o parte din acel substrat a rēmas neînghiţită.

Acea vocală nasală, pe care n'o au Ruteno-ruşii şi Bohemo-serbii, pe care n'o are nici chiar ramura cea letică a Litvanilor, Litvaniî propriu ăiş o au pe deplin dezvoltată, de unde dînşii, ca substrat, au dat'o stratului polon.

Lăsăm ca alţii să urmărescă mai departe ceea ce noi ne mărginim aci a indica pe scurt, căci nouē ne ajunge a constata conformitatea faptului istoric cu faptul lingvistic. Cînd Iornande aduce pe Bulgari dela Vistula, iar Constantin Porfirogenet pe Serbi din Bohemia, mărturia lor, atît de ponderosă prin sine însăşi, nu numai că nu e în contradicere cu adevărata clasificăune a dialectelor slavice, ci tocmai se controlază şi se întăresce prin acēstă clasificăune.

În invasiunile Polonilor peste Dunăre, înainte de aşedarea lor acolo, au participat une-orî şi ceto

vecine de Ruteni de peste Nistru, adecă — în graiul lui Procopiū și al lui Iornande — pe lângă «Slavini» aū fost și «Anți», din cari unii n'aū putut să nu rămână și ei peste Dunăre. Pe de altă parte, la năvălirea Bohemilor în laturea superiōră apusēnă a Peninsulei Balcanice, i-aū însoțit o samă de cete învecinate de Poloni, după cum ne dă a înțelege însuși Constantin Porfirogenet, când ne spune că unul din principi serbesci era venit din regiunea Vistulei: «εἰς τὸν ποταμὸν Βίσλας.» Dar grosul naționalității bulgare s'a format din Poloni, cu un amestec pré mic de Ruteni, iar grosul naționalității serbe s'a format din Bohemi, cu un amestec pré mic de Poloni; în ambele casuri fără nici un ingredient de Ruși propriū șiși.

Aceste doē strtaurī slavice, cel polon de o parte și cel bohem de alta, s'aū suprapus d'o potrivă stratului anterior românesc, aședat el-însuși dela Marea-Négră pînă la Marea-Adriatică peste substratul primitiv tracic, adecă s'aū suprapus celor doē dialecte latine trans-danubiāne despărute: cel mesō-latin și cel iliro-latin. Româniī de peste Dunăre aū fost slavisați ast-fel pe de-asupra, ceea ce vrea să șiică că Slavii de peste Dunăre aū fost românisați ast-fel pe de-desubt: raport de strat și de substrat.

Inainte de a trece mai departe, un cuvînt despre Slovenii cei din Carintia și din S̄tiria, căroră șcōla lui Miklosich, saū mai bine a lui Kopitar, le

atribue limba paleo-slavică, dându-î numele de paleo-slovenică.

Strînsa înrudire dialectală a Slovenilor cu Serbiî este mai pe sus de orî-ce îndoială, și totuși ei posedă pînă astăzi pe a-locuri vocala nasală ca Poloniî și au avut'o deja în secolul X, judecând după textul așa numit frisingian. Vocala nasală nu este singura particularitate fonetică, care-î unesce cu Poloniî. In același text frisingian, bună-óră, ne întimpină contractiunile *tva*, *me* pentru *tvoia*, *moie*, întocmai ca polonesce, și pînă astăzi la Sloveni, ca și la Poloni, circuléză de o potrivă *člek* și *človek* = *człek* și *człowiek*. Numele lor medieval «Sclavini», identic cu numele medieval «Sclavini» al Bulgarilor, indică iarăși același dialect polon, despărțit în doë ramure. Epoca despărțirii cată să fi fost secolul VI, póte chiar secolul V, când dintr'un punct comun la nord-ost de Carpați, adecă din Galiția actuală, ramura cea mai orientală s'a pogorît spre gurile Dunării, unde ni-o arétă Procopiû și Iornande; cealaltă ramură, mai occidentală, rămasă d'întâiu în Galiția, a început apoi, prin trecătorile munților Tatra și Beskid, a străbate în Pannonia, nu înainte de finea secolului VII, după ce adecă o ramură a Bohemilor ocupase deja Iliria. Din Pannonia invasiunea maghiară împinse o parte din acești Poloni cătră Carintia și cătră Stiria, unde ei s'au amestecat cu Serbiî.

Sloveniî forméză ast-fel un dialect intermediar între unitatea polono-bulgară și între acea bohemo-

serbă. În timpul petrecerii lor în Pannonia — o vom vedea mai jos — Slovenii s'au întâlnit cu elementul românesc. Dela acești Sloveni, iar nu dela Bulgari, au căpătat Ungurii cuvintele lor cu vocala nasală: *péntek* = ПѢТЪКЪ, *rend* = РѢДЪ, *szerentse* = СЪРѢЦА, *parancs* = ПѢРѢЧЪ, etc. Acești Sloveni, la rîndul lor, dela Români din Pannonia, iar nu dela cei din Dacia, au căpătat unele particularități linguistice, bună-ură diftongul nostru *oa* (Miklosich, Lautl. p. 228.)

Este de observat, că după cum trecerea Polonilor din Moldova în Bulgaria în secolul VII a permis Rutenilor a se așeza în urmă pe malul nordic al Dunării, tot așa Rutenii au profitat de pogorîrea celor-lalți Poloni în Pannonia pentru a urma și acolo după dînșii, prin aceiași cale a Tatrei și a Beskidului, așezându-se în unele părți nord ostice ale Ungariei, unde-i găsim pînă astăzi.

Cât se atinge de cestiunea, dacă limba paleoslavică este vechea bulgară sau dacă e vechea slovenă, apoi pe noi — întru cât vechea slovenă și vechea bulgară represintă de o potrivă un dialect paleo-polon — ea ne preocupă foarte puțin în cazul de față: lăsăm pe slaviștii să se certe ei-înde-ei.

Raportul de *s t r a t* și de *s u b s t r a t* constituă substanța unei naționalități. Cătră această substanță se adaogă pretutindenii din când în când a *c c i d e n t e*, adică o intervenire superficială a unor elemente etnice străine, deja după formarea definitivă a unei

naționalități. Fenicienii au fost un accident la vechii Eleni. În Tracia occidentală a fost un accident elementul celtic al Scordiscilor sau al Tauriscilor; în Tracia orientală elementul german al Bastarnilor. Goții, Gepiții, Longobarzii, apoi Hunii, Avarii și câți alții, au fost accidente pe întreaga Peninsulă Balcanică. La Neo-latini din Apus n'a fost decât un accident revărsarea elementul germanic peste stratul latin cel suprapus acolo substratului celtic, iberic, etrusc, pe a-locuri chiar pelagic. Din strat și substrat se nasce organismul unei naționalități; prin accidente se preînoesc moleculele acestui organism, se activează circulațiunea, dar organismul rămâne același.

În dezvoltările de mai sus noi n'am vorbit nimic despre elementele cele accidentale turanice pe Peninsula Balcanică. Bohemii găsiră în Iliria stoluri de Avari, cari au perit fără a lăsa mai nimic fino-tătăresc în naționalitatea serbă. Asupra Polonilor, abia așezați în Balcani, năvăliră alte stoluri fino-tătăresci, așa numiții Bulgari din părțile râului Volga, cari se arătașeră din când în când și mai înainte în imperiul bizantin, atârnați la hórdele cele cotropitoare ale Hunilor (Zeuss, op. cit. 710—727), și cari de astă dată, devenind stăpâni, deteră «Slavinilor» lui Iornande și ai lui Procopiū pînă și numele de «Bulgari». Un nume și nimic mai mult. Bulgarii sînt Tătari numai prin nume, după cum numai prin nume sînt Germanii Francesii: «Franken»; după cum numai prin nume «Anții» lui Procopiū și ai

lui Iornande sînt Scandinauí, căci «Rus» era numele Varegilor celor veniți în Rusia din Suedia. De aceeași natură ne-reală este numele de «Români», «Ρωμαῖοι», pe care și-l dau Grecii moderni.

Tătăresc între Greci, Slavii și Români nu e aproape nimic pe Peninsula Balcanică, afară numai dóră de unele figurî cu nasurî turtite sau de unele cãpěține brachy-cephalice, pe cari le studiază antropologiștii, dar cari nu dovedesce nimic, chiar dacã ele s'ar puté supune unui serios control statistic. La Serbi, la Bulgari, la Români, pretuțindenî némurile turanice se desnaționalisau, din datã ce se vedeau isolate de restul Tãtãrimii. Óre unde mai sînt astãđi Cumanii din Moldova ?

Pentru Peninsula Balcanică întrégã, Tãtãrii au fost ca o vijeliã care trece înainte, iar Slavii — Poloni spre răsãrit, Bohemi spre apus — au fost o mãnósã plóie care, intrãnd adãnc în pãmîntul cel romãnesc de mai înainte, a fãcut sã rodéscã acolo doé naționalițăi noue pline de viitor: naționalițatea bulgarã și naționalițatea serbã.

Fîind vorba despre numele «Bulgar», pe care și-l au însușit mai tãrđiú Slavinií lui Iornande și ai lui Procopiú, aci este locul de a observa în trecét, cã pîná în timpii de tot noui, el era cu desãvîrșire necunoscut Romãnilor. Moșii și strãmoșii noștri numiau tot-d'a-una pe Bulgari *Ș c h i a i*. Așa, de exemplu, despre cucerirea Bulgariei de cãtrã Turci cronicarul oltén Moxa (Hasdeú, Cuv. d. bãtrãni, I,

402) ȃice: «Baŕazitŭ prinse pre ŖuŖmanŭ domnulŭ Ŗchŭailorŭ de-lŭtae, ani 1395, atunce luarŭ Turcii țara Ŗchŭailorŭ cu totulŭ. . .» Cuvŭntul «șchŭaŭ», ca simplu epitet, cŕpėtase ŭn gura poporului romŕn ŭnțelesul de «naiv» sau «rustic.» Mitropolitul Dosofteiŭ ȃice ŭntr'un loc (Synaxar, 1683, Dec. 29, f. 244 a): «om prostacŭ Ŗi Ŗchŭaŭ Ŗi cu totulŭ țarŕnatecŭ». Sŕ se bage de samŕ cŕ ŭn «Șchŭaŭ», nefiind un nume personal sau topic, ci un termen comun, s'aŭ pŕzit cu rigore legile fonetice: «Șchŭaŭ» derivŕ din «Sclavum» prin aceiŕaŖi trecere a lui *cl* ŭn *chŭ* Ŗi prin aceiŕaŖi vocalizare a lui *v* ŭntr-o vocală ca ŭn «chee» vechiŭ «chŭae» din «clavem», «chŭamŕ» din «clamaț», «rŭ» din «rŭvum» etc. Romŕniŭ darŕ nu cunosceaŭ decŕt numele cel primitiv al ramurei polone așeȃate ŭn secolul VII peste substratul meso-latin: «Sclavini» la Iornande, «Σκλαβηνοὶ» la Procopiŭ. Albanesiŭ, al cŕora fonetism se apropiŕ ŭn acestŕ priviŭțŕ Ŗi ŭn altele multe de cel romŕnesc, nici dŭnșii nu numesc pe Bulgariŭ alt-fel decŕt Ŗția, Bulgaria — Ŗținicŕ.

Despre rolul substratului romŕnesc ŭn nascerea Ŗi ŭn desvoltarea Slavilor transdanubianiŭ aŭ vorbit mai mult sau mai puțin uniŭ Ŗi alții, mai ales rēposatul Miklosich, Ŗi eŭ ŭnsumŭ ŭn studiul meŭ: «O paginŕ din sintaxa romŕno-albanesŕ» (Cuv. d. bŕtr., II p. 611 — 687.) Va fi mult, mult, fŕrte mult de vorbit de acum ŭnainte. Aci noi vom atinge un singur punct, care va ŭntregi celeȃise mai sus despre polonismul Bulgarilor Ŗi bohemismul Serbilor.

Cele trei unități dialectale slavice se deosebesc una de alta nu numai prin fonetism, dar și prin accentuațiune. Ruteno-rușii au o accentuațiune de tot liberă: accentul poate să cadă pe oricare silabă a cuvântului. La Poloni și la Bohemi, din contra, accentul este nestrămutat, și anume: la Poloni tot-d'a-una pe silaba penultimă, la Bohemi tot-d'a-una pe prima silabă. Așa, de exemplu, numele râului Ialomița poate să fie accentat rusesc în patru feluri: Iălomița, Ialòmița, Ialomița și Ialomiță; polonesce numai: Ialomîța; bohemesc numai: Iălomița; — trei sisteme de accentuațiune cu desăvîrșire deosebite.

De aci urmază că la Bulgari, după cum este la Poloni, accentul ar trebui să cadă tot-d'a-una pe penultima, iar la Serbi, după cum este la Bohemi, pe prima; și întocmai așa ar fi fost, dacă substratul românesc cel trans-danubian n'ar fi sgudiv accentuațiunea celor două straturi slavice de acolo. Românii, ca și Italienii, având o accentuațiune pe deplin liberă, au altoit-o Serbilor și Bulgarilor. Acastă libertate de accentuațiune s'a socotit pînă acuma la Serbi și la Bulgari ca un semn de unitate dialectală cu Rușii, pe când în faptă Rușii, precum am vădit, n'au avut de loc a face nici cu Bulgarii, nici cu Serbii. Inșă accentuațiunea românească n'a putut să distrugă peste tot la Serbi și la Bulgari cele două sisteme anteriore; ast-fel că sistema penultimară, cea polonă, se mai recunoște pînă a-

stădî la Bulgari, iar sistema primară, cea bohemă, se mai recunoște pînă astădî la Serbi. Și iată cum:

1. Unele sub-dialecte bulgare, bună-ora Zagoricenii și Costurenii, accenteză tot-d'a-una pe penultima întocmai ca Polonii: *èdno*, *mòmče*, *râkă*, *žènă*, *dète*, *òvčar*, *ùmrel*, *galèno*, *óetiri*, *zatvorèni*, *napravila*, *mesečina*, *bahičkă*, *golèmo*, *kraliță* etc. etc., mutând accentul în flexiune iarăși întocmai ca Polonii, de exemplu: din *òvčar* «cioban» *ovčarkă* «ciobancă» = polonesce din «*owczarz — owczarka*» (Tzonev, *Za udarieneto v bălgarski ezik*, în *Sbornik t. 6. Sofia 1891*, p. 23.)

2. La Serbi, sdruncinându-se accentuațiunea bohemă prin înrîurirea substratului românesc, a rămas totuși tendința de a accentă pe cât se pòte mai sus, ast-fel că la auđ se pare ca și când accentul ar fi tot-d'a-una pe prima silabă. Din acéstă cauză, ca o dovadă de tendința cea generală, când un nume se construesce cu o prepozițiune numele pòte să devină atonic, urcându-se accentul pe prepozițiune, bună-ora: *nà ranu*, *nà vodu*, *prèko brda* etc. (Miklosich, *Lautl. I, 320*), întocmai ca bohemesce: *òb den*, *pòd nohou* etc., ceea ce, la numi disilabice sau polisilabice, e peste puțință în celelalte dialecte slavice.

Cunoscutul profesor dela Belgrad, d. Stoian Boškovič, actualul ministru al Serbiei în România, mî-a observat într'o ți, că din toți străinii, Slavii și ne-Slavii, Bohemii sînt aceia cari învétă mai lesne și vorbest mai bine serbesce. Și nu e de mirare,

de vreme ce numai pe Bohemii nu-î pôte încurca vocala *r*, cantitatea prosodică și accentuațiunea serbescă.

În acest chip băgarea Serbilor și Bulgarilor în unitatea ruteno-rusă a fost pînă acum ca un fel de iluziune optică, datorită împregiurării că Rușii, Serbii și Bulgarii aū același alfabet și aceiași limbă bisericescă.

Limba bisericescă mai cu deosebire, adecă vechea bulgară, a servit a formă limba rusescă cea literară, dându-î un aspect fôrte depărtat de graiul rusesc poporan și apropiând'o într'un mod artificial de graiurile slavice trans-danubiane; și aceiași limbă bisericescă a fost în curs de secolî limba oficială și literară a Serbilor, ast-fel că — la prima vedere — rusesce, serbesce și bulgăresce se pare a fi mai-mai tot una, deși în realitate aceste trei graiuri aparțin la trei unități dialectale diferite.

Prin fonetism, pînă și prin accentuațiune, întru cât nu s'a amestecat în ele substratul cel românesc, bulgara este un vechiu dialect polon, serba un vechiu dialect bohem.

La Bulgarii, fără îndoielă, înrîurirea românescă se resimte mai puternic decăt la Serbii, ceea ce însemneză una din trei:

1. saū că stratul serbesc a fost, în provinciile pe cari le-a ocupat, mai numeros decăt stratul bulgar în cele-lalte provincii;

2. saŭ că Meso-latiniŭ aŭ fost maŭ compactŭ ŝi maŭ energiciŭ sub Bulgariŭ decăt Iliro-latiniŭ sub Serbiŭ;

3. saŭ că Serbiŭ n'aŭ încetat mult timp de a fi în contact cu dialectele cele înrudite dela Iliria în sus pînă la Bohemia, pe cînd Bulgariŭ s'aŭ vîdŭt de odată despărŭiŭ de trunchiul Polonilor, aŝa că cei d'întîiu aŭ putut să reziste maŭ bine decăt cei-lalŭi acŭiunii substratului romînesc.

Câte trele cauzele aŭ putut să concurgă la producerea efectului; cauza a treia însă ni se pare a fi fost cea maŭ decisivă: grabnica isolare a Bulgarilor de elementul polon ŝi prelungita comunitate a Serbilor cu elementul bohem.

Îndată după trecerea ŝi aŝedarea Slavinilor peste Dunăre, fîstele lor locuinŭe dintre Olt ŝi Nistru aŭ fost ocupate de cătră porŭiunea cea maŭ apusenă a Anŭilor, anume de cătră Ruteniŭ, cari s'aŭ grăbit a apuca Moldovă, unde aŭ ŝi rēmas în curs de maŭ mulŭi secolŭi, luptāndu-se saŭ înfrāŭindu-se acolo cu Pecenegiŭi, cu Cumaniŭi, apōi cu Romîniŭi. Pe lîngă Ruteniŭ, cată să fi fost ŝi stoluri de vechiŭ vecini ai Polonilor Litvaniŭ, polonesce «Litwa», un nēm mult maŭ sēlbatec decăt Slaviŭi ŝi a cārora atingere de atunci cu Romîniŭi, deŝi fōrte scurtă, totuŝi ne-a lāsāt o amintire supērăciōsă în cuvîntul «liffă» saŭ «litfă»: «liffă rea», «liffă spurcată». Acēstă «liffă» saŭ «litfă» la Moldoveniŭi ŝi la Munteniŭi nu se pōte trage decăt numai din acea epocă, de ōră-ce cu Litvania propriŭ disă

Românii dela Dunăre n'aũ fost nici odată în vecinătate. Prin Ruteni dară și prin cei-lalți, continuitatea între Slavini, adecă vechii Bulgari, și între Poloni a fost ast-fel ruptă pentru tot-d'a-una. Substratul românesc a putut să lucreze fără nici o pedecă asupra stratului bulgăresc, și a lucrat atât de viguros, încât-nu numai a modificat gramatica și a sgduit accentuațiunea, dar încă a transmis Bulgarilor trăsurile cele mai caracteristice ale vocalismului românesc: pe *ea*, pe *oa* și pe vocala obscură mobilă. Despre *ea* și *oa* la Bulgari noi nu vom vorbi aci; despre vocala obscură mobilă vom constata numai că Bulgari, întocmai ca Români și contra tuturor legilor foneticei slavice, lasă pe *a* a trece în *ă* de câte ori *a* perde accentul: *slătka* și *slătka*, ca la noi *bărbă* și *bărbăt*.

Incepând de pe la finea secolului VII și pînă pe la începutul secolului X, adecă într'un interval de cel puțin două sute de ani, s'aũ cristalisat naționalitatea polono-română a Bulgarilor și naționalitatea bohemoromână a Serbilor, deja după ce se tradusese Sânta Scriptură în vechea bulgară, de vreme ce în limba acelei traducerii nu se recunosc încă puternica lucrare a substratului românesc asupra stratului slav. În acel interval de timp, la finea secolului IX, cade năvălirea Ungurilor în Pannonia, — un eveniment care a dat naștere Moravo-românilor pe de-o-parte, pe de alta Macedo-românilor și Istriano-românilor.

Noi înlăturăm cu totul pe faimosul *Notarius a-*

nonymus Belae regis și cele-lalte fântâne, în cari se afirmă că Maghiarii la intrarea lor în Pannonia aũ găsit acolo pe Slavi, mai corect pe Sloveni, și pe Români. Acele fântâne pot fi criticate, pot fi bănuite, pot fi spulberate, pot fi *h u n f a l v i s a t e*, — puțin ne pêsă. Ca punct de plecare nouă ne ajunge un text istoric mai pe sus de tôte texturile: existența Românilor în Moravia. Este un text, pe care o mie de Rösleri nu vor fi în stare să-l rêsôrte și nici măcar să-l restălmăcescă în felul lor. Acei Români cum ôre ar fi putut ei să nemerescă în Moravia, dacă nu i-ar fi împins într' acolo din Pannonia năvălirea Ungurilor?

Astăđi, in urma cercetărilor lui Miklosich și ale lui Bartoš (Moravské Valašsko, în Osveta, 1880, p. 369—386), nimenea nu se mai îndoesce că Valachiile din Moravia sînt adevărați Români, cu desăvîrșire slavisați de nu se mai scie de când, dar mai păstrând încă multe cuvinte românesce, unele sub forma românescă cea mai veche, de exemplu «glag = chiag» din latinul rustic «clagum = coagulum» cu nemuierea lui *cl* în *ch*, saũ «merenda = merindă» = latinul «merenda» cu netrecerea lui *e* în *i*. Moravo-românii aũ conservat chiar unele vorbe romanice despărute din graiul românesc, bună-ôră «tropa» = francesul «troupe» = spaniolul «tropa». Un Moravo-român, Beneš Kulda, a publicat în doë tomuri basmele româno-morave (Moravské národní pohádky, Praha, 1874—75), în

carî cetitorul se isbesce mereu de asemeni româ-nisme. Epoca slavisirii acestor Români din Mora-via este așa de veche, încât nici un document mo-rav nu-î deosebesce de cei-lalți Slavî de acolo. In actele morave din secolul XI abia se mai găsesc câte-va numî personale românesce, precum «Cri-san», «Bukan filius Neg» și «Kokor» într'un act din 1052 (Boczek, Cod. Morav. I. 125), carî însă nici acelea nu sînt pe deplin sigure. Aședarea dară a acelor Români în Moravia trebuie urcată cu vr'o doi secolî mai sus, întălnindu-se ast-fel din punct în punct cu năvălirea Ungurilor în Pannonia.

Năvălind în Pannonia despre nord și orient, Un-gurii aũ trebuit firesce să împingă pe Români de acolo în cele doẽ direcțiunii opuse puncturilor de întrare, adecă spre occident și spre sud. Spre occi-dent aũ fost împinși Români pe carî îi găsim apoi în Moravia, cu totul despărțiți de restul Românimii și slavisați fără nici o greutate; spre sud, adecă peste Dunăre, a fost împinse alte cete de Români. din carî unii, cei din Bosnia mai ales, și-aũ păstrat mult timp naționalitatea și s'aũ serbisat d'abia după secolul XV (Miklosich, Wander. d. Rumunen, 3 -- 6), alții — Istriano-români — aũ nemerit tocmai pe la Triest, unde aũ putut să reziste bine-reu serbisării, mulțumită stăpănirii italiene de acolo; in fine o samă, numărul cel mai mare, trecend prin elementul serbesc și prin cel bulgăresc, s'aũ străcurat în Macedonia, în Epir și în Tesalia, unde nu s'aũ desnaționalisat din cauză că acolo se începuse deja

lupta între Greci și între Slavi, ast-fel că nici Grecii nu mai erau tari, nici Slavi nu se întăriseră încă. Profitând de acest antagonism, Români sciură cu dibăciă a se însoți: când cu Grecii contra Slavilor, când cu Slavi contra Grecilor, căutând mai pe sus de toate a se consolida ei-înșiși, iar după ce se consolidară, peste vr'o doi secolii și mai bine, ei au isbutit a funda imperiul româno-bulgar al Asanilor.

Așa dară nascerea Macedo-românilor, a Istriano-românilor și a Moravo-românilor datéză de o potrivă din secolul X, nefiind ei toți alt-ceva decât nisce Daco-români împinși din Pannonia spre sud și spre apus prin năvălirirea maghiară. Tocmai acesta rezultă și din cronica rusescă a lui Nestor, scriitor din secolul XI, care dice sub anii 886 — 898 (ed. Miklosich p. 12): «aū trecut lîngă Kiew «Ungurii, pe délul ce se numesce cel unguresc, și «ajungênd la Nipru aū aședat corturile lor, căci «umblă și ei cu corturi ca și Cumani, și venind din «părțile răsăritului s'aū repeđit peste munți mari «și aū început a face răsboiu cu Români și cu «Sloveni carilocuiaū acolo, fiind-că d'întăiu locuieră «acolo Slovenii, apoi Români aū cuprins pămîntul «Slovenilor, de aci Ungurii aū gonit pe «Români și aū rămas cu Slovenii, pe «car i-aū supus, și de atunci se chiamă Țera-Un-«gurescă, și aū început Ungurii a face răsboiu Gre-«cilor, prêdând Tracia și Macedonia pînă la Tesa-«lonica, și aū început a face răsboiu cu Moravi și

«cu Bohemiî . . .» În acest prețios text nu numai se constată că Unguriî aŭ găsit pe Români în Pannonia («počaša vojevati na živușcaia tu Vlahy») și că i-aŭ alungat de acolo («Ugri prognașa Vlahy i naslědișa zemliu»), dar se mai constată tot-o-dată că mișcarea cea centrifugă a Ungurilor s'a făcut anume în cele două direcțiuni, spre sud cătră Balcani și spre apus cătră Moravia : prima mișcare ne-a explicat deja mai sus originea Românilor transdanubiani de astăđi, iar a doua mișcare pe aceia a Moravo-românilor.

În cronică luî Nestor trebuie despărțită cu stăruință partea cea dela început, în care nu se află nici o indicațiune cronologică, de partea cea următoare, unde evenimentele sînt înșirate an după an, anume dela anul 852 încóce. Prima parte, o stângace țesătură de legende, n'are aprópe nici o valóre istorică. Acolo, bună-óră, Nestor ne spune d'întăiŭ că «Vlachiî» aŭ alungat pe toți Slavii din regiunea Dunării, făcěndu-i să plece spre nord; apoi mai jos ne povestesc că apostolul Andreiŭ a găsit pe Slavi tocmai la Novgorod ; de unde rezultă că acea alungare a tuturor Slavilor din regiunea Dunării se întămplase cu mult timp înainte de Crist, de vreme ce pe timpul apostolilor ei erau deja așeđați la Novgorod, iar prin urmare numele «Vlachilor» nu se mai póte aplica nici chiar la vechii Romani, astfel că șcóla luî Schaffarik se vedu silită a preface pe acei «Vlachi» în Galii și a născoci o fantasma-goriă a unor lupte pre-istorice între Slavi și Celți.

Încă odată, prima parte a cronicelui lui Nestor e aprópe o galimațiá. Cu totul alt-ceva este partea cea cronologică. Aci călugărul dela Kiew, însirând lucruri apropiate de timpul seú și despre cari el avea informațiuni precise, devino unul din isvórele cele mai prețioase pentru istoria medievală a Europei orientale. De acéstă natură este și relațiunea de mai sus a lui Nestor despre mersul Ungurilor pe lângă Kiew, despre trecerea lor prin Carpați, despre intrarea în Pannonia, despre lupta cu Slovenii și cu Românii, despre gonirea Românilor. Acéstă relațiune resistă orî-cării restálmăcirii rösleriane.

Primul text, care menționéză pe Macedo-români, este din anul 976, adecă numai vr'o opt-șeci de ani după năvălirea Ungurilor în Pannonia. Acel text se cuprinde anume la Bizantinul Kedrenos (II, 435) și ne spune, că atunci un principe Bulgar a fost ucis de «nesce drumășii români»: «παρὰ-τινων Βλαχῶν ὁ δ ι τ ῶ ν». Românii cei fugăriți din Pannonia nu erau încă așezați nicăiri într'un mod statornic, ci alcătuiaú d'o-cam-dată cete de bejenari fără adăpost.

Peste un secol lucrurile se schimbă. La Bizantinul Kekaumenos, scriitor de pe la 1070, al căruia text s'a descoperit abia de vr'o șeci ani, ne întimpină următorul pasagiu:

<p>Παραγγέλλω δὲ ὑμῖν καὶ τοῖς ἕξ ὑμῶν τοῦτο</p>		<p>Să sciți dela mine, voi și ai voștri, că al</p>
--	--	--

ἐπεὶ δὲ τὸ τῶν Βλάχων γένος ἄπιστόν τε παντελῶς (ἔστι) καὶ διεστραμμένον, μήτε εἰς Θεὸν ἔχον πίστιν ὀρθὴν μήτε εἰς βασιλέα μήτε εἰς συγγενῆ, ἢ φίλον, ἀλλὰ ἀγνοιζόμενον πάντας καταπραγματεύεσθαι· ψεύδεται δὲ πολλὰ καὶ κλέπτει πάντ' ὀμνύμενον καθ' ἑκάστην ὄρκους φρικωδεστάτους πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ φίλους καὶ ἀθετοῦν ῥαδίως ποιοῦντες ἀδελφοποιήσεις καὶ συντεκνίας καὶ σοφιζόμενοι διὰ τούτων ἀπατᾶν τοὺς ἀπλουστέρους· οὐδέποτε δὲ ἐφύλαξεν πίστιν πρὸς τινα, οὐδὲ πρὸς τοὺς ἀρχαιότερους βασιλεῖς τῶν Ῥωμαίων. Πολεμηθέντες παρὰ τοῦ βασιλέως Τραϊανοῦ καὶ παντελῶς ἐκτριβέντες ἐάλωσαν, καὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Δεκεβάλου ἀποσφαγέντος καὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Δεκεβάλου ἀποσφαγέν-

Vlachilor nēm e necredincios la culme și strictat, nicī luī Dumneḑeū ținēnd credință dréptă, nicī împēratuluī, nicī rudei saū amicului, ci silindu-se a-ī amăgi pe toḑi. Marī minciūnoși și tâlharī vestiḑi, ei sīnt pururea gata a jura prietenilor cele maī grozave jurăminte, și a le călca apoī cu ușurință, făcēnd frăḑiī de cruce și cumetriī, meșteri de a înșelā prin ele pe cei proști. Nicī o datā n'āu fost ei cuī-va cu credință, nicī chiar vechilor împēraḑi ai Romanilor. Impēratul Traian îi atacase, í-a strivit de tot și í-a robit, uciḑēnd pe împēratul lor Decabal, al căruia cap a.

τος καὶ τὴν κεφαλὴν ἐπὶ δόρατος ἀναρτηθέντος ἐν μέσῃ τῇ πόλει Ῥωμαίων. Οὗτοι γὰρ εἰσὶν οἱ λεγόμενοι Δάκαι καὶ Βέσσοι; ἔκουν δὲ πρότερον πλησίον τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ καὶ τοῦ Σάου, ὃν νῦν ποταμὸν Σάβαν καλοῦμεν, ἔνθα Σέρβοι ἀρτίως οἰκοῦσιν, ἐν ὄχυροῖς καὶ δυσβάτοις τόποις. Τούτοις θαρροῦντες ὑπεκρίνοντο ἀγάπην καὶ δούλωσιν πρὸς τοῦς ἀρχαιοτέρους βασιλεῖς καὶ ἐξερχόμενοι τῶν ὄχυρομάτων ἐληίζοντο τὰς χώρας τῶν Ῥωμαίων ὅθεν ἀγανακτήσαντες κατ' αὐτῶν, ὡς εἴρηται, διέφθειραν αὐτοὺς. Οἱ καὶ ἐξεληθόντες τῶν ἐκεῖσε διεσπάρησαν ἐν πάσῃ τῇ Ἑπιείρῃ καὶ Μακεδονίᾳ, οἱ δὲ πλειονες αὐτῶν ἔκρησαν τὴν Ἑλλάδα... (1)

fost înfipt într'o suliță în mijlocul orașului Roma. Ei sînt așa numiți și Daci și Bessi. De 'ntăiu locuiseră în vecinătatea Dunării și a fluviului Sava, unde acum locuiesc Serbi, în locuri tari, grele de străbătut, pe cari rezemându-se, făcîrău iubire și supunere către vechiî împărați, pe cînd din întăririle lor năvăliau și pustiău provinciile Romanilor, încătaceștia, perdînd răbdarea, precum am spus'o, i-aŭ strivit. Atunci fugind de acolo, ei s'aŭ răspândit în tot Epirul și Macedonia, cei mai mulți s'aŭ aședat în E-lada...

(Vasilievski, Событы и разказы византийскаго боярина XI вѣка, Petersburg 1881, pag. 106 — 2, 169.)

În acest pasagiū, este o parte, pe care Kekau-
menos a luat'o din lecturile sale clasice, bună-
oră despre Bessi din Strabone (VII, 5 § 12) și de-
spre lupta lui Traian cu Decebal din Dione Cassiū
(ed. Gros, IX, 419); este o parte însă, în privința
cărîia el nu putea să aibă decît informațiuni per-
sonale, și anume:

1. în secolul XI Româniî locuiaū în Epir, în
Macedonia, și fórte mulți în Elada;

2. acei Români scieaū să ametească și să înșele
prin vicleniă pe toți dușmanii lor;

3. ei veniră acolo, fugind dintr'o regiune înve-
cinată cu rîul Sava, adică nu din Dacia, ci din Pan-
nonia.

De cătră cine fuseseră alungați Româniî din Pan-
nonia? Acésta Kekaumenos n'o sciea, și de aceea
el o atribue într'un mod vag «vechilor împărați»,
căđînd ast-fel în două nepotrivelî:

1. ar fi fost absurd ca «vechiî împărați» să fu-
gărescă pe Români din Pannonia tocmai în inte-
riorul imperiului, adică să-î adăpostéscă în loc de
a-î goni;

2. din cauza acelei fugăriri Româniî veniseră a
se așéda pînă în Elada, unde iarăși ar fi absurd
de a-î căuta sub «vechiî împărați».

Pasagiul din Kekaumenos se pôte înțelege pe
deplin numai întregindu-se prin cronica lui Nestor:
invasiunea maghiară a fost aceea care alungase pe
Români din Pannonia.

Tuturor istoricilor noștri a rămas necunoscut un prețios chrisov dela împăratul bizantin Basiliu Bulgaroctonul, care — după ce nimicise primul imperiū bulgăresc — ne spune, în anul 1020 că: «în întreaga Bulgariă se află împrăstiați Români, iar «lîngă rîul Vardari, adică în Rumelia, locuiesc o «samă de Unguri»: τῶν ἀνὰ πάσαν Βουλγαρίαν Βλάχων καὶ τῶν περὶ τὸν Βαρδάρειον Τοῦρκων» (Голубинский, История перквей, Moskva 1871 p. 263.)

Acei Români din 1020 nu erau Meso-latini cei găsiți de Slavini în Balcani în secolul VII și despruți apoi prin amestec cu dînșii, ci erau Români cei alungați de către Unguri din Pannonia pe la 900 — 950, pe cari gonindu i Maghiarii, „*Τούρκοι*“ în cronicile bizantine, o samă din acei Maghiari a rămas și ei în Rumelia.

Mențiunea Ungurilor la un loc cu Români în chrisovul împăratului Basiliu Bulgaroctonul e foarte caracteristică. Pretinde-va un Hunfalvy, pentru a nu-și perde procesul cu Români, cum că și acei Unguri locuiaū peste Dunăre tot din epoca lui Aurelian? ca și colonia cea unгурescă de lîngă Ochrida, pe care o menționează Anna Comnena: «οἱ περὶ τὴν Ἀχριδὰν οἰκοῦντες Τοῦρκοι» ?

Despre acești Unguri vorbește și Anonimul regelui Bela, când ne spune că în invasiunea peste Dunăre, perđînd pe căpitanul lor, ei din prostiă nu s'au mai întors în Ungaria: «stultus populus, quia mortuo domino suo viam non dilexit redire ad patriam suam.» Dînșii a rămas dincolo de

Balcani din prostiă, fie și așa, de oră-ce nu avem nici o probă contrariă; Românii însă, alungați din Pannonia de némul acestui «stultus populus», au trebuit să rămână peste Dunăre de nevoiă.

Năvălirea Ungurilor a avut o importanță extremă pêntru istoria Peninsulei Balcanice în vécul de mijloc. Pe Românii din Dacia, tari prin cetatea munților, Arpad și urmașii sei n'au fost în stare să-i sfărâme sau să-i gonéscă, ci chiar din contra au fost aprópe tot-d'a-una bătúți de dînșii; pe Românii însă cei de pe șesul Pannoniei, reu adăpostiți și póte și reu organizați, Maghiarii i-au alungat, și de aci următóarele doé consecințe:

de'ntâiu, cătră naționalitatea serbă, plămădită din amestecul Bohemilor cu Iliro-latini, s'a mai altoit acum un element daco-latin, de astă-dată nu ca substrat, ci numai ca accident, dar accident fórte însemnat prin înrudirea sa cu substratul;

al doilea, s'a născut naționalitatea macedo-română, care în curs de vr'o doé-sute de ani, de la secolul X pînă la secolul XII, n'a încetat de a se tot lăți, de o parte pînă la pólele Balcanilor, de alta pînă la nordul Eladei.

Calea fiind odată deschisă, din când în când puteau a se mai adăuga cătră acei Macedo-români cete noue de Români, sau din Dacia, sau din cei eșiți cu dînșii tot din Pannonia și cari se opriseră printre Serbi.

Să nu fi fost năvălirea Ungurilor, nu s'ar fi născut acel puternic imperiū româno-bulgar al lui Ioniță

Asén, care dete Bizanțiului prima adevărată lovitură de mörte.

Când alăturéză cine-va dialectul daco-român saü al *Românilor* propriü ñiși cu dialectul macedo-român al *Armânilor* și cu cel istriano-român al *Rumerilor*, nu póte să nu constate următoarele:

1. Aceste trei dialecte diferă între ele mai puțin decât dialectele provinciale din Italia și din Franța, iar prin urmare e peste puțină ca rumperea continuității între ele să fie veche. Separațiunea s'a operat târziu, după ce totalitatea unei singure limbă românesce fusese deja pe deplin formată, crescută și consolidată, ceea ce s'a întâmplat anume între secolii III — IX, în curs de șese-sute de ani, în țera unde Traian își pusese piciorul trecând podul dela Severin, și de unde apoi elementul românesc s'a întins treptat în Ardeal, în Banat, în Pannonia.

2. Dialectul daco-român presintă o desvoltare liniștită organică, în care nu ne întimpină contrastul între un pré mare conservatism pe de o parte și între o pré mare desfigurare pe de alta, ca la Macedo-români și cu atât mai mult la Istriano-români. Un asemenea contrast este rezultatul unei sguduirii. Ori-ce sguduire desequilibréză. Dialectul macedo-român și cel istriano-român s'aü sdrunçinat prin colindările lor, pe când cel daco-român s'a mișcat simetricesce, rămânând nestrămutat în aceleași condițiuni teritoriale, climaterice și etnice.

Faimósa teoriă a lui Rösler este o ipotesă anti-linguistică și anti-istorică tot-o-dată. Anti-linguistică, de vreme ce ea se întemeiază pe absoluta nescire a legilor de formațiunea dialectelor. Anti-istorică, fiind-că ea uită, în genere, că popóarele din vécul de mijloc se împingeaú dela nord spre sud, nici odată dela sud spre nord, și uită în specie că Românii eraú atunci ciobani, iar migrațiunile ciobanilor sînt tot-d'a-una iarășî dela nord spre sud, nici-odată dela sud spre nord.

Când e vorba de începutul popórelor și de epoce întunecóse din vieța lor, orî-ce studiu exclusiv istoric duce la încheieri greșite; la încheieri greșite, nu mai puțin, ducé orî-ce studiu exclusiv lingvistic. Pentru a nemeri adevérul, saú încaî a ne apropia de adevér, trebuie neapérat un studiu paralel istorico-lingvistic. Când un text istoric se întăresce printr'un fapt lingvistic saú vice-versa, ambele urmárite pe o cale strîns metodică, atunci și nu-mai atunci adevérul e găsit.

Isprăvind, mă întreb acuma : isbutit'am óre a limpeði problemele cele mari, puse în capul studiului de față?

Primul strat etnic cunoscut al Peninsulei Balcanice întregi aú fost Pelasgii, o ginte ne-semitică și ne-indo-europeă, séménând la apucături mai ales cu vechii Egipteni.

Peste substratul pelasgic, amestecându-se cu el,

s'aũ așeđat, cu vr'o 2000 de anĩ înainte de Crist, doę ginți indo-europee deosebite: Elenii și Tracii.

Grecii de astăzi, cu tóte ingredientele străine primite în cursul vécurilor, sînt o continuitate directă a anticilor Eleni; iar o continuitate directă a anticilor Traci sînt Albanesii de astăzi, cari însă represintă numai unul din numerósele dialecte tracice.

Afară de Albanesi, toți cei-lalți Traci, împărțiți într'o mulțime de popóre mari și mici, aũ fost desnaționalizați sub dominațiunea romană, și anume Tracii cei sudici, dela Balcani în jos pînă la Elada aũ fost grecișaiți, Tracii cei nordici aũ fost latinisați.

Lătinisarea Tracilor nordici, făptuită între secolii III — VI, a produs trei dialecte traco-latine: dialectul meso-latin între Dunăre și între Balcani, dialectul iliro-latin între Balcani și între Adriatica, dialectul daco-latin în Carpați.

În secolul VII, aprópe în același timp, un popor slav de ramura polonă s'a așeđat peste Meso-latină, cu cari amestecându-se, a dat nascere națiunii româno-slavice numite mai târziu Bulgari, iar un popor slav de ramura bohemă s'a așeđat peste Iliro-latină, cu cari amestecându-se, a dat nascere némului româno-slavic al Serbilor.

Înainte, și în tot timpul acelor mișcări polono-bcheme, Daco-latinii locuiaũ neturburați în Oltenia, în Banat și într'o parte a Ardélului, de unde cu încetul își întinseră crengile asupra Pannoniei, pe când în Moldova și pînă la Olt se învârtiaũ —

parte Tătari, parte Slavī — Pecenegii, Cumanii, Rutenii și chiar Litvani.

Năvălirea Ungurilor în secolul X n'a putut să nimicéscă sau să alunge pe Români cei din părțile Daciei propriū și, dar a reușit să împingă o samă de Români din Pannonia spre Moravia, unde ei n'au întârziat a fi slavisați, iar pe cei-lalți Români tot din Pannonia i-a gonit peste Dunăre, unde dinșii parte s'au slavizat, parte s'au păstrat în Istria, partea cea mai mare a alcătuit sîmburele Macedo-românilor de astăzi.

În acest mod, după secolulul X, afară de Dacolatini cei vechi remași în Carpați, cari au păstrat numele de *Români*, menționat deja la Iornande, s'au ivit două odrasle ale lor peste Dunăre: *Armânii* la sud de Balcani și *Rumerii* lângă Triest.

Sînt acum trei-deci de ani și mai bine de când, printr'o monografiă despre *Io* în titlul Domnilor români și bulgari și printr'un studiū intitulat «*Perril'au Dacii?*», eu începusem un șir ne 'nterupt de cercetări analitice asupra istoriei române. Lucrarea de față, o scurtă sintesă a acelei lungi analise, este ultimul cuvînt al meu asupra unor mărețe nedumeriri, cari m'au sbuciumat peste un pătrar de secol. Căutând tot-d'a-una adevărul numai pentru adevăr, fără nici un folos egoist și fără nici o tendință șovinistă, sînt fericit de a constata că nu m'am contrașis nici-o-dată în trăsurile cele fundamentale, deși mi-a plăcut tot-d'a-una a mă completa, și une-

orî a mă rectifica eă însu-mă, în amărunte. Dar fericirea mea cea măi mare este, că rezultatul definitiv al muncel mele nu împinge la desbinare, ci îndemnă la înfrăţire. Tóte popórele balcanice, Români, Greci, Albanesi, Serbi şi Bulgari, ne apar acum ca o singură familiă strîns înrudită, ca un *συμπόσιον* de fraţi, de veri şi de cumnaţi.

A J U N G

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. I, P. 617--636)

Ajùng s. agiùng (*ajuns* s. *agiuns*, *ajungere* s. *aggiungere*), vb. ; rejoindre, réunir ; atteindre, saisir ; arriver, parvenir, recourir ; devenir, se réduire ; suffire, assez. Nu cunóscem pentru acest verb, din texturî saú din popor, sensurile : «fournir, gagner, regagner, passer» (Cihac) ; chiar fără ele însă, ca activ, neutru, reciproc și reflexiv, *ajung* are o mulțime de înțelesurî saú sub-înțelesurî, circulând fórte des nu numai în graiul obicînit, dar încă în proverbi și 'n idiotismî. Sensul fundamental este latinul *adjungo* = *ad + jungo* «unesc la o-laltă prin capete un ce cu un ce». Dar de aci, punctul de plecare aprópe de tot ștergându-se, pornesc și une-orî se încrucișeză diferite sensurî secundare și terțiare, pe carî nu le are prototipul latin și carî, dintre dialecte romanice, ne întimpină întru cât-va numai în italianul *aggiungere* saú *aggiungere*, mai ales în vechea italiană.

Tóte sensurile lui *ajung* se explică prin corela-

țiunea sa cu *întind*. Prin *întindore*, doă capete se *ajung* = «se rejoignent»; prin *întindere*, cine-va sau ce-va *ajunge* = «atteint, saisit»; prin *întindere*, noi *ajungem* = «arrivons, parvenons, recourons», și așa mai încolo. De aceea, când *ajung* figurază într'o frază legat cu *întind*, este a-nevoia adesea de a'i lămuri sensul precis. Așa în doina :

Se'ntindea și n'ajungea ...

(Jarnik-Bărsan, Transilv. 430)

ajung înseamnă tot-o-dată: «rejoindre, atteindre, parvenir, suffire.»

I°. *Ajung* «rejoindre, réunir.»

Cu șensul fundamental a d + j u n g o, al nostru *ajung* s'a păstrat abia în forma reciprocă: a se *ajunge* «rejoindre l'un l'autre.»

Proverb: «Rótele se gonesc una pe alta și nu se *ajung* nicî o dată» (Pann, II, 80).

Altul: «Dél cu dél se *ajunge*, dar încă om cu om» (Conv. lit. 1877, p. 174), unde ar fi mai logic: «dél cu dél nu se *ajunge*», după cum este același proverb în mai tóte limbile (Düringsfels); în dialectul sicilian: «muntî cu muntî nun si j u n c i mai.»

Un cântec basarabian blăstemând Prutul:

Mal cu mal nu se zăréscă,
Glas cu glas nu se lovéscă,
Ochî cu ochî nu se *agiungă*
Pe-a ta pânză cât de lungă...

(Alex., Poes. pop., 233)

Printr'o tranșiune semasiologică imediată : «re-
joindre l'un l'autre = tomber d'accord, s'entendre»,
reciprocul «a se *ajunge*» înseamnă a se înțelege
unii cu alții.

Lexicon Budan: «M *ă ajung* c u cine-va în ce-va
saŭ despre ce-va, adecă m *ă a ș e đ*, m *ă n ă r ă*
v e s c, congruo, convenio, consentio cum quopiam
super re quadam.»

De aci idiotismii :

«A se *ajunge* c u t î r g u l = faire un marché.»

Alexandri, Pétra din casă, sc. 18: «Ei caută să
găsescă cele doă sălașe de Țigani, pentru care d-vó-
stră, ca nisce părinți bunii, nu v'ați putut *agiunge*
cu tîrgu . . .»

Același, Păpușăriul: «Iacă Turcu și Cazacu, Pi-
laf Aga și cu Moscov Ghiaur, dușmanii de mórte, ca-
rii luaseră deprindere a'și giuca calu pe pămîntu
nostru, de câte ori nu s'*agiungeau* cu tîrgu. . .»

Se dice și: «a se *ajunge* d i n p r e ț». Laurian-
Maxim: «Nu ne-am putut *ajunge* din preț = nu ne-
am putut învoi asupra prețului.»

«A se *ajunge* d i n đ e s t r e = când părinții pă-
rechii se învoesc asupra đestrii» (G. Țuțuianu,
Muscel, c. Valea-mare; S. Istratescu, Dîmbovița,
com. Cobia).

«A se *ajunge* l a c u v i n t e» (Baronzi, Limba .
p. 45).

Fiind însă că atunci când unii s e *ajung* fără sci-
rea altora este mai tot-d'a-una spre paguba saŭ
vătămarea cui-va, expresiunea a căpătat un sens

pejorativ, cu care ne întimpină des în vechile-texturi.

Cantemir, Ist. Ierogl. (Mss. în Acad. Rom. p. 135): «Deci socotiți binișor, că de nu sînt acolé-acele doaâ jiganii, filul adecâte și inorogul, să nu cum-va prin scrisori cu lupul să se *ajungă*...»

N. Muste, Letop. III, p. 15: «Atunce Petriceico Vodă și cu Grigorie Vodă s'aũ sfătuit să se închine la Leși, să stea cu toții să bată pre Turci, să nu se așeze Pașă în cetatea Hotinului; și *ajungându-se* cu Leșii, i-aũ chîemat să vie mai curând...»

Același, p. 42: «Mazepa Hatmanul Căzăcesc, om și cap a toată țara Căzăcescă, vrând să vielenescă pre Moscal dela care avea milă și cinste, s'aũ *ajuns* cu Craiul Șvedului. . .»

Neculce, Letop. III p. 300: «Stătuit'aũ atunce [hatmanul Sinavski] pe Craiul Avgust de s'aũ *ajuns* cu Moscul. . .»

Același p. 269: «s'aũ *ajuns* hatmanul și cu Iordachi visternicul și cu toți slujitorii să ridice pe Dimitrașco Beızadé, feciorul lui Cantemir Vodă, Domn în locul tătâne-său. . .»

Același p. 305: «*Ajunsu-s'aũ* Constantin Duca Vodă atunce cu Capigi-bașa. . .»

II° *Ajung* «atteindre, saisir».

Pentru ca să în t r e c î pe cine-va care este îna-
inte, saũ pentru ca să a p u c î ceea ce nu se află
lîngă tine, orî pentru ca să n i m e r e s c î unde ai
vré să fii, trebuî mai întâiũ să te mișci ca să a-
jungi. În acest sens, *ajung* se învecinéză cu în-

trec, cu apuc, cu nimeresc, dar anume ca un moment imediat anterior. E sinonim cu ating, deosebindu-se în două privințe: pe de o parte, ating nu presupune ostenelă, pe când *ajung* rezultă tot-d'a-una, mai mult sau mai puțin, dintr'o mișcare obositore; pe de alta, *ajung* nu implică neapărat un contact direct, fără care nu se poate atingere.

Din cauza elementului material al lui ating, care lipsește în *ajung*, între ambiî terminî pôte fi chiar un fel de antagonism. Așa, de exemplu, «ating cu cuvîntul» este ce-va dușmănesc: «blesser par un mot», pe când «*ajung* cu cuvîntul» exprimă noțiunea apröpe prietenescă de «grăesc cătră cine-va, adpello, adloquor, adfor» (Lex. Bud.), mai ales atunci când chiămăm pe öre-cine de departe și isbutim, în sfîrșit, ca să ne audă.

Ajung cu sensul de «atteindre, saisir» se nuanțeză în circulațiune: 1°. ca termen comun; 2°. ca termen de blăstem; 3°. ca termen juridic.

1°. In accepțiunea ordinară.

a) *Ajung* «atteindre».

O ființă alergând *ajunge* pe o altă.

Pravila Moldov. 1646, f. 66: «i-au căutatü numai a da dosü ș'au începutü a fugi, iară celalalt l'au *ağunsü* și l'au omorätü. . .

Dosofteiü, 1673, f. 23 b:

Datu-mî-ai värtute și mî-ai lărgit pașî
Să poč călca iute să mî-*ağung* pizmașî;
Déca'î voi *ağunge*, să fac într'inș cărdurî. . .

Balada «Fata cadiului».

Ș'asa bine că fugea
Mai că mai îl *agiungea*...

O doină:

Apucaï pe drum la vale
Ș'*agiunsei* pe Lena'n cale...

(Alex., Poes. pop. 2., 237)

În sens figurat, dar presupunându-se tot-d'a-una muncă sau stăruință, dacă nu alergătură materială, o ființă *ajunge* pe alta în știință, în meșteșug, în putere, în bogăție, etc.

Tot figurat, personificându-se o abstracțiune sau un ce neînsuflăit, dar susceptibil de mișcare:

Mă tot uit uitare lungă,
Dór norocul să *m'agiungă!*
Și norocul nu *m'agiunge*,
Și mijlocul mi se frînge
De greul păcatelor,
De sarcina armelor...

(Alex., Poes. pop. 2., 255)

Omiliar dela Govora, 1642, p. 73: «...ce cuget pre elu 'l va *ajunge*, când mulți părăși vor pune înainté acelu judecătoriu jeluire sa spre el...?»

Doină ardelenescă:

Scrie doă-trei rindurî,
Și'l *ajung* niște gândurî;
Țipă condeïul pe masă
Și mi se plimbă prin casă...

(Jarnik-Bărsanu, 120)

I. Văcărescu p. 66 :

*Ajunge-o, riule, curgând !
Fă-o să vie mai curând !
Spune'î strigând'o c'ăm remas
Pe marginea ta fără glas...*

Tot așa *ajunge* o săgétă saú un glónte: «l'aú *ajuns* togma în inimă = in ipsum ejus cor collinea-vit» (L. B.).

Ajunğ «atteindre» se construesce de rėgulă cu un nume pus în regim direct.

Legenda Sf. Parascheve, text din secolul XVI (Cod. Mss. miscell. al Bis. Sf. Nicolae din Braşov p. 65): «nu vru să mai aştepte mai multă să se chinuască, ce toate împreună lăsă-le de se luó de fugi, şi p u s t i ũ a *ajunse*...»

Moxa, 1620, p. 400 : «(Otmanú) au luat multe țări despre răsăritú de le-au robitú şi le-au pridăditú, până ce *ajunseră* c e t a t é Brusa...»

Asemenea la Anton Pann, Prov. I, 79:

Doi cu picióre ológe
Mergėnd ş'*ajungėnd* u n d é l,
Unu'ncepu să se róge...

Aci aparține şi :

Trimise la maĩmuţă, vestită vrăjitóre,
Ce spun că sciea multe şi că proorocía
Intâmplările tóte, după ce se trecea ;
Trimise, đic, la dinsa, să'ı facă întrebare :
Cum póte să *ajungă* s f i r ş i ũ l ce doresce...

(Gr. Alexandrescu, Dreptatea leului).

Lexicon Budan: « Rele t i m p u r i am *ajuns* = în mala tempora viximus.»

În toate aceste exemple, dacă n'ar fi regim direct, *ajung* n'ar mai însemna «atteindre», ci «arriver». Cu regim indirect, *ajung* își păstrează sensul de «atteindre» numai când arătă o înaintare în spațiu fără un punct bine hotărît, sau o mișcare a unui ce ne'nsufleșit.

N. Muste, Letop. III p. 14: «Turcii cum au trecut Nistrul, au început a prăda și a da foc, cât au putut *agiunge* prin țara Leșescă...»

Doină din Basarabia:

Moscălesce-oïu învăța
Când eü limba mï-oïu uita,
Când a cresce grâu'n tindă
Ș'a *agiunge* spicu'n grindă,
Când a cresce grâu'n casă
Ș'a *agiunge* pâine'n masă!...

(Alex., Poes. pop²., 404).

«Imï *ajunge* veșmîntul la călcâe = mein Kleid reïcht bis an die Fersen» (L. B.).

În proverbi, locuțiuni proverbiale și idiotismï:

«Despre un om nenorocos se ȃice: nu pöte *ajunge* la crénga verde» (Preut G. Trailă, Temișóra).

«Vulpea dacă n'*ajunge*, ȃice că pute» (C. Negruzzi, Scris. XII), — proverb născut din vechea fabulă.

«Cine plécă de diminéță, departe *ajunge*...» (Pann, I, 151); în Bucovina: «cine mânecă mai desdiminéță...» (Marian, Descântece, 7).

Légă sacul pină e rătund,
Nu când *ajunge* la fund.

(Pann, III, 72)

Când e omului să'î vie
Vre un reū fără să'l scie,
Or zăbovesce
Pină'î sosescce,
Or dă fugă
Să'l *ajungă* ...

(Ib. I, 144)

Sub forma reflexivă:

Cuvîntul
E ca vîntul:
Nu se *ajunge* nicî cu armăsarul,
Nicî cu ogarul...

(Ib. I, 21)

De la Vrancea (B. Ștefănescu), Sultănica p. 10:
«nu dóră c'ar fi fudulă să nu'î *ajungî* cu stră-
murarița la nas...».

Se țice cu același sens: «a *ajunge* cu prăjina la
nas.»

«*Ajunge* cu țitul la os», când suferința nu
mai e de răbdat.

I. Văcărescu p. 540:

Milă să cer, sint fricos;
Reul mî-a *ajuns* la os...

In balada «Balaurul»:

Saî, bădiță ortomane,
Că m'*agiunge* la ciolane!
Saî, bădiță, de mă scóte
Că m'apuc fiorî de mórte!...

Idiotismî:

«Vorbesc fie-care cum î l *ajunge* mintea», sinonim cu «cum î l taiă capul», în ambele cazuri cu sensul de: «cum o nemeresce.»

Legenda Sf. Parescheve, sec. XVI (Cod. Mss. misc. al bis. Sf. Nic. din Braşov, p. 70): «a m^érg^e la lăcuita c^éia ce n^{imé} c u m i n t e nu o poate *ajunge*...»

Alt idiotism: «a *ajunge* d i n urmă» sau: «a *ajunge* d u p ă urmă».

I. Créngă, Cincî p^ânî (Conv. lit. 1883 p. 485): «Tocmai când scóseră p^ânile din traiste, iaca un al treile drumeţ necunoscut î i *ajunge* din urmă şi se opresce lîngă dînşii...»

A. Pann, Prov. III, 82 :

Când plecâ ca să se ducă, după dînsul s'a luat,
Ş'*ajung^éndu*'l după urmă, ce faci, fine? l'a'ntrebat . . .

Alt idiotism: «pe unde *ajunge*, g e m e p ă m^î n t u l.»

Zilot, Cron. p. 85 : «era, pocîu đice, curată c^étă de tâlharî, că pe unde *ajungea* g^em^ea p^âmîntul...»

b) *Ajung* «saisir».

Coresi, 1577, ps. VII: «de să m^ân e amu dracul^u sufletul^u mⁱeu şi să *ajungă*», acolo unde la Dosofteiu, 1680: «ca să g o n é s c ă amu vrăjmaşul sufletul mⁱeu şi să'l *ag^îungă*», iar în V^ulgata: «p e r s e q u a t u r ergo inimicus animam meam et c o m p r e h e n d a t . . .»

Samuil Clain, Inv^éţături (Blaj 1784) p. 9: «cum pentru tine tot-dé-una în nevoi şi în primejdii

mî-am pus viața, iară astăzi, *ajungându-mă* nevoia,
îmi trebuie ajutoriu dela tine. . . »

Cu același sens de «apucă», *ajunge* pe cine-va
bóla, oboséla, grija etc.

Balada «Blăstemul» :

De mergea ce mai mergea,
Greú zăduf îl a p u c a,
Ostenéla 'l *ajungea*
Și el, măre, se culca . . .

(G. D. T., Poes. pop. 438)

În poesia poporană e mai cu samă des : *ajunge*
d o r u l, în loc de : «apucă.»

O doină din Ardél :

Când m'*ajunge* dor de ducă,
Mă duc la dél ca pe luncă;
Când m'*ajunge* dor de mers,
Mă duc la dél ca pe șes . . .

Doină din Bucovina :

Duminecă pe la prânz
M'a *ajuns* un dor cu plâns:
Cum am fost și ce-am *ajuns* . . .

(Marian, Buc. II, 150),

unde primul *ajung* însemnéză «saisir», iar al doi-
lea — «devenir».

2°. *Ajung* «atteindre, saisir» în blăstemuri, ju-
răminte, ocări.

În popor se aude la tot pasul :

Să n'*ajungă* Pascile!

Să n'*ajungă* sínta ȕi de mâine!

N'ai mai *ajunge* să veđi sfântul sóre mână di-
minéța!

«N'ai mai *ajunge* să'ți cânte cucul la anul!» (I.
Mironescu, Némț, c. Negresci).

La a treia persónă: să n'*ajungă*... n'ar mai *a-
junge*...

Din dată ce în loc de a doua sau a treia se pune
prima persónă, tóte acestea trec din blăstemuri în
jurăminte: să n'*ajung* Pascile, n'aș mai *ajunge* etc.

A. Pann, Prov. III, 84:

. . . . ca să urmez lor și eű,
Iar de nu, să mă *ajungă* blăstemul lui Dumneđeű..

În poesia poporană:

Să te-*ajungă*, bade,-*ajungă*
Dorul lung și jalea lungă...!

(Jarnik-Bărsanu, Transilv. 263)

Bădiț bădișorul meű,
Ajungă-te dorul greű
Pe șesul Sibiiului,
Pe spatele murgului...

(Ibid.)

Du-te, bade, ducă-te,
Dorul meű *ajungă-te*?...

(Ibid.)

Că eű sciű de ce nu vine,
Că nu'l lașă maică-sa,
N'ar *ajunge-a'l* însura
Nici nepoți a legăna
Nici nepóte-a desmărda...

(Marian, Bucov. II, 169)

Mă uscă, mă face ăscă
 Și mă dă'n bóla cânéscă
 Să n'*ajung* să mănânc pască!...

(Ibid. 96 II).

Agîungă-te voe rea
 Und'ți-a fi calea măi grea!
Agîungă-te ahtul meü
 Und'ți-a fi păsul măi greü!...

(Caranfil, Valea Prutului, 76).

Balada «Blăstemul» :

Să te-*agîungă* dorul meü
 Unde-a fi drumul măi greü!
 Să te b a t ă jalea mea
 Unde-a fi calea măi grea!...

Balada «Mogoș vornicul :»

Noă anî să'ı tot alungı
 Și cu mórtea să'ı *agîungı*!...

«Iloria și Cloșca » :

Ungurén, mustéță lungă,
 Dis'am morții să te-*agîungă*!....

(Alex., Poes. pop. 2., 238)

Românul e atât de obicinuit cu rolul imprecativ al lui *ajung*, încât i se pare că cine-va jură sau blastemă pe dată ce resună acest cuvînt; bună-
 oră în următórea glumă poporană din Moldova :

Să n'*agîung* sórele
 Cu picíórele
 Și luna
 Cu mána!

(Preot C. Gervescu, Némț, com. Roznovu)

De aci apoi, prin antitesă, «nu *ajungă* . . . » se
iea ca o apărare de blăstem sau chiar ca o for-
mulă de bine-cuvîntare.

Doină ardelenescă :

Codrule, frunză rotundă,
Pice bruma, nu te-*ajungă* !
Codrule, frunđuță lată,
Pice bruma, nu te b a t ă ! . . .

(Reteganu, Poes. pop. 39)

În idiotismii : a *ajunge* pe cine-va păcatul, césul
reü, osînda, cîuma, etc.

Balada «Badîul :»

Turcii săria și fugea,
Dar păcatu'i *agiungea* !
Care scăpa de stîlpan,
Nu scăpa de buzdugan . . .

Zilot, Cron. p. 113 : «primiți dela Mateiü-vodă
încóce, mai vîrtos némul Cantacozinilor, pentru
milostivire a se chivernisi aici, încă și rudindu-se
cu Români, ei nu s'aü mulțumit pe atâta, ci aü
rîvniți și la Scaunul Domniei, pe carele în cea din
urmă l'aü și dobândit, călcând facerile de bine și
pâinea Românilor și nesocotind că păcatul nemul-
țumirii îi va *ajunge* vre-odiniórá . . . »

Beldiman, Tragod. v. 4021 :

Muierî ce avea prin casă, pe tóte le-aü desbrăcat ;
Cea mai mare osândire, la purces ele-aü cercat ;
Pe tóte-aü *ajuns* osinda, sfișitul a fost urit,
Çăci câte-aü fost burduhóse pe tóte le-aü omorit . . .

Moxa, 1620, p. 398: «(Isachie Comnenă) domniia înțelepțește, ce curând l'ajunseră boale grële...»

Legenda Sf. Nicolae, sec. XVII (Cod. Mss. miscell. al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 166): «nu faceți rău, să nu vă *ajungă* rău...»

Basmul «Tinerețe fără bătrânețe» (Ispirescu, Leg. 5): «blăstemul părinților le-a *ajuns*, și d'ăia s'au făcut lighioi așa precum le veți...»

Un cântec poporan:

Vai Român de capul teă,
Cum te-*agiunse* césul reü!...

(Alex., Poes. pop. 2., 238)

saü :

Frunță verde de negară!
Vai sărmană blătă țeră,
Cum te-*agiunse* focul éră!...

(Ibid. 24^r)

3°. *Ajung* «atteindre, saisir» ca termen juridic.

Lexicon Budan: «*ajung* pre cine-va cu procesul, adică îl înving, causa vinco quemquam, Jemanden den Proces abgewinnen.»

E fôrte des în prețioasa Condică de Judecăți a lui Constantin Brâncovan, 1692—1713 (Mss. în Arch. Stat.); de exemplu :

P. 91: «Deci au fost rămas Șerbu cu fii-său Manole de judecată dinainté boïarilor domnii-méle ce scriu mai sus, și au luat Vasilie vel căpitan și carté boïarilor domnii-méle ce sânt mai sus ziși de judecată și de rămas la mâna lui și iar au

stăpănit aceste vii pre séama lui, precum le-au cum-
părat și precum l'au *ajunsu judecata*...

P. 151: «când s'ar evi acéle cărți veri la ce
judecată, să se ia dela mâna ei și să se dé la
mâna Neculii Banul și a nepoților lui, după cum
au *ajunsu judecățile*...»

P. 211: «Iar Lilé și Ilie și Matei să'ș ție numai
parté lor ce le-au rămas nevândută, pentru că
așa au *ajunsu judecata și direpta té*...»

P. 192: «Ștefan Aprodul ne-având putére ca să
întoarcă banii înapoi lui Istratie, precum l'au *a-
junsu judecata Divanului*...»

În vechea francesă, același înțeles avea «*atteint
et convaincu*», «*atint de la justice li roi*» etc.

Tot aci vine proverbul: «Satul mic îl *ajunge*
podvóda des» (A. Pann, I, 113).

III°. *Ajung* = «arriver, parvenir, recourir».

1°. *Ajung* «arriver».

Când e vorba de *mers*, deosebirea între *ajung*
«arriver» și *ajung* «atteindre» stă numai în regi-
mul indirect al celui d'întâiū față cu regimul direct
al celui-lalt. Ast-fel: „*ajunsei satul* = j'atteignis
la campagne», dar „*ajunsei la sat* = je suis arrivé
à la campagne».

E sinonim cu *sosesc*; *ajung* însă cuprinde în
sine elementul unei dificultăți, pe care nu 'l are
sosesc. Așa: «aū *sosit* óspeții» nū este tot
una cu «aū *ajuns* óspeții», căci numai în cazul din
urmă se exprimă o îndoială că puteau să fie îm-
pedecați de a veni.

Ion din Sân-Petru, Alexandria, 1620 (Mss. în Acad. Rom. p. 13): «merse spre răsăritu 10 zile și *ajunseră* la un câmpu mare și frumos...»

Noul Testament 1648, Act. Apost. XXI, 7:

. vânslămă
deîn Tiră, *agiunsemă* în
Ptolomaida . . .

. . . navigatiune
expleta a Tyro, de s-
c e n d i m u s Ptolo-
maidam . . .

Balada «Iordachi al Lupului»:

Și la Eși cât *agiungea*,
Iordachi la Domn mergea . . .

O doină:

Țiū, țiū, țiū, murgule! sboră
Pin'la verdea dumbrăyióră,
S'*agiungem* încă cu sóre . . .

(Alex., Foes. pop. 2., 248)

O frumósă gradațiune la Costachi Negruzzi, «Șa-
lul negru»:

Sbor, *ajung*, descalec rece ca de mórte,
Și întru la ea . . .

Proverbi:

Țiganul când a *ajuns* la mal, atunci s'a înecat
(Pann, II, 86.)

Aū *ajuns* și ei săracii
După ce-a 'mpărțit colacii.

(Ibid. II, 68)

A pornit în cale lungă
Și va 'ndată să *ajungă*.

(Ibid. I, 82)

N'a *ajuns* pîn' la pîriü
 Și și-a ardicat pólele 'n briü.

(Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșanu)

«La riü n'a *ajuns*, și pólele și-a ridicat» (Baronzi, Limba p. 55.)

Locuțiune proverbială: a *ajuns* la spartul tîrgului
 = pré târđiü.

Figurat: a *ajunge* la bętrânețe, la nevoe, la lipsă, etc.

Inventarul Cotrocenilor 1681 (Mss. Arch. Stat.)
 f. 15: «jupănésa Despa *ajungăndu* la adănci bătră-
 néțe...»

Constantin Brâncovanu, 1696 (Cond. Mss. în
 Arch. Stat. p. 190): «mumă-sa Sméda *ajungănd* la
 lipsă și la sărăcie, au fost vândut acéste case...»

2°. *Ajung* «parvenir».

Neculce, Letop. II, 395: «Vremea viitóre va a-
 răta, cine-va *ajunge* să trăescă...»

Urare la cununiă cătră nași: «Cum ați *ajuns* să
 cununați, să *ajungeți* și să botezați, să vă faceți
 hinî din hinî și să vă fie chefu deplin...» (A. D.
 Holban, Fălciü, c. Albesci).

Proverb: «Armăsarul când îmbętrănesce, *ajunge*
 la rîșniță...»; sau simplu: «a *ajunge* dela móră
 la rîșniță» (Pann, II, 64; III, 105).

«Scărăbuș, p'a cui mână ai *ajuns*!» (Baronzi,
 Limba p. 52), locuțiune proverbială, când cade
 cine-va în puterea unui om crud sau nevrednic.

3°. *Ajung* «recourir».

Proverbî:

«E anevoie când *ajungi* să cumperi orđ dela grăște» (Pann, III, 72).

«*Ajungi* în casa altuia, nu poți ședé cum îți place; *ajungi* la masa altuia, nu mănânci după cum ți-e gustul; *ajungi* în patul altuia, nu poți dormi cum ți-e voia» (Ibid. I, 136).

Nic. Muste, Letop. III, p. 20: «*ajungând* și Turcii cu daruri la Ramadanovski. . .»

Ibid. p. 31: «*Agjuns'aũ* dară și el la Poartă, și aũ trimis pre Panaitaki Postelnicul și aũ scos ferman. . .»

Ibid. p. 41: «și cât cheltuia Basarab vodă, Domnul Muntenesc, nimică asupra lui Mihaï-vodă nu putea isprăvi, ce înzădar își cheltuia banii, și *ajungea* pe la toți Pașii, dându-le bani să fie întru ajutor să maziléscă pre Mihaï-vodă. . .»

Ib. p. 44: «Dar n'aũ lăsat loc Brâncovénul Domnul Muntenesc să nu *ajungă* cu pîră și cu daruri pre la toți Pașii. . .»

IV°. *Ajung* «devenir, être réduit».

1°. *Ajung* «devenir.»

Balada «Movila lui Burcel»:

De-atunci n'am ce să mă fac,
C'am *agjuns* un biet sărac...

Beldiman, Tragod. v. 557 :

Se deșteptă boierimea, începe-a se sfătui,
Ce chip să 'ntrebuințeze răul spre a 'l lecui,
C'acum *agjunsese* rana cangrenă desevirșit,
Nu se mai aștepta alta decât un cumplit slirșit. . .

A. Pann, Prov. I, 62 :

Lăsându'î intr'ă lor voe, pină se fac marî ştrengari
Ş'ajung in cele din urmă desfrinaţilor slegari...

In proverbi :

Țiganul când a ajuns împărat,
Întăiu pe tată-seu a spințurat.

(Pann, III, 28).

Ajunge din cal măgar
Și catăr din armăsar.

(Ib. III, 70).

Maî adesea se ȃice simplu: „ajunge din cal măgar» (ib. II, 64.)

«A ajunge la sapă de lemn = cu totul lipsit» (L. M.)

Vai când ajunge cȃda cap ! (Pann, II, 55.)

Vai când ajunge lupul sameș la oi ! (ib. II, 52.)

Omul pînă nu slujesce, stăpân nu ajunge (ib. II, 47.)

Stăpân nu poți ajunge, dar slugă când vei vře (ib. II, 86.)

Să nu te blesteme cine-va s'ajungă slugă la cai albi (ib. II, 52.)

In locușionii proverbiale :

A ajunge de poveste în țără (Pann, III, 128.)

Zilot, Cron. p. 117.

Săracul vultur românesc, cum s'ainăgi de vulpe
Cuibșorul lui cel strămoșesc în gura ei să 'l surpe!
Pre totă hîara și pre leu făcutu-le-au să crape,
Iar d'ale vulpii lingușeli nu au putut să scape!
O ascultă la sfat viclén aripele să 'și tae,
Iată acum că au ajuns al ei de joc bătae!...

Ibid. p. 118: «scădură de tot și *ajunseră* batjocură Grecilor . . .»

Idiotism: «*ajunge* tr é b a = es so weit kommen, darauf ankommen» (Dr. Polysu).

A. Pann, Prov. II, 144: «Să n'*ajungă* tréba singur cu paraoa să 'mî găsesc beléoa . . .»

Alt idiotism: a *ajunge* c a l d e p o ș t ă = a nu mai avé odihnă.

Alexandri, Barbu Lăutarul: «Sărmane biete Barbule! ai *agiuns* cal de poștă împregiuru horii . . .»

A *ajunge* o J o i m ă r i ț ă :

Fóia verde peliniță!
Mărită-mă, măiculiță,
C'am *agiuns* o Joî-măriță . . .

(G. D. T., Poes. pop. 337)

«*Ajung* b i n e, *ajung* d e p a r t e = weit kommen, es weit bringen, Fortschritte machen; *ajung* r e ũ = ins Unglück gerathen, verarmen, sich zu Grunde richten» (Dr. Polysu).

Cu același sens, *ajung* fără determinare:

Vai de mine, ce-am *ajuns*!

(Jarnik-Bărsan, Transilv. 81)

Reduplicat pentru mai multă energiă, la Zilot, p. 12:

N'ai gândit, sărace, n'ai gândit, eũ sciũ fără a'mî da
[respuns,
Că de ai fi găudit în adevăr, n'*ajungeai* cum ai *ajuns* . . .

2) *Ajung* «être réduit».

Locuțiune proverbială: «am *ajuns* să ne ȳea copii în picioare» (Pann, Prov. III, 150).

Zilot, p. 56 :

Acești doi ticăloși, din butcă, din odihnă,
Din așternut cu puț, din veri-ce altă ticnă,
S'ajungă — o, ce foc! — călări pe deșelate,
Să dormă pre pământ, veți acum de se pôte!...

V°. *Ajung* = «suffire, assez.»

Pravila Moldov. 1646, f. 34: «de va fi om bun și cu nume bun, *agijunge* gjurământul, iară de nu, trebuie altă arătare mai bună...»

1°. Proverbii :

Ajunge un ciomag la un car de ole (Pann, III, 133.)

Jocă danț pe mămăligă
Și 'i *ajunge* cât câștigă . .

(Ibid. I. 106)

Bună e măneca lungă,
Dar pânza nu v'a *s'ajungă*...

(Ib. I, 161)

Intinde-te cât îți *ajunge* plapoma ; adecă : trăește după mijlocele tale.

Jipescu, Opincaru p. 132 : «Pă câți nu mi ȳ-au vȳdut ochi în slava cerului douo-trei luni, și pă urmă dară totă ghiața de kódă 'n vale, pîntru că s'au întins mai mult decât le *ajungea* țolu...»

2°. Locuțiuni proverbiale :

a) *Ajunge* de glumă, *ajunge* de șagă, — când gluma sau șaga se pré-lungesce orî nu mai place.

Balada «Mănăstirea Argeș» :

Agijungă'ți de șagă,
Că nu'î bună, dragă...

b) «Cale lungă să *ajungă*,» despre o forțe lungă călătoria.

I. Créngă, Povestea lui Harap-alb (Conv. lit 1877 p. 178:) «Și merg ei și merg cale lungă să le *ajungă*, trecând peste nouă mări peste nouă țări . . .»

De la Vrancea (B. Ștefănescu), Sultănica p. 258: «Apoi cale lungă să'i *ajungă*, întâlni un călugăraș, îi dădu veștmintele ei și îi luă rasa și caueul lui; plecâ înainte . . .»

c) Tot așa despre o luptă forțe lungă:

Se luptară
 Di de vară
 Pină'n sară:
 Luptă lungă
 Să li-*ajungă* . . .

(Marian, Bucov. I, 167)

3°. Imperativul *ajunge* sau *ajungă*, întrebuințat în locul adverbului *destul*.

Cantemir, Ist. Ierogl. (Mss. în Acad. Rom. p. 35): « . . . nici în Ritorică tropul în *destulirii* au ascultat, nici în Gramatică graiul fără chip și cuvântul *ajunge* au învățat . . .»

Costachi Negruzzi, «Alexandru Lăpușnenul», II: «*Ajungă* atâta sânge vărsat, atâte văduvi, atâția sărimani . . .»

A. Pann, Prov. II, 102:

Mă rog, bărbățele, dă puțin cu milă,
 Că nu sciū bătae de mică copilă,
 Aoleo, *ajunge* ! . . .

I. Văcărescu, p. 62:

Ah! *ajungă* dar, *ajungă*
Atâta mâniă lungă!...

4°. Forma reflexivă: a se *ajunge*.

Lexicon Budan: «el nu se *ajunge* cu léfa sa = non sufficit ei salarium.» Laurian-Maxim: «el nu se *ajunge* cu venitul ce are.»

Impersonal:

Caragă, Legiuire 1818, p. 84: «cât nu să *ajunge* din averé muflujilor spre plata împrumutătorilor...»

Un ban pe ți de ne vine,
Cheltuim cincî și mai bine;
Pe unde nu se *ajunge*,
Scim și cu vorbe a unge...

(Pann, Prov. II, 154)

Zilot, Cron. p. 47: «și fiind-că ostașii se îmulțiseră în urmă după ce s'aũ ars Craiova, și ludele țerii se împuținaseră, măcar de și era dăjdiile grele, dar iar nu se *ajungea* cu venitul visteriei a se răspunde lefile...»

VI°. Particularități fonetice și morfologice.

1°. Istorice.

a) -n- în *ajung* se rostia ca vocala nasală francesă; de aci une-orî scris prin \uparrow : $\text{ажс}\uparrow\text{гс}$, alte-orî vocalizat de tot: ажсгс .

Pravila dela Govora, 1640, f. 109 b: «era și tineri amândoi, și *ajuinseră* ($\text{ажс}\uparrow\text{сгс}$) până în sâmbăta cé mare...»

Act oltenesc din 1591 (Cuv. d. bătr. I, 56): «*ajugându'l* (АЖУГНУША) vréme de lipsă și de nevoe, el se-au dus încătroo au putut...»

b) La perfect simplu se conjuga: [eu] *ajunșu* sau *ajunși* (= lat. a d j u n x i), [noi] *ajunsemu* (= lat. a d j u n x i m u s).

Legenda Sf. Maria Egipténă, sec. XVII (Cod. Mss. miscell. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 371): «mâ prinse un cutremurū și fricâ, déca *ajunși* la ușa ce mi se închidé mainte și fără de gréțâ intrai în lăuntru...»; și mai jos, p. 373: «iarâ apuindū soarele, *ajunșū* la besérecă sfântului...»

Coresi, Omiliar 1580, quatern. III, p. 6: «cătrâ ușa postului *ajunsemū* și nevoința sufletéscâ înnainte zace...»

Pînă astădî așa se conjugă la Macedo-români.
2°. Poporane.

In limba poetică, *ajung* pôte să'și asocieze pe *d*, ca în «dalb = alb».

O baladă din Ardél:

Déc'acolo *dajungea*,
Străjile nu'l slobođia,
Mâna'n buzunariū băga,
Galbenī jos le arunca...

(Reteganu, Poes. pop. 72.)

O colindă muntenéscă:

De departe ce'mī vedea?

Pe arhangelul Gavril
Și pe sfântul Mihail
Că'mî venîa, mereu venîa
Și la măsă *dajungea*...

(G. D. T., Poes. pop. 38)

A L B I N A

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. I P. 741—752)

Albină (plur. *albine*), s. f.; abeille. O góngă de felul celor hymenoptere, care produce miere și cêră, trăind în cete compuse fie-care din câte o singură *albină* femeică și din mai multe *albine* lucrătore și nelucrătore, aceste din urmă bărbați, cele de'ntăiu neutre.

Omul domesticesce, îmbunătățesce și întrebuițeză pentru folosul seú pe *albina*, care altfel ar fi ramas numai în stare selbatecă.

Un text din secolul XVII (Cod. Mss. miscell. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 280): «... mițarê sălbatecă, zic, carê fac *albinele* sălbateci, carê se află în lémne și în pietri...»

O frumósă descriere poporană a domesticirii *albinez*. la I. Créngă Povestea lui Harap-alb (Conv. lit. 1877 p. 186): «Și mai merge el cât merge, și numai écă se aude o bázăitură înădușită. Se uită el în drépta, nu vede nimica; se uită în stânga, nici atâta; și când se uită în sus, ce să vadă? Un

roiu de *albine* se învîrtia în sbor pe deasupra capului seú și umblau bezmetice de colo pînă colo, neavînd loc unde să se așeđe. Harap-alb vedîndu-le așa, i se face milă de dînsele, și luîndu'și pălăria din cap, o pune pe érbă la pămînt, cu gură în sus, și apoi el se dă într'o parte. Atunci bucuria *albinelor*; se lasă jos cu tótele și se adună ciotcă în pălăriă. Harap-alb aflîndu-se cu părere de bine despre asta, alérgă în drépta și în stînga și nu se lasă pînă ce găsesce un buștihan putrigăios, îl scobesce cu ce póte și 'i face urdiniș; după aceea așeđă niște țepuși într'însul, îl frécă pe dinăuntru cu cătușnică, cu sulcină, cu mătăciune, cu póla-sântă-Măriei și cu alte burueni mirositoare și prielnice *albinelor*, și apoi luîndu'l pe umăr, se duce la roiu, restórnă *albinele* frumușel din pălăriă în buștihan, îl întórcé binișor cu gura în jos, îi pune deasupra niște căptălaní ca să nu resbată sórele și plóia înlăuntru, și apoi lăsându'l acolo pe cîmp între flori, își caută de drum. Și cum mergea el mulțămít în sine pentru acéastă facere de bine, numai écă i se înfățișéază înainte crăésa *albinelor* . . . »

Din acest pasagiú se vede deja, că crescerea *albinelor* are în popor o bogată terminologiă propriă, care câte-o-dată se deosebesce după localități. Așa :

Albina în genere se chiamă *m u s c ă*, și când sporesce bine : «are multă *m u s c ă*» (Iași); iar în

Banat se ice: biză (com. Vîsagu) sau bâză (com. Bouřar);

albina femeie: matcă, pe a-locuri *albină* lucróe (Brăila, c. Cécăru), împěratésă (Mehedinți), *albină* împěratésă (L. B.);

albina bărbat: trântor, iar figurat: lăutar, fiind că nu face altă trébă decât bâzăe, cântă și jocă (Iași);

albina selbatecă — bânzar (Covurluıu) sau bărzăun (Buzeu);

vasul sau butucul găurit în care se adăpostesc *albinele*: ulei, stup, ștubei, sau știu-bei, matcă, coșniță sau cușniță;

bortecica în stup pe unde întră și es *albinele*: urdiniș;

cea ce se pune pe stup ca să'l apere de plóia sau de arșiță: căptar, căptan, căptalan;

stratele unde se aședă mîerea și din cari se face cėră: fagur, peste Carpați fagor, la Coresi 1577 ps. CXVII:

. . . încungurară-
mă ca *albinele* stre-
diia . . .

. . . circumdede-
runt me sicut apes fa-
vum . . .

chilórele în cari se reproduc *albinele*: botcă (Némț, Sacéva);

țepușele de lemn prin cari se susțin faguri: trepce, în Oltenia precı (Mehedinți);

locul unde se țin stupi véra: prisacă sau

stupină orî stuchină (Ialomița), érná: temnic saũ te vnic;

pázitorul *albinelor*: stupar saũ prisăcar;
scóterea mícrii și a cerei din stup: retezare saũ retezat;

extérminarea trântorilor: trântorit saũ bătut;

instrumentul cu care «se retéză»: custură;
îmmulțirea *albinelor* eșind pentru a căuta un un nou locaș: roire, roit, «ese musca» (Iași);

stupul vechiu cu *albine* — roiu saũ matcă orî pãrva c, ér noul stup căpétat din cel vechiu — paroiu, de unde apoi verbii: roesce și paroesce saũ roeșesce;

stupul care nu roesce: buhaiu (Iași);

un mic stup purtăreț, în care se prinde noul roiu — roiniță;

un mic roiu — sfiřlac (Dorohoiu);

oul saũ puil de *albină* — cățel, iar producerea lui: cățelit, cătelesce;

materia vîscósă din care se nutresce cățelul — păstură;

materia din care se forméză cățelul: plămadă;

fagurul fierț din care se scosese céra — hoștină, jintiță, băbaș (Tutova);

apa prin care a trecut miere — mid saũ niid (Némț).

Despre sonul care 'l scóte *albina*, generalmente se dice: bázăe, une-orî: bombănesce saũ

b o m b â e s c e (Transilv., Sibiïu) orî b o m b ă n é z ă (Deva), z u z ă e (Făgăraș, Huniadóra), v î j ă e s c e (Banat), s b â r n ă e (Teleorman).

Albina se resfață printre flori, pe al căroră suc îl preface în faguri.

Coresi, Omiliar 1580, quatern. XVII p. 9: «Căți amu tocmélei lu Dumnezeu cu dragoste nevoescu-se, trudei céia draga a *albinelor* închipuescu-se, că cum zboară acélé pre câmpure și deîn toate erbile și deîn toate florile adună caré e cu frâmséte și cu folos, așa și aceşte . . .»

Legenda Sf. Vineri, text din sec. XVI (Cod. Mss. miscell. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 71): «ca o *albină* strângé deîn toate florile primăvărie . . .»

În colinda «Plugul»:

Și se légă de feciori
Ca *albinele* de flori. . .

(Alex., Poes., pop. 391)

Donici (1840), I, 1 :

Vulturul pe o *albină*
Aũ zărit'o în grădină
La răvărsatul de zori
Biziind pe lingă flori. . .

În proverbi și locuțiuni proverbiale :

«Ca *albinele* la fag s'adună» (Iordachi Golescu, Conv. lit. 1874 p. 73).

«*Albina* în gură ține mîierea cea mai dulce, și în kódă acul cel mai otrăvitor. . .» (ibid. p. 69).

Vine binele
Ca *albinele* . . .

(Pann, Prov. II, 21).

«*Albina* vine încărcată de cêră și mîere pe picîore, pe spate, pe burtă; de aceea se țice despre om strîngător: vine încărcat a-casă ca o *albină* . . .» (S. Stănescu, Dîmbovița, c. Bîlcîurescîi).

«Aduce ca o *albină*, sau încărcat ca o *albină*, se țice de omul care îngrijesce bine de casnicîi seî, îndestulîndu'î de nu le lipsesce nimic. . .» (D. Georgescu, Ialomița, c. Coșerenî).

« . . . harnic ca *albina*, strîngător ca furnica. . .» (S. Negoescu, Rîmnîc-Sărat, c. Bogza; Gr. Gheorghîu, Botoșanî, c. Călinescî).

«Unuî om ce umblă de eolo 'n colo, i se țice: ce umbli, mă, ca un roîu fără matcă? Unuî leneș: mă trântore, ce nu te apucî de trebă. . .» (S. Tacu, Covurluîu, c. Braniștea).

O înjurătură cătră cai la Alexandri, Surugiul: «Perire-ar *albinele* care or strînge cêra de făcut lumînare celui ce vê are!...»

În cosmogonia poporană romană, *albina* și *aricîul* jôcă un rol fôrte interesant, care ne aduce a-minte că în mitologia elenică *albinele*, μέλιτται, sînt dădacele lui Zeus, ér după Virgiliu:

Esse apibus partem divinae mentis, . .

Iată o narațiune în graiul din Vâlcea:

«La început când a zîdit D-đău lumea, a făcut măî întăî cerîu și pă urmă pămîntu. Dar când a

făcut pământu a avut de ajutori pă arici. D-đău a desfășurat după un ghem ață cât erea țancu ceriului și pă urmă a dat ghemu ariciului. Ariciu șiret, vrînd să facă pă D-đău să greșescă, când vedea că D-đău să apropie de el cu zîdirea pământului desfășura câte puțin câte puțin ață după ghem; așa că tomnaî la urmă când D-đău a vădut că pământu iese măi mare decăt ceriu, a priceput că ariciu i-a stricat țancu. Atunci ariciu a fugit și s'a pitulat în iarbă. D-đău după ce s'a gîndit și răsghîndit și n'a aflat nici un mijloc ca să facă pământu să nu fie măi mare decăt ceriu, a trimes *albina* ca să caute pă arici și sa'l întrebe. *Albina* găsind pă arici l'a întrebat, dar el a đis că știe și nu vrea să spună. *Albina*, și ea șirétă, s'a prefăcut că plécă. Ea însă depărtându-să puțin s'a ascuns într'o flóre. Ariciu credînd că e singur, a đis: «Hei! nu să pricepe D-đău atâta lucru! Să ia pământu în mîini pe margini, să'l strîngă, și așa o să să facă munți, văi și déluri». Cum aude *albina* lucru, sbóră din flóre, și ariciu auzînd'o i-a đis: Eii...! aci ai fost, hóto! mânca-ț-ar ce nu se mînîncă cin'te-a trimes! — Și de atunce *albina* face miere în loc de alt-ceva...» (I. Nisipénu, c. Nisipii).

Tot așa se povestesc de'ncóce de Olt (P. Diaconescu, Muscel, c. Godeni; D. Basilescu, Prahova, c. Drajna de sus; P. Michăescu, Brăila, c. Cécăru).

În acest mod poporul își explică, pentru ce numai la *albine* se mînîncă «ceea ce nu se mînîncă»,

fiind-că blăstemul ariciului silfa tocmai pe Dumneșu vrând-nevrând s'o mănânce.

Fiind că se pituleză atât de mâlcom într'o flóre și apoi sbórá bázâind numai după ce o supsesse bine, *albina* caracteriséză adesea în legendele poporane pe iscódă.

Basmul «Țugulea» (Ispirescu, Legende p. 315): «... priponi caii, apoi dându-se de trei orî peste cap, se făcu o *albină* și plecâ înspre méđă-nópte încotro ședea Smeóica pámîntului. După ce ajunsse acolo, sbárn! în sus, sbárn! în jos, intrâ în casa Smeóiceș și ascultâ ce vorbîa cu Smeiș...»

Pe lîngă numele seú de iscódă, *albina* mai are și pe acela de o gângónă reutációșă.

Se scie că *albinele* cele lucrátóre ínghimpă fórte dureros cu așa numitul a c, pe care'l are și matca, deși ea nu'l întrebuintéză nicî o dată, astfel că poporul crede că dînsa nu'l are.

O legendă din Ardél :

«Când a făcut Dumneșu tóte vietățile, a întrebát pre fie-care ca ce putere voesce să aibă. *Albina* a respuns că: pre cine voiu împunge cu acul meú, să și mórá. Atunci Dumneșu a đis: mai bine să morî tu! Și așa se vede pînă în điuva de astăđi, că îndată ce ínghimpă cu acul seú *albina* pre cine-va, móre ea-ínsăși...» (G. Dobrin, S. Gila, I. Munténu, Făgăraș și Huniadóra).

De asemenea se povesteste în Moldova (V. Mircea, Iași, c. Copoú; Dumbravă, Némț, c. Uscățîș)

și 'n Țera-Românescă (P. Georgescu, Prahova, c. Provița; N. Călinescu, Brăila).

Și totuși pe această reuțăciósă iscódă, poporul o privesce ca s fântă.

«Dracul se póte prcface în orī-ce fěră saũ do-bitoc, numai în óiă și 'n *albină*. ba» (L. Iancu, Banat, c. Visagu; I. Vișoianu, Muscel, c. Mățău; I. Bădescu, Muscel, c. Boteniș etc.).

«*Albina* e privită ca sfântă, căci ea face céră pentru luminări de dus la biserică. Poporul crede că este păcat a da cu céră pe'n case, la podelă saũ ceruit, după cum unii din boșeri aũ obiceiul...» (Stareș G. Theodorescu, Galați, Mavromolu; M. Rădulescu, Dîmbovița, c. Finta; Cărare, Iași, c. Cucuteni; P. Pinteș, Banat, c. Nevrincea etc.).

O rugăciune poporană din Banat :

Sânta Vineri a avut un fecior,
 Ca un mândru domnișor;
 Din ochi lacrămii îi mergea,
 Din inimă sânge'i curia,
 Nime'n lume nu sciea,
 Făr de Lină
 Magdalină
 Și surorile lui Lazar,
 Carī se duseră pe câmpul lui Iordan,
 Culegënd florī de amin,
 Și deteră cu picioru 'n spin;
 Ci acela nu fu spin,
 Ci fu *albin*,
 Din *albin* se făou miera,
 Miera făcu céră,

Céra s'a aprins,
Raïul s'a deschis...

(S. Liuba, Banat, c. Maïdan).

Din Transilvania:

Am plecat pe-o călicea,
Mě 'ntâlnii c'o a l g h i n e a,
Alghina a făcut céră,
Céra s'a făcut lumină,
Lumina s'a aprins,
Raïul s'a deschis,
Pomete
Influerete,
Dumnezeu sânt să ne ȳerte...

(I. Floca, Sibiu, c. Sina)

Din Dobrogea:

Albina face mĳere,
Mĳerea se face céră,
Céra se face tăcliă,
Făcliă s'aprinde,
Raïul se deschide,
Maica Domnului pe toȳi în brațe ne coprinde...

(N. Ludovic, c. Niculițel).

În Occident se ȳice că'n nóptea Crăciunului *albinele* cântă o minunată colindă despre nascerea Mântuitorului, și că ele nu înghipă cu acul lor decât numai pe ómenii desfrĳnaȳi și pe femeii perdue (Rolland, Faune pop. III, 268); se mai ȳice că patria *albinelor* e paradisul, și alte legende analoge (Gubernatis, Zoologic. Mythol. II, 218); dar numai la Români, printr'o imagine de cea mai înaltă poesiă, poporul ne asigură că:

«*Albina* este făcută din lacrămile Maicei-Domnului . . .» (Dumbravă, Némț, c. Uscățî).

De aceea e mieroasă, dar și te dóre tot-o-dată.

În fine, nu lipsește o legendă comică :

«Poporul ȕice că la început *albina* a fost a Țiganilor, și ómenii au făcut schimb cu dânșii dându-le în loc nisce bърzăuni mari, cari trăesc sêlbateci și de cari s'au bucurat Țiganii, cređendu se câștigați, căci *albina* e mult mai mică . . .» (Buzeu, com. Boziorul).

Cuvîntul s'a păstrat în tóte dialectele române : macedo-român *alghină*, istriano-român *albiră*, la noi după localități : *albină*, *alghină*, *albghină*, și chiar *albgînă* (Năsăud). Este latinul : musca *alvina*, literalmente «mouche de ruche», de unde pe de o parte simplul *muscă* «abeille», după cum se aude adesea pe la țeră, pe de alta — *albină*, substantivându-se adjectivul ca în : «fântână = [aqua] fontana», «armasariu = [equus] admissarius», «ernă = [tempus] hibernum» etc., sau precum în latina lui Plaut se ȕicea bună-óra : «melina = [crumena] melina». Așa dară *albină* este în cea mai strînsă înrudire cu *albiă* (= lat. *alveum*), după cum se numia dentru'ntăiu stupul său ștubeiul (Cihac). Masculinul *albin* în poesia poporană din Banat ar puté să ne amintescă că la vechii Romani tocmai *albina*-femeia era privită ca bărbat : «rex» sau «regulus» (Virgil., Varr. etc.), astfel că *albin* ar fi «[rex] *alvinus*», «regele stupului»; e mai probabil totuși că, după ce cuvîntul *albină* fusese deja format,

popóruł l'a apropiat apoi printr'o asociațiune de idei de adjectivul *albîn* = lat. *albīnus*, nu cu sensul de «blanc», ci cu acela de «candide». Prin aceeași asociațiune de idei s'a născut forma femească *albiniță* în loc de *albineț* într'o doină din Ardel:

Tot mă mir, mă mir drăguță,
Cum poți fi așa mândruță?
Nu știu cum poți fi, leliță,
Chiar așa de albiniță?

și măi jos:

Frunđuliță dalbiniță...

(Familia, 1888 p. 227),

ca și când ar fi deminutivul *albiniță* din *albină*.

Cu mult înainte de colonizarea romană, Dacia era vestită prin *albīnetul* seū, căci deja pe timpul lui Erodot Traciī spuneaū cu emfază Grecilor că pe aci nu poți străbate de mulțimea *albinelor*: «ὡς δὲ Θρήικες λέγουσι, μέλισσαι κατέχουσι τὰ πέριν τοῦ Ἰστρου, καὶ ὑπὸ τούτων οὐκ εἶναι διαλθεῖν τὸ προσωτέρω...» (Herod. V, 10; cfr. Aelian. d. nat. anim. II. 7). Sub dominațiunea Romei această industrie n'a încetat de a se desvolta. Pe lângă *albină*, termenii *mīere*, *céră*, *fagur*, *păstură*, *cățel* etc. dovedesc temelia latină a apiculturēi române. Peste această temeliă însă, fără a puté s'o ascundă, s'a aședat în vécul de mijloc un gros element slav: *stup*, *ulei*, *pri sacă*, *matcă*, *trântor* și altele. Causa e că vecinīi nostri Slavī,

mai ales acei din Polonia, s'aũ îndeletnicit tot-d'una mai mult decât noi cu crescerea *albinelor* (Hehn, Kulturpfl. ², 516). E interesantã în acestã privințã legenda poporanã despre descãlecarea Moldovei, povestitã de Evstratie Logofetul, Letop. I, Apend. 5: «[Maramurășãni], mirosindu-le fum de foc și fiind locul despre apã, cu pãdure măruntã, s'aũ pogorît pre mirodenia fumuluĩ unde este acum mănãstirea Ețcaniĩ; acolo pre acelaș loc aũ gãsit o prisacã cu stupi și un moșneg bãtrãn prisacariu, de seminție aũ fost R u s și l'aũ chie-mat Iațco; întrebãndu'l acei feciori de Domnĩ, ce fel de omu'i și den ce țarã'i, el aũ spus cã este din țara leșescã...»

Doẽ județe, Vasluĩu în Moldova și Mehedinți în Muntenia, privindu-se cu drept saũ cu nedrept ca cele mai bogate în stupi, pörtã imaginea *albinei* în chĩar marca districtualã; dar nu numai ele, ci România întrẽgã avusese altã datã un nume european sub raportul *albinãrituluĩ*. Cel mai bun cunoscetor al țerilor nãstre din secolul trecut ñicea: «Una delle piũ pregevoli e ricche produzioni delle due Provincie sono le Api, perchẽ la cera che danno è senza dubbio la piũ bella e ricercata di tutta l'Europa...» (Raicevich, Osservazioni 1788, p. 87).

Din *albinã* se formẽzã cinci deminutivi. Ieromonahul Macarie, 1778, Dicționar slavo-romãn (Mss. în în Bibl. Centralã din Buc., v. ПЧЕЛКА): «a l b i n u ț a or albinița, albínica, albinioara...»,

afară de cari mai este albin e a, ca într'o rugăciune poporană de mai sus. Augmentativ nu există, ci numai colectivul «albin e t, eine Menge Bienen, lauter Bienen» (Budai-Delénu, Dicț. Mss. în Muz. istor. din Bucur.), «o mulțime de *albine*», căruia corespunde albin i ș «ein Ort voll Bienen» (il id.), «loc plin de *albine*». Cel ce trăesce din crescerea *albinelor* este albin ar, iar însăși îndeletnicirea albinăriă (Budai-Delénu), sau mai bine albinărit (Pontbriant).

Maî multe localități în România se chiamă *Albină*: un munte în Argeș, un sat în Tutova, vr'o trei insule în Dunăre (Frunțescu, Dicț. top. 4). Satul *Albinesc* în Argeș presupune un nume personal *Albină*. Numele cătunului *Albinării* în Bùzeu ne spune că locuitorii lui vor fi fost dedați óre-când cu crescerea *albinelor*.

A L E G

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. I P. 799—809)

Alèg (*ales, alegere*), vb.; 1°. *a)* élire, choisir, d'òu: *b)* prèlérer, opter; *c)* favoriser, être partial; 2°. *a)* discerner, distinguer, d'òu: *b)* décider, trancher; *c)* délimiter, déterminer; 3°. *a)* ressortir, rester après, d'òu: *b)* paraître inopinément, surgir; *c)* taquiner, importuner. A *alege* este a lua o parte din mai multe, cele-lalte fiind înlăturate, ceea ce presupune de 'ntâiu o judecată a minții pe cât timp se face *alegere*, apoi scóterea la ivélă a lucrului celui *ales*. De aci cele trei sensuri fundamentale: «élire = discerner = ressortir», cari se împleticesc împreună și din cari se desfășoră numeroase accepțiuni secundare.

1°. *a)* *aleg* = «élire, choisir».

Moxa, 1620, p. 350: «ei răspunseră: nice tu nu veri domni de acum, și-și *aléseră* pre o slugă a lui Solomonă pre nume Ierovoamă de și-l puseră domnă...»

Neculce, Letop. II p. 212: «eșind boierii înainté

Vezirului, se ținea cela de cela să'i *alégă* de Domnie. . . »

Dosofteiu, 1673, f. 79 b:

Direpțai să vor *aliage*
Dintre cei fără de liage. . .

Beldiman, Tragod. v. 247:

Și băeți de prin dughene acei ce marfă purta,
Eteria nici pe unul n'*alegea* nici depărta ;
Tuturor le dau cocarde. pe toți îi împodobesc:
Uniforma Eteriei dându-le, staū de'i privesc. . .

Zilot, Cron. p. 3: «de voiu avé greșeli, d-vôstră iertând, *alegeți* ce este bun, și ce este reū îndreptați. . .»

I. Văcărescu, p. 120 :

Cu vină, fără vină,
Cerul acum n'*alege* :
Turbure colcăesce,
Arde și prăpădesce. . .

O doină, în care se cuprinde o ciudată «electivitate a magistraturei» :

Lăsa-m'oiu de rezeșie
Să apuc în haiducie,
Ca să'mi fac sfinta dreptate
Cu cea ghîogă de pe spate,
Să'mi *aleg* gîudecătorî
Cei stejari nestrâmbătorî. . .

(Alex., Poes. pop. 2., 227)

Proverbi și locuțiuni proverbiale :

«Oile grămadă merg, iar caprele se *aleg*» (Pann,

II, 28); adică: cei buni toți, iar din cei rei numai cine e mai puțin deochiat.

Și pentru *alegere*, cată să scim a o face la timp, căci:

Mălura din grâu
S'*alege* la riū...

(Ibid.)

«*Alege* pînă culege» înseamnă a se păcăli din lăcomiă de a apuca ce-va, pré-bun, sau din despreț pentru cele ce se pot lua mai cu ușurință.

I. Créngă, Stan Pățitul (Conv. lit. 1877 p. 29): «Apoi dă, măi Chirică; în ȕioa de ađi, nu sciū deű care a mai fi cu crucea 'n sîn, cum cauți tu. Eű gîndesc că tot om *alege*, om *alege*, pîn'om culege...»

«Multe fetețe or *aleg* pînă culeg, or staű pînă le-*alege* moșu ăl din grópă...» (Jipescu, 128).

Figurat, «vîntul *alege* = le vent emporte», când se spulberă numai o parte din ce-va.

Balada «Marcu Vitézul»:

Óse ce mai remânea,
El în piuă le pisa
Și în vînt că le sufla:
— Na, *alege* vîntule,
Ingrăș'-te pămîntule,
Că din ce n'*alege* vîntul
Mi se ingrașă pămîntul...

(G. D. T., Poes. pop. 669)

Iº. b) *aleg* = préférer, opter».

Costachi Negruzzi, «Aprodul Purice» :

Nădejde de mântuire de nicăieri așteptând
Și decât traîu cu rușine, mörte mai bine-*alegând*...

I°. c) *aleg* fața = «favoriser, être partial».

Noul Testament din Bělgrad, 1648, Luc. XX, 21 :

. știmă că
derept zic și înveș, și
nu *alegi* fața, ce într'a-
devără calia lui Dum-
nezău înveși...

. scimus quia
recte dicis et doces,
et non accipis per-
sonam, sed viam Dei
in veritate doces..

Tot acolo, Paul la Rom. II, 11 :

. nu iaste la
Dumnezău *alégere* de
față...

. non est ac-
ceptio personarum
apud Deum...

unde grecesce : *προσωποληψία*.

Pentru idiotismul : *aleg* din *reshoïu*, *aleg*
cu florî etc., se va vorbi la cuvîntul *alesă-
tură*.

II°. a) *aleg* = «discerner, distinguer».

Lexicon Budan : «*aleg* ce-va price, adecă desfac,
aşed, ausmachen».

Dosofteiu, 1680, ps. XLII :

Giudecă-mă, Dum-
nădzăule, și *alîage* pâra
mă...

Judica me, Deus, et
discerne causam
meam...

unde în contextul grec : *δικασον*.

Ureche, Letop. I, 95 : «Létopisețul nostru cel moldovenesc așa scrie de pe scurt, că nice de viața Domnilor care au fost toată cârma nu *alége*, necum lucrurile den lăuntru să *alégă* . . .»

Glosar slavo-român circa 1600 (Cuv. d. bătr. I, 268, *301): «*aleg* cu cugetul, s e m u e s c, j u d e c, s o c o t e s c . . .»

Moxa, 1620, p. 364: «adună săborū în Nichei de *alése lége* creștinescă . . .»

I. Văcărescu, p. 280 :

Ale muferii voind s'*alégă*,
Ce duh, ce fire să le 'nțelégă?
Subțire fórte e a lor minte
Și pe om lesne femeia minte . . .

Descântec bucovinén de «Spălarea urei»:

Să mă *alegi* dintre tóte cele-lalte fete,
Cum se *alege* păunul din pené
Și busuțocul din buruțene . . .

(Col. I. Tr. 1882 p. 331)

Jipeșcu, Opincaru p. 151 : «Puicana a auđit cu urechili ieí dēla un boier bătrân, că parte din ghi-suri sînt adevērate, parte nu, ca și vorbili: unili secí, altili pline. Dumneđeú s'*alégă*! . . .»

În Moldova «Dumneđeú» e înlocuit printr'o ființă mitologică B ă l a n u l. Așa la I. Créngă, «Stan Pă-țitul» (Conv. lit. 1877 p. 25): «B a l a n să'ți *alégă* din gură ce spuî, dacă nu vorbesci deslușit . . .»

Proverb: «Nu se *alege* câștigul din pagubă» (Pann, II, 85), când folosul e cu îndoelă.

II°. b) *aleg* = «décider, trancher».

O veche ȃic tore : «la t te urma *alege*» (Pann, II, 87) = «finis coronat opus».

Dr. Polysu : «a se *alege* la un fel,  ntr'un fel = ein Ende nehmen».

Nu ne putem  nţelege,
Un fel nu ni se *alege* . . .

(Pann, II, 158)

sa  :

Vo u prin judecat  ca or e  or el,
S  ni se *al g * dreptul la un fel . . .

(Ibid. I, 124).

« . . . Tari i bolnav seracu ; ha  s  chem m nişte poch  s i fac  nişte masle, c  pe urm  or  s'a  ndrepta, or  a muri,  ncalea s  i se *al g * din do  una . . . » (Corciov , Tecuci , c. R chitosa).

O doin  :

Arde-mi-te-ai, codri des!
V d bine c  s'a  *ales*
Din tine s  nu mai es! . . .

(Alex., Poss. pop. 2., 252).

Donic , «Lupul la peire» :

Lupul cinchit  ntr'un col 
Cu och  crun i, cu p r pe dos, cl n aia din din i la to i ;
Dar v d nd c  nu'i de  ag , c  p ire'i s'a  *ales* :

— Omen  bun  ! le zis , sta i !
 i voi c ini ce 'm  sinte i fra i . . .

Pravila Moldov. 1646, f. 86 : «c nd  s  va  np r i muiar a de b rbatu's pentru frica vr jm  iei lui, cade-s  g ude ului s   nt r esc  acest  lucru nu numai cu zapis  sa  cu chiz  , ce  nc  trebuie

să o pue la un locū ca acela cu credință, să șadzâ acolo cu cheltuiala bărbatului, până să va *alége* ce cum va fi . . .»

Cantemir, Ist. Ieroglîf. (Mss. în Acad. Rom. p. 26): «Cu toții priimiră mărturia brebului, și cu toții într'un sfat *alîasără*, ca vidra dintr'amândoă Monarhiile afară să se gonéscă. . .»

Ibid. p. 138: «și așa or-ce au poruncit și au *ales*, bine au poruncit și înțelepțește au *ales*. . .»

Constantin Brâncovan, 1695 (Cond. Mss. în Arch. Stat. p. 113): «deč judecata și Divanul așa s'au *ales*: rămăind el platnic, au dat satul Sălcuța la mâna fečorilor Mantii Vistier. . .»

II°. c) *aleg* = «désigner, délimiter».

A *alege* în scris = «préciser, déterminer», de ex. în Pravila Moldov. 1646, f. 33: «de vor lăsa cui-va dreptū sufletū, nu va putia el sângurū cu voia sa să ia, ce trebuiaște ispravâ dela giudețū, alegândū acelū lucru č'au lăsatū dreptū sufletū: iaste învățatura să facă beserică, sau bolniță. sau ospătârie ce se dzice casă de streini, saū grobunicū, sau altă asémenia acestora? pentru că atunce poate să ia sângurū cu voia sa și nu-i trebuie nice unū giudețū, și încâ poate să ia sângurū cându-i va *alége* stăpănulū în z a p i s ū; iară de va fi într'altū chipū etc.»

E mai cu samă des în vechile procese teritoriale «a *alege* partea cui-va» saū «a *alege* moșia», fie după o hotărnicia de mai 'nainte, fie după mărturia veci-

nilor saŭ prin operațiunea geometrică la fața locului, fără care pământul rămâne «ne-alese».

Act muntenesc din 1606 (Cuv. d. bătr. I, 155): «parte lu Streze câtă se va *alege* de peste tot hotarul . . .»

Moșe-vodă Movilă, 1634 (A. I. R. I, 72): «câte părți să vor *alége* p r e z a p i s e în satu Săpoténi...»

Act muntenesc din 1638 (A. I. R. I. 23): «dél-nița lui, câtă să va *alége* parté lui, den câmpu, den pădure, den apă. . .»

Act moldovenesc din 1675 (A. I. R. III, 250): «să mérgeț acolo la acel loc și să socotiț cu oameni buni dinpreğur precum va hi cu dreptate, pre câtă va avé dumnélui parte de ocină acolé într'acel sat, să'i *alégeț* din tot locul cu tot venitul. . .»

Inventarul mănăstiriț Cotroceni 1681 (Mss. Arch. Stat.) f. 13: «au luat din Divan 24 de boiari pre răvașe domnești și cu om domnescu împreună de au mersu toți la acest sat Pietrile de au *ales* toată parté Doamnei Elinii și o au hotărăt dă cătră Nica slugiăriul de Grădiște...»

Antioh Cantemir, 1706 (A. I. R. III, 270): «să aibă Lupașco a'ș ține moșie cu bună pace despre ginerii Stroescului, până or veni la Divan, și atunci precum va *alege* Divanul așa va hi. . .»

III°. A s e *alege* = «ressortir, surgir, importuner».

Maî nicî o dată nu se întrebuițeză sub forma activă, afară numai de «lăpturi» saŭ «brânțeturî»,

când *aleg* are sensul causativ de «faire ressortir»: *aleg* unt, *aleg* zăr, *aleg* urdă etc.

III°. a) «ressortir, rester après».

Dr. Polysu: «a se *alege* cu ce-va = einem etwas übrig bleiben».

Lexicon Budan: «se *alege* = se arată, se vede, de ex.: la sfârșit se va *alege* = in fine a d p a r e b i t».

A. Pann, Prov. II, 115:

Unde vede vr'o figură, vr'o tinără, vr'un pantof,
Stă, se uită, cască gura, și se *alege* cu of!

Jipescu, Opincaru p. 143: «Romănu cu ce pörtă
și cu ce bagă 'n gură, cu aia s'*alege* pë lumea
asta...»

Doină muntenescă :

Firicel de ȋarbă năgră,
Dintr'atăta lume largă
M'*alesei* c'o puică dragă. . .

(G. D. T., Poes. pop. 326)

Act moldovenesc din secolul XVII (A. I. R. I, 105): «ačasta el o au vândut dumisale lui Drăgan din Filipești fečorul Nechitei dreptu cincizăci taleri bătut bani gata, ca să-i fie lui diréptă ocină și cumpăratură în viaci, lui și cuconilor săi și a tot rodul său cine să va *alége*. . .»

* Zilot, Cron. p. 103: «Așa dar fu săvîrșirea acesteï răsmirițe a Rosilor cu Turciï, care ținu 5 ani și 10 luni; și din tötă ostenéla, vărsarea de sânge și prăpădenia, se *alese* Rosiï cu 5 județe din țera Moldoveï pînă la Prut și cu Basarabia,

iar Țera Românească, săraca, [se *alese*] cu titlul Domnului ei ca să fie de aici și cu primirea Rosiei...»

I. Créngă, Moș Nichifor Coțcariul (Conv. lit. 1877 p. 378): «... eū sciū ce sciū eū: degéba maī bați apa 'n chiuă să s'*alégă* unt, că nu s'*alege* nicī o dată...»

«Zărul sē ferbe și sē *alege* din el urdă dulce; din acésta, băgată în bādău saū hurdoīu, sē *alege* untul; din zărul ce rămâne după *alegerea* untului, se face urdă bătută...» (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

Intr'un descântec bucovinén de lîngóre:

Lungóre de noē felīrī,
Lungóre de noē némurī,

Alege-te,

C u l e g e - te

Din crierī capuluī,
Din fața obrazuluī,
Din auzu urechilor,
Din virfu degetelor,

Din inimă,

De sub inimă,

Din tóte cîolănelele,
Din tóte 'ncheieturelele;

Alege-te,

C u l e g e - te,

Că eū nu te-oīu *alege*,
Nicī nu te-oīu c u l e g e,
Ci cu *secerea* te-oīu *secera*...

(Marian, Descântece p. 148)

unde «a se *alege* și a se *culege*» înseamnă: «ressortir et disparaître l'un après l'autre jusqu'au dernier».

E foarte poporană mai cu samă locuțiunea proverbială: «nu s'a *ales* nemic», «s'a *ales* praf» și o mulțime de alte varianturi.

«Când din întâmplare va intra nóptea în casă o bróscă, atunci femeia saú alt cine-va degrabă o caută la gură și la partea de dinapoí, ca să vadă dacă nu e cusută, căci se crede că bróscele se prind de fermecători și, după ce le cósă gura și partea de dinapoí, apoí le menesce și le trimite la cine are cîudă pentru a'í face de urît; decí găsindu-se brósca cusută, o arde în foc, și cenușa o asvîrle în vînt dîcînd: cum nu se *alege* nimica de acéstă cenușă, așa să nu se *alégă* nimica de cel ce te-a trimes...» (Vasluíu, c. Laza).

Basmul «Inșir'te-mărgărite» (Ispirescu, Leg. 71): «Apoí legă pe Țigancă de códele cailor împreună cu un sac de nucí și le dete drumul să se ducă în lume, și unde cădea nuca, cădea și bucățica, pînă ce nu se mai *alese* nicí praful de dînsa...»

Jipescu, Opincaru p. 25: «pě unde răsblea óstea streină, nicí praf, pârjol și cenușă nu s'*alegea*...»

Zilot, Cron. p. 7:

Precum curat se arată într'al țerei hronograf,
Că de toți Domnii aceștia nu s'aú *ales* stur și praf..

Alexandri, Haïmana: «... regia tutunului, din care s'a *ales* numai fum și scrum...»

III°. b) «paraître inopinément, surgir».

Dosofteiu, 1673, f. 23 a:

Cu pré cuviosul cuvios ti'í face,

Cu nevinovatul ț' va fi viața 'n pace,
Iară cu aleșii bun te vei *aliage*...

Dr. Polysu: «Tocmai tu te-ai *ales* să... = gerade du willst...»

În graiul țeranului din Prahova: «Păi eum nu, tu iești măi bréză! Te-*alesești* măi moțată?..» (Jipescu, Opincaru p. 43).

III°. c) «taquiner, importuner».

În Muntenia se aude adesea: «te *alegi* de mine» sau «te *alegi* de cutare» cu sensul de «superii pe cine-va».

Între înjurăturile din Moldova: «*Alégă*-se Balanu de capul lui!» (Iași, c. Șipotele).

IV°. Originea și formele.

Paralelismul între *alèg* = lat. *èlìg* o și «culèg» lat. «*collìgo*» înlătură orî-ce îndoelă asupra derivațiunii celui de'ntăiu, în ambele casuri accentul latin suferind de o potrivă o scădere, ca și'n «în-țelèg = *intèllìgo* (*intèllègo*)». Același paralelism ne explică tot-o-dată netrecerea latinului *-l-* între vocale în *-r-*, după norma foneticeî române. Inrudierea ambelor cuvinte remănênd bine simțită de către popor, acțiunea legii fonetice asupra unuia singur din ele era împedecată, căci ea nu putea să se întindă și asupra celui-ialt, în care grupul latin *-ll-* trebuia să trecă la Românî în *-le-*. E curioasă, în orî ce cas, coincidența românului *alèg* cu grecul *ἀλέγω*, cu care se 'ntâlnesce și'n unele accepțiuni.

Perfectul organic pentru *aleg* este *alèși* = lat.

vulg. e l è x i (class. elègi), *alèsemu* = e l è x i m u s (elegimus), iar participiul: *alept* = lat. e l e c t u m; în loc de actualele forme analogice: *alesei*, *aleserăm* și *ales*. Perfectul *alèși* ne mai întimpină une-orî în vechile texturî, de ex. la Coresi, Omiliar 1580, quatern. XXXIII p. 13: «care e acésta, derep-ce căce'mi sinteți soți? derep-ce că așa *alesă* (ΔΛΕΨΗ) pre voi. . .» Radu din Mănicesci, 1574 (Mss. Harl. 6311 B. British Museum) în alăturare cu Noul Testament din 1648:

Io. XV, 16: eu <i>alesi</i> (ΔΛΕΨΗ) voi și puși voi . . .		eu a m ũ <i>alesă</i> pre voi și am ũ rânduîtă pre voi . . .
---	--	--

Macedo-românesce se dice *alepșu*, latinul *x* fiind tratat nu ca în «eșire = exire», ci ca în «côpsă = coxa». La plural, în Codicele Voronețian circa 1550 (Mss. în Acad. Rom. p. 84): «abia *alèsemu* margiré = μόλις τε παραλεγομενοι . . .» Participiul *alept* se mai conservă numai la Macedo-români, cari dic de asemenea a l é p t o r = lat. e l e c t o r în loc formațiunile daco-române analogice: a l e g ă t o r și a l e s ă t o r.

A M N A R

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. I P. 1089—1098)

Amnâr s. amănâr (plur. *amnarî, amănarî, s. amnare, amănare*), s. f. ou m.; 1°. fusil à allumer, fusil à aiguiser; 2°. t. de Tissanderie: partie du métier à tisser servant à étendre ou à détendre la toile; 3°. t. d'Agric.: une partie du soc de la charrue; 4°. une partie de la ridelle du chariot; 5°. t. d'Archit.: poutre verticale soutenant aux angles la toiture d'un bâtiment, solivau horizontal reliant les solives du plancher.

Afară de Dr. Polysu, care cunósce forma *amănar*, și afară de Costinescu, care indică *amnare* în arhitectură, celor-lalți lexicografi ai noștri aũ fost cunoscute pînă acum numai forma *amnar* și numai sensul de «briquet», astfel că ei toți pe rînd n'aũ pregetat a trage cuvîntul dintr'un prototip latin *igniarium* «instrument pentru foc». Negreșit, latinul *-gn-* trece la noi în *-mn-* ca în «lemn = lignum» și 'n altele; dar nici o dată grupul *-nia-* nu devine *-na-*. Un *igniarium*, din cauza celor

doi *i* urmași de vocale, a căroră proprietate după fonetica română este de a muia consónele învecinate, ar fi dat românesce pe un «iău», cel mult un «iar» sau «iîar», câtu-î lumea pe un *amnar*. Dar acéstă imposibilitate curat materială nu este singură. Sub raportul logic, cum óre dela «ignis» să ajungem la noțiunea de nesce stâlpi ai casei sau ai morii, cari tocmai de foc trebuie să fie feriți? Afară de tóte acestea, se scie că «ignis» n'a trecut nicăiri în vre-unul din dialectele neo-latine, pñretutindenî fiind înlocuit prin «focus». În fine, lătinesce «igniarium», în graul vulgar «foçale» sau «focaris», se chiăma nu *amnarul*, ci cremenele: «petra quae ferro percussa scintillam emittit» (Du Cange).

Tóte sensurile cuvîntului *amnar* și tóte dificultățile fonetice se împacă din dată ce plecăm dela forma *amănar*, fórte întrebuiñtată în popor și de unde *amnar* vine prin aceiași scurtare ca în: destul = desătul = lat. *desatullo*. Macedo-românesce *amnarul* se dice numai *m â n a r* și *m â n a r e* (Dr. Obedenaru, Dicț. Mss. în Acad. Rom., I p 16). Este latinul *m a n u a l e* sau *m a n u a r i u m*, tot ce e la *m â n ă* sau *î n d e m â n ă* sau ca *m â n a*. În latina vulgară (Du Cange, ad. voc): *m a n a r i a* «faucille, serpette, quod a d m a n u m facilis»; *m a n u a l e s* «forcipes ferrarii, longum ferrarii»; *m a n u a l i s* «instrumentum medicorum sic dictum quod m a n u astringatur, dum plurima continet ferramenta». De aci lesne putem urmări tóte înțelesurile cuvîntului românesc, cari nu sînt puține.

1°. *Amânar* sau *amnar* de scăpărat și de ascuțit.

Este un oțel care, lovind în cremene peste éscă, scapără scânteii și aprinde, sau care prin frecare ascute un bricég, un cuțit, o aramă. In cazul de-ntâiu se țice: a da în *amnar*; în cazul al doilea: a da pe *amnar*.

Cantemir, Ist. Ieroglif. (Mss. în Acad. Rom. p. 79): «Au nu pricepi că scânteia *amnarîului*, până a nu să stinge, ȳasca aprinde, iară stingându-să, a doa și a triia lovitură poștește? . . .»

Ghicitórea despre «éscă, *amnar* și cremene»: «Mirésa 'n pădure, g i n e r e l e 'n Ț a r i g r a d și nuna'n gârlă» (G. D. Teodorescu, Poes. pop. 226), ceea ce presupune că *amnarele* ni se aduceau órecând de peste Dunăre.

«Hora vinului»:

Băgaí m á n a 'n posunare,
Găsií cremene ș'*amnare*...

(G. D. T., 333)

Balada «Enciu Săbienciu»:

Dar și Enciu ce 'mí făcea?
Din *amnarí* că scăpăra,
Cíubucul și'l aprindea...

(Burada, Dobrogea, 178)

Puscele cele vechi, de carí se maí găsesece icí-colea pe la țără, în loc de piston aveau cremene și *amnare*.

Balada «Busuțoc»:

Dar Busuțoc ce făcea?

Mâna pe durdă puneă,
De *amnare* mî-o 'ntîndea,
Cremenea că 'i potrivîia,
Drept afară că'mî eşia,
Poicra se spăimînta...

(G. D. T., 605)

Locuțiunea proverbială «cât ai da în *amnar*» însemnăză: într'o clipă.

Basmul «Voinicul cel cu carte» (Ispirescu, Legende p. 104): «Ii dete și pe vizitiul Curții, om vechiu, credincios și iute la slujbă, care să nu se deslipescă de stăpânul seú nicî cî t a i d a î n *amnar*...»

De la Vrancea (B. Ștefănescu), Sultanica p. 83: «N'a trecut nicî cî t a i s c ă p ă r a d i n *amnar*...»

Povestea «Vlad și Catrina» (Tribuna dela Sibîu, 1885 p. 818): «C ă t a i d a o d a t ă d e d o ă o r i c u *amnarul*, puteai s'o ducî cu loc cu tot...»

Un idiotism:

«Zama acră se țice la noi z a m ă d e *amnarîu* ...» (D. Pop, Transilv., Făgăraș, c. Copăcel); pe la Năsăud: «zama d e c u t e» (A. Pop, c. Sân-Georgiú); în ambele casurî, ca ce-va sec, ca și când ar fi fiert cu ter saú cu petró în loc de carne.

Amnarul de ascuțit póte să fie același care servă la scăpărat, orî este ce-va mai mare, mai ales când e vorba de a ascuți o sabiă; când însă e de petró, atunci nu se mai țice *amnar*, ci c u t e saú g r e s i ă.

I. Créngă, Moș Nichifor Coțcarîul (Conv. lit. 1877 p. 381): «[Stricându-se un capăt dela căruță și nea-

vînd secure ca să taie un gârneț, moș Nichifor
scóte bulicherul din tēcă, îl dă pe *amănar* și în-
cepe a cîocărti un gârneț...»

Balada «Balaurul» :

Când tinăr Hușén,
Puîu de Moldovén,
Vitéz și hiclén,
Paloșul scotea,
Pe *amnar* îl da
De și'l ascuția...

(G. D. T., 450)

Balada «Marcu Vitézul» :

Paloș din tēcă scotea,
Pe *amnar* că'l ascuția...

(Ibid. 665 ; cfr. 665)

Balada «Rusalín» :

Rusalin ce mi'și făcea?
Bagă mîna 'n busunarîu,
Scóte micutel *amnarîu*,
Bagă mîna pe turéc,
Scóte cuțit de casap,
Și se pune-a'l ascuți...

(Retegann, Poes. pop. 25)

«Cuțit de casap» este acela pe care Italianii îl numesc *m a n n a j a*, la Sicilieni *m a n n a r a* (Tra-ina), adecă *m â n a r î u*, fiind că măcelarul îl pórtă tot-d'a-una cu sine, avêndu'l purure la *m â n ă*, după cum țeranul român nu se desparte de *amnar*.

«Ceea ce pórtă cîobaniî la brâu, sînt: cuțit, fluer, *amnarîu*, éscă și cremene» (A. Iliescu, Dîmbovița, c. Sârdanu).

Acéstă enumerațiune ne aduce aminte dintr'un text medio-latin: «accipiens de domo manna-riam, asciam et cutellum, ascendit in montem ubi cedrina ligna caedebat» (Du Cange), unde manna-ria nu póte fi topor, dar nici cuțit, căci ambele se menționéză alături, ci numai dóră *amnar*.

După expresiunea Românuлуй, culmea sărăciei este atunci când remâne cine-va chiar fără *amnar*.

O doină din Bueovina:

Să nu mai ajungă nime
Să bee 'n crișmă ca mine!
Că 's fecior de gospodariu,
Ș'am remas făr'de *amnar*iu;
Și's fecior de gasda bună,
S'am remas cu bóta 'n mână...

(Aurora română, 1881 p. 10)

În adevăr, servind în același timp a scăpăra foc și a ascuți arma, *amnar*iul este pentru țeran unelta cea mai folositore, mai adunam, mai trebuincioasă și mai purtăreță tot-o-dată, mai *amănar*.

II°. *Amănar* sau *amnar* la țesut.

Termenul e fórte respândit la toți Româniî din Dacia lui Traian. Nu scim dacã nu cum-va îl va fi având și dialectul macedo-român sub forma de *mânare*.

«Între unelte de țesut, ca părți ale *resboiului*, una se chiamă *amnar*» (A. Copuzén, Ialomița, c. Copuzu; R. Simu, Transilv., c. Orlat; A. Bunea, Făgăraș, c. Vaîdarecea; T. Crișianu, c. Cugieru, etc).

«La *resboiu*, *amnar*iu se țice acea parte cu

care se întinde pânza» (P. Popescu, Buzeu, c. Chiojdu-Bâsca).

«*Annarul* dela *resboiu* se mai numesce câte o dată și *întințitor*. E lung dela una pînă la doă palme. Prin el se fixeză întinderea *natrei*, adecă a spațiului dintre cele doă *suluri*. *Spetéz* a servă de ajutor *annarului*...» (C. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza).

«*Annarul* dela *resboiu* stă în tot timpul țesutului în una din cele patru găuri a *sulului* de 'nainte, în partea dreaptă spre acela care țese. Prin ajutorul *annarului* se ține întinsă partea țesăturii dela *sulul* de dinapoî pînă la cel de dinainte. Dacă partea țesută s'a pré lungit, atunci o strîngem pe *sulul* de dinainte, învîrtind *sulul* cu *annarul*. Are forma unui diapazon sau camerton, dar cu cele doă extremități de sus unite. E de lemn...» (S. Mironescu, Némț, c. Dobreni).

În Dolj, *annarul* dela *resboiu* se chiamă *întorcătorul*, fiind-că «prin învîrtirea lui se ține pânza întinsă» (N. Guran, Craiova).

În dialectul sicilian se chiamă «mânuță» o parte a *resboiului* prin care el se întinde sau se strînge: «*manuzza*, regoli che servono ad allargare e stringere il telajo» (Traina), fiind-că facultatea de a strînge și a întinde aparține mai în specie *mânei*. Tot dela *mână* și din aceeași cauză o parte a *resboiului* se țice româncse *annar*, adecă *amânar*, unde noțiunea fundamentală nu mai este acea de *ad-manum* ca în unélta

de scăpărat și de ascuțit, ci aceia de m a n u : ce-
va care reproduce instrumentalitatea m â n e î.

Aprópe în același sens se chiamă :

III° *Amânar* saũ *amnar* la plug.

«La plug ferul lat este cel ce umblă prin pământ, iar *amnar* se ȕice o bucată de fer saũ un fel de cuũ prin care se afundăză orĩ se rădică ferul lat...» (S. Liuba, Banat, c. Maĩdan).

«... a n d r e a se chiamă un fer lung, care prinde ferul-lat de grindeiũ, având în capul de sus un alt fer ȕis *amnar*...» (Preut R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna).

Pentru a afunda saũ a rădica *ferul-lat*, plugarul întórce saũ învîrtesce cuĩul numit *amnar*, după cum se întórce saũ se învîrtesce *amnarul* dela resboiũ pentru a da pânzei trebuincĩosa întindere.

Intre lucrarea ambelor *amnare* este o deplină analogiă.

Tot ca imitând instrumentalitatea m â n e î, se ȕice *amnar* saũ *amânar* la căruță o spetéză care, fără a se asemăna cătuși de puțin în formă cu unelta de scăpărat și de ascuțit, cu lemnul întindător dela resboiũ saũ cu ferul cel mișcător dela plug, este un bêt ce ț i n e saũ s u ș t i n e capetele loĩtrelor:

IV°. *Amânar* saũ *amnar* la căruță.

«O căruță are doė părți de căpeteniă : c o ș și d r i c. La coș sînt patru d r u c i : doĩ d'asupra și

doi dedesupt; drucii de asupra sînt uniți cu cei de desupt prin opt s p e t e z e, cari formeză draginile; cele patru speteze dela extremitățile draginelor se chiamă *amnarî...* (Preut N. Sandovicî, Dorohoïu, c. Tîrnauca).

«Deosebitele părți ale carului, una câte una, se numesc: rôte, osii, perinóce, inimă, *amânare*, chîsc, splină...» (G. Balaban, Putna, c. Răcăciunî).

Prin capetele de jos ale celor patru *amnare*, la unele căruțe numai doê, loîtrele saũ draginele sînt aședate pe dricul căruței.

Pe la Năsăud aceste *amnare* se chiamă m â - n u ș e, iar spetezele loîtrelor în genere se numesc b r ă ț a r e (A. Pop, c. Sîn-Georgiu).

Cele patru *amnare* dela căruță s u s ț i n loîtrele, formând din acestea ca doê garduri saũ doi păreți. Un rol analog de s u s ț i n ă t o r î, cam tot în număr de patru, distinge pe:

V^o. *Amânar* saũ *amnar* în arhitectură.

Ion Ionescu, Calendar 1845 p. 115: «Stogul clădit și păluit bine opresce răsbaterea aerului într'însul, și așa nu se smintesce fînul. Nemții fac acoperișuri de pae, în alte locuri se lasă un ogég în mijlocul stogului, pe aïurea vîrfurile de pae a stogurilor se rădică și se pogóră cu scriptți, pe unele locuri acoperișurile sînt puse pe 4 *amnare*; pe aïure numai pe unul în mijloc...»

I. Créngă, Danilă Prepeléc (Conv. lit. 1876 p. 456): «Am să durez o mănăstire pe pajistea asta, să se ducă vestea în lumie; çise el. Și de o dată

se și apucă. Face mai întâiu o cruce și o înfige în pământ, de însamnă locul. Apoi se duce prin pădure și începe a chiti copacii trebuitori: ista'î bun de *amânare*, cela de tălpî, ista de grinđi, cela de tumurugi, cela de costoróbe...»

«La mori, ca și la case, una din părțile de căpeteniă ale clădirii sînt *amânare* sau *amânari*. *Amânare* la móră se numesc acele lemne, cari sînt în colțuri în număr de patru, fiind dăltuite, iar prin dăltuituri întră paianturile. La casă, *amânare* se numesc acele lemne cari se pun în colțuri, doé în față, doé în dos, apoi câte unul la cóste, cu partea de jos fiind îngropate în pământ, iar pe vîrfuri d'asupra se rădică acoperemîntul casei» (C. Melinte, Covurluiu, c. Gânesci).

«C a s a m o r i i se compune din opt tălpî, pe cari se pun mai mulți *amnarî* dăltuiți la doé părți, pentru a puté sta scândurile ce forméză părăreții: în capétul *amnarilor* se pun opt c o s t o r ó v e, pe cari se face acoperemîntul cu stuh sau șindrilă...» (Preut S. Vrâncénu, Iași, c. Bivolar).

«In *amnarele* morii sînt bāgate a r e p i l e, înțepenite prin nesce i c u r i ce se numesc p e n e...» (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

«*Amânare* la móră sînt un fel de furci, pe cari se forméză corpul morii, și sînt înșipți pe rēscruccea dela b a b a l u c...» (T. Coate, Covurluiu, Tîrgu-Beresci).

Amnarele în sensul de mai sus sînt verticale; tot *amnare* se chiamă la zidarî nesce bārne ori-

zontale, «lemne scurte cu cari se prind grin-
 ðile unui tavan» (Costinescu).

Ceea ce a concurs a da în zidăria românească
 unor asemeni bârne numele de *amânare*, este a-
 cea particularitate că obicînit ele se fac în fur-
 c ă. Şi la Sicilienî o furcă se ðice m a n u z z a (Tra-
 ina). Din aceeaşi cauză macedo-româneŝce se chiamă
 m â n a r sfeşnicul cel mare dela biserică (Dr. Obe-
 denaru, Dicţ. Mss. II, 500), care î n m â n ă nu
 se pórtă, dar este făcut «à branches».

Tóte sensurile cuvîntului *annar* derivă dară de
 o potrivă dela m â n ă, dar se pot clasifica în doă
 rubrice: 1° obiecte î n d e m â n a t e c e, ca *anna-
 rul* de scăpărat şi de ascuţit; 2° obiecte în felul
 m â n e î, ca *annarul* dela resboiu, dela plug, dela
 căruţă, dela casă, dela móră şi — la Macedo-ro-
 mânî — din biserică.

A N T I N A

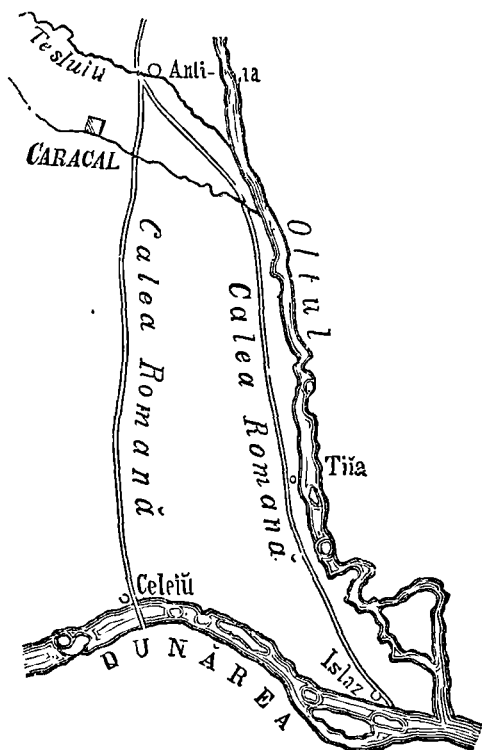
(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. II P. 1236—1243)

Antina, s. f. ; t d'Archéol. : 1°. ruines romaines près de Caracal dans la Petite-Valachie; 2°. brique que l'on retire de ces ruines. In districtul Romanați, la satul Reșca saŭ Recica lîngă rîulețul Tesluŭ, se află urmele unui oraș din epoca Romanilor, pe cari poporul le numesce *Antina*. Deja în secolul trecut generalul rus Baur (Mém. sur la Valachie 1778 p. 198), menționând Recica «village avec une église et un pont sur le Teslui», ne spune că: «on y trouve des débris des anciens retranchements». Mai târziu, o menționază la 1818 Fotino (t. I p. 153). Nemine însă n'a făcut cercetări ce-va mai serioase la fața locului înainte de colonelul Vladimir Blaramberg, care la 1836 a descoperit la Antina într'o movilă un sarcofag. După aceea, ruinele aŭ fost studiate pe rînd de Laurian și Boliac, de dd. D. Sturdza, Papazoglu, Gr. Tocilescu și V. A. Urechia, în fine de d. A.

Odobescu, care a resumat la 1878 în următorul mod toate datele relative la cestiune: «Comuna Re-cica saŭ *Antina*. Movila lui Alexandru și alte numeroase movile. Ruinele aparente ale unei întinse cetăți romane, cu ziduri de pétră și cărămidă, cu urlóe de lut pentru apeducte, cuptóre pentru cărămidă etc. Căi romane cu diferite direcțiuni. In sarcophage, pe lângă schelete, sînt vase, remășițe de veșminte și ornamente, și monete romane dela Antonini pîna la Sever. Altar votiv al Nemesidei, al lui Jupiter tutator, al Dianei Latoide; stele funerare Claudiei Amba, lui Antonius Nicanoris» (Analele Acad. Rom. t X. secț. II p. 332—5).

Ceea ce dovedesce mai cu deosebire marea însemnătate în vechime a acestui punct geografic, este că tocmai aci se uniau ambele căi romane, cari plecau dela Dunăre spre Carpați, una din Celeiu, cea-laltă din Islaz, astfel că *Antina* formă un centru de comunicațiune. «Șanțurile cetății cari se ved — dicea reposatul Laurian (Magaz. ist. II, 96) — forméză un poligon cu opt laturi, al cărui diametru mai lung face aprópe la o mie de pași. Rîul Tesluu curge prin mijlocul cetății; în unele locuri ale lui se află un strat de cărămiđi, ceea ce face să credem că a fost constrîns într'un canal, dară acuma curge după bună plăcerea sa fără vre-osiță artificială: Româniî noștri nu sînt ómenî cari să mai constrîngă rîurile. Chiar la podul cel zidit peste rîu se uniau cele doé drumuri de pétră, unul

care venia dela Islaz și cel-alt dela Celeiū, și du-
ceaū cătră miēdi-nópte la Rîmnic...»

O asemenea stațiune centrală nu putea să fie uitată pe Tabla Peutingeriană, itinerar oficial al tuturor stațiunilor Imperiului Roman în secolii III-IV; și s'a bănuit de de-mult, în adevăr, cum-că

anume aci a fost stațiunea *R o m u l a*, care se menționează și'n Geograful Ravennat sub forma de *R o m u l a s* (Tocilescu, Dacia p. 450, ed. Acad.). Acestă bănuélă s'a și verificat prin descoperirea la Recica a unei inscripțiuni din timpul lui Filip Arabul, unde localitatea se numesce «*Colonia R o m u l a*» și se arată că «în anul 248 s'a construit un val-lum în gîurul zidului orașului» (Anal. Acad. Rom. Seria II t. 8, 1886, p. 14). Din *R ò m u l a* sau *R ò m u l a s*, prin trecerea lui *l* în *n* ca în «*sémën = similem*» și chiar lătinesce «*Ruminalis = Romularis*» :

Rumina nunc ficus, Romula ficus erat...

(Ovid., Fast. II, 411)

s'a făcut *R ò m u n a*, de unde apoi numele districtului *R o m a n a ț i*, în vechile documente *R o m o n a ț i*, literalmente «locuitorii din Romuna», cu același sufix *-ați = ates* prin care se formă lătinesce numele etnic din numele unui oraș cu finalul *-na-*, de ex. *Casimates Arpimates, Ravennates, Antimates* etc. *R o m o n a ț i = R o m u n a t e s*, cu un sufix etnic curat latin netrecut în graiul românesc, probéză existența formei *R o m u n a* sau *R o m u n a s* deja în epoca romană, pe lîngă primitivul «*Romula*» cu etnicul seú «*Romulenses*»: «*ordo Romulensium*» în inscripțiuni (Mommsen). Dar de unde vine numele *Antina*?

Fotino susținea că pe lîngă *Antina* ar fi locuit poporul slav *A n t a e* sau *Avtau*, despre ale

căruia lupte cu Imperiul Roman Oriental vorbesc Iornande, Procopiū, Teofilact și alții. Schafarik (Slowanské starožitnosti p. 459, 462) a demonstrat însă prin analiza tuturor fântânelor istorice, cum că tribul *Antilor*, cunoscut numai în secolii VI — VII, era așezat pe țărmul Mării-negre în regiunea Niprului, nu de încôce de Prut, ér cu atât mai puțin la capătul apusén al Daciei. Afară de acésta, chîar dacá Antii ar fi înaintat într'un moment pîna aprópe de Olt, totuși din termenii etnicii limba română nu forméază nici o dată numiri topice prin sifixul -ina. După cum nu există «Serbina», «Bulgărina», «Turcina», «Grecina», «Ungurina» etc., tot așa din *Antii* nu se putea nasce *Antina*.

Cuvîntul sună de tot lătinesce. Trecem cu vedere peste derivațiunea propusă de Vaillant: *Antina* = *Constantina* (La Romanie, I, 88); dar ne vom opri o clipă asupra unei alte etimologii mai discutabile. Incepënd dela Blaramberg, generalmente se crede că *Antina* este *Antonina*, după numele împératului Antonin Caracalla (Xenopol în Tocil., Rev. II, t. I pag. 292—3). Netrecerea silabei *an-* în vocală nasală obscură n'ar fi tocmai o pedecă fonetică, căci în numiri topice latine inițialul *a-* derivă une-orî din prepozițiune, ca în: *Ad-mediam*, *Ad-pontes*, *Ad-aquas* etc., adecă: *Antina* = *Ad-antoina*, cu o contractiune can violentă, dar nu peste puțință; există însă o altă dificultate mai specifică. Latinul *Antonina* tre-

buia să devină la Români *Tiia*, după cum din «Vidin» s'a făcut «Diū»; și localități numite *Tiia* se și află în România, ba chiar în Romanați, tocmai pe calea romană dela Islaz spre Recica. Fotino confundă pe *Antina* cu *Tiia*: Ἐντίνῃ ἢ Τίῃ, după cum le confundă și Vaillant: «Antine ou Tia», deși sînt două puncturi geografice foarte de pătate unul de altul *Tiia* pôte fi «Antonina»; dar *Antina* — nu. Numai printr'un dublu -i n n a s'ar explica conservarea finalului *n* în *Antina*. Ei bine, în regiunea unde Tabula Peutingeriană pune pe Romula, tot acolo la Ptolemeu, care ne dă nomenclatura din epoca dacică, se află Ἀρκίννα, *Arcinna*. Unii archeologi o caută în Dolj (Rev. Română 1861 p. 421), alții în Gorj (Goss, p. 51), dar de o potrivă fără nici o probă, recunoscînd însă unii și alții că era în Oltenia. *Antina*, adică *Antinna*, fi-va ôre numele cel vechiu dacic al Romulei, latinisat de cătră legionari? Se scie că în latinitatea vulgară -ci- și -ti- se confunda; iar la Români din Banat aceste grupuri fonctice se confundă pînă astăzi. Prin *Antina* = *Artinna* se justifică atât conservațiunea finalului -ina, precum și nescăderea inițialului *a* la vocală obscură, de ôră-ce de'naintea lui *r* el se păstrează tot-d'una intact, fie tonic sau netonic. Mai rămâne o singură întrebare. De ce ôre -r- a trecut în -n-? Ar fi foarte legitimă influința finalului -n- pentru a prefăce pe *Artinna* în *Antina*, după cum s'a prefăcut *r* în *n* în «cunună = coronam», «senin =

serenum», «minușe» etc.; forma *Antina* totuși pare a se fi născut pe o altă cale. Coloniile romane își mai aduceau a-minte de străbuna cetate *Antinum* în Italia, astăzi «civitate d' *Antinum*», nu departe de Roma în țera Marsilor, și astfel numele orașului dacic a fost modelat după o reminiscență italică. În scurt, *Antina* din *Artinna* nu e o tranziție curată fonetică datorită Românilor din epoca post-latină, ci este o latinizare din acele timpuri primitive ale colonizării, când era încă proșpetă în memoria legionarilor nomenclatura topică din Italia.

Așa dară aceiași localitate se cheama la Dacia *Arcinna* sau *Artinna*, latinesce *Romula* sau *Romuna*. Din termenul latin supraviețuiesc «Romanați = Romunates», ca nume al districtului întreg; din cel dacic — *Antina*, ruine ale vechiului oraș, la cóstele căruia mai trăiesc abia un sătuleț numit mai târziu «Riușor», slavonesce *Recica*, de unde se scot pînă astăzi — ne spune d. A. Odorescu — «acele late și masive cărămidă, cărora dialectul local al Romanașenilor le-a însușit denumirea topică a *Antinei*, zicându-le că r a m i d ă d e A n t i n a». Ba ce-va mai mult; în Romanași se țice cu acest sens chiar simplu că r a m i d ă - a n t i n a, la plural că r a m i d ă - a n t i n a, fără adjectivalul «de» (D. Radulescu, c. Amărescii de jos), cuvîntul *antina* ajungînd a exprime o cărămidă de calitate superioară și funcționînd invariabil ca adverbul «gata» în: lucru gata, trebă gata, bani gata.

R o m a n a ț i și *Antina* ar fi de ajuns ele singure pentru a dovedi nestrămutata stăruință a Românilor în Dacia lui Traian, spulberând așa numita teorie a lui Rösler. Dacă némul românesc ar fi venit de peste Dunăre abia în secolii XII sau XIII, vr'o dece vécuri în urma lui Aurelian, atunci dela cine óre ar fi căpétat el o nomenclatură daco-latină atât de pipăită ca *Antina* și R o m a n a ț i ?

A P U C

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. II P. 1389—1416)

Apuc (*apucat, apucare*), vb.; saisir, empoigner, ravir, surprendre, atteindre, commencer, s'y prendre, s'acheminer, s'engager. Pe lîngă *î e a ũ*, care este expresiunea cea mai generală, se grupază noțiunile mai mult sau mai puțin speciale de *p r i n d*, *d o b â n d e s c*, *c a p ă t*, *r ă p e s c*, *î n h a ț* etc., sinonimî cu *apuc*, dar de carî el se deosebesce mai ales prin nuanța fundamentală de ce-va neisprăvit, pe când în cele-lalte tôte acțiunea ne apare ca terminată. Tocmai de aceea ele își pot prepune pe *apuc*, când noi voim să arătăm anume că este abia un început sau o parte din lucrare: *apuc a l u a*, *apuc a p r i n d e*, *apuc a d o b â n d i* și așa mai încolo; dar nu se pôte dice: *î e a ũ a apuca* sau *p r i n d a apuca*. De aci se desvôltă apoi o mulțime de sensuri secundare, prin carî *apuc* se tot depărtază din ce în ce de sinonimiî seî și'și capătă pe deplin — nu *apucă a c ă p ă t a* — o individualitate bine defînită. Intr'unul și a-

celași pasagiū, *apuc* pōte fi întrebuintat în trei
saū mai multe sensuri diferite; bună-ōră la Anton
Pann, Prov. I, 62 :

Ca în loc să se *apuce* de negoț saū meșteșug,
Ei, p'alți asemeni cu dinșii găsind, fac prieteșug
Și *apuc* prin mahalale împreună inhăitați,
Umblă, mirōsă pe uliți, ca niște înviersunați:
Or-ce zboră, li se pare că il vor puté mânca,
Intind felurite curse în mână a' *apuca*...

Cunōscem trei derivațiuni propuse pînă acum
pentru *apuc*. Cea mai veche: «per metathesin a
verbo o c c u p o» (Lex. Bud.), a fost susținută de
Cihac prin următorul paralelism semasiologic in-
genios: «spaīma *apucă* inimele = pavor o c c u p a t
animas; a se *apuca* de ce-va = o c c u p a r i ali-
qua re; a *apuca* pre cine-va = o c c u p a r e ali-
quem». A doua etimologiă apropiă pe *apuc* de ter-
menul juridic teodosian a p o c h o din ἀποχή «en-
caisser» (Cipar). A treia, cea mai nouă și mai ar-
gumentată, trage pe *apuc*, prin forma metatetică
intermediară a u p u c = a u c u p, din latinul a u -
c u p o (Burlă). Lăsăm la o parte ipoteza dela mijloc.
Din cele-lalte două, prima admite trecerea inițialului
netonic *o* în *a* și tot-o-dată *o* metatesă; cea a treia,
corectă sub raportul vocalismului (*apuc* :: *aupuc*
= *ascult* :: *ausculto*), necesită și ea totuși o me-
tatesă nejustificată pe tărîmul specific românesc,
de óră-ce din cele două exemple citate, unul — «ru-
guma» (= it. *rugumare*) lîngă «rumega» (= lat.
rumigare) — este latin rustic, nu românesc; ér altul:

«aștept = adspecto», chiar dacă ar fi sigur, nu cuprinde o metatesă, ci numai o ecuațiune fonetică disimilativă, căci din «adspecto» se face românesce «aspept», de unde «aștept» prin disimilațiunea «sp + p = st + p». Noi respingem dară câte-trele; și le respingem cu atât mai vîrtos, cu cât aceeași rădăcină ca în *apuc* ni se presintă în latinul *a p i s c o r*. Așa la Plaut:

Tace sis modo, sine me hominem a p i s c i . . .

(Epid. V, 2 v. 3)

este românesce: «Rogu-te să tacî pînă ce'l voiu *apuca!*» Aceiași rădăcină se regăsesce în sanscritul *ā p* (*āpati*, *āpnoti*) și zendicul *a p* (*apāiti*) «atteindre, obtenir, acquerir»; apoi în grecul *ἄπτω*, de ex.: «*ἄπτεσθαι ἀνθρώπου τινός* = *a p i s c i* hominem».

Acum, fără a mai vorbi despre formele sanscrită și zendică, să constatăm că latinul *a p i s c o r*, grecul *ἄπτω* și românul *apuc* se desbină numai prin elementul sufixal. De unde însă vine al nostru *-uc* în *apuc*? Pe de o parte, *apuc* se află atât în dialectul daco-român, precum și'n cel macedo-român; pe de alta, sufixul verbal *-uc* n'are o existență proprieă la Români. Prin urmare, forma întregă *apuc*,  r nu numai rădăcina *a p*, trebuie să se tragă dintr'un prototip italic. In adev r, latinul *a p i s c i* derivă din simplul *a p   r e*: «comprehendere antiqui vinculo *a p   r e* dicebant» (Paul. Diac.). Din acest *a p   r e* se desv ltă o formă latină derivată *a p   c a r e*,  ntocmai după cum din *m   n d e r e* vine *m   n d   c a r e* și după cum din latinul vul-

gar *battëre* s'a născut *battūcare*, de unde portugezul *batucar*, în cari -ūc- servă numai la întărirea noțiunii celei fundamentale. Raportul este matematicesce exact:

apūcare :: *apëre*
 = *mandūcare* :: *mandëre*
 = *battūcare* :: *battëre*.

Intru cât nu se pôte rădica în acéstă privință nici o obiecțiune fonetică sau morfologică, românul *apuc* reconstituă dară o vorbă italică rustică perdută *apūco*, strîns înrudită cu clasicul *apiscor* (ad-ipiscor, ind-ipiscor, red-ipiscor, ind-episci, ind-epto).

Diferitele sensuri ale lui *apuc*, mai mult sau mai puțin, se desfășoră și se înlănțuesc cam în următorul mod:

saisir = *empoigner* ;
empoigner = *ravir* ;
ravir = *surprendre* ;
surprendre = *atteindre* ;
atteindre = *commencer* ,
commencer = *s'y prendre* ;
s'y prendre = *s'acheminer* ;
s'acheminer = *s'engager*.

I°. *Apuc* «*empoigner*».

Proverbi și locuțiuni proverbiale:

Despre cei fățarnici, și mai cu samă despre femeii ipocrite: «*Țioa fugede bivol, și nóptea apucă pe dracu de córne* (Pann, III, 65).

Amenințare pentru cei șovăitori pe calea cea bună: «Când te-a scăpa Dumnezeu, dracul te și *apucă*» (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

«Despre un om sgârcit: la acela nu'î *apucă* șó-recele sfârmitura de pe masă» (R. Simu, Trans., c. Orlat).

Despre morți: «Ce *apucă* pământul, lesne se uită» (I. Călugăreanu; Tecuci, c. Movileni).

Din Iordachi Golescu (Conv. lit. 1874 p. 71): «A'î *apucat* pisica de códă, învîrtesce-o să nu te sgârie = pe vrăjmaș când îl supui, să te îngrijesci de el».

Proverb juridic: «Pînă nu *apucî* pe cel drept, cel strîmb nu ese» (Pann, II, 30).

Despre cei nenorocoși:

Ce *apucă*,
Se usucă.

(Hințescu)

Pentru francesul «ôte-toi de là que je m'y mette»:

De ar muri socrul
Ca să'î *apuc* locul.

(Pann, I, 103)

Cu același sens: «De ar muri moșul, să'î *apuc* toľagul» (ibid.).

Doľna «Florica»:

Cin'o să'mi *apuce* locul
Să'și fericescă norocul?..

(Alex., Poez. pop. 2. 278)

«A *apuca* cap de fune = trouver un point de départ».

Cantemir, Chron. II p. 17, după ce citează un pasagiū din Iornande, urmază : «de aice vor unii să *apuce* cap de fune și să arăte, că acești Ostrogothi rămași să fie lăcuit pre locurile Dakiei...»

Altă locuțiune arhaică : «*apucă* ca gaia mațul» (Cantemir, Chron. II, p. 8) = «sans discernement».

G. D. Teodorescu, Proverbe p. 83 : «Românul dice : pentru asta aş pune mâna'n foc ! saū : nu pot să'mi puū mâna'n foc pentru dînsul ! In Moldova se'ntrebuințeză cu același înțeles expresiunea : *apuc* foc cu gura ! ér în Muntenia : i e a ũ foc în gură».

In loc de «*apuc* cu gura», în graiul vechiū : «*apuc* cu rostul», literalmente «cu ciocul», «rostro», cea ce este mai potrivit.

Dosofteiu, 1680, ps. XLIX :

. . . drep-ce tu po-
vestești îndereptările
miale și *apuc* liagă
măa cu rostul tău...?

. . . quare tu enar-
ras justitias meas, et
a s s u m i s testamen-
tum meum per os tu-
um...»

unde la Coresi, 1577 : «p r i i m e ș t i zisa mé»,
iar la Silvestru, 1651 : «i a i legătura măa».

«A *apuca* pe-a-mânele = a se sili să iea care mai
de care».

I. Créngă, Moș Nichifor Coțcarîul (Conv. lit. 1877
p. 375) : «pe vremea aceea era bine să fii hara-

bagiū în tîrgul Némțului, că *te-apucaū* p e - a m â
n e l e...»

«Cât *apucă* piciorul = în fuga mare».

Alexandri, «Români și poesia lor»: «Cui nu' place să vadă alergând pe un șes întins o poștă românească cu opt cai? Caii alérgă cât le *apucă* piciorul...»

În agoniă, i se pune bolnavului o lumînare în mână. Așa fiind obiceiul, nu e bine să móră cineva fără lumînare. De aci, în balada «Corbea»:

Arnăuți că trimetea
Pe roșul a'ncăleca;
Dar cine'l încăleca,
La pămînt trântit cădea:
L u m î n a r e n'apuca...

(G. D. T., Poes. pop. 530)

«Când cine-va se silesce la mîncare, ȃice: *apuce-oū apuca*, și fug la trébă...» (I. Rugescu, Iași, c. Bădeni).

Între locuțiuni proverbiale, se maī aude în popor:

«P'ar'că a *apucat* pe D u m n e ȃ e ũ de p i - c i o r !» când arétă cine-va o bucuriă necumpétată saū când se îngâmfă de o dată, creȃndu-se pré-mare, pré-fericit etc.

«Te *apuc* d e c u v î n t» = să nu uiți ce spui; să te ții de vorbă.

«Il *apuc* d e s c u r t» = stăruesc să facă fără zăbavă saū fără șovăire.

«*Apuc* pe cine-va de ochi» = vréu să'l fac a crede ce-va ce nu este...

Dosofteiu, 1680, ps. LXX :

. . . alergaș de lă *apucaș*,
că nu ăaste cine'l izbăvi..

. . . persequimini et
comprehenдите
eum, quia non est qui
eripiat..

unde la Coresi, 1577 : «goniți și prindeți el».

Dosofteiu, 1673, f. 13 b :

Tupilă s'*apuce* și să că puia scă,
Pre mișel să tragă'n laș și să'l smerescă...

Cantemir, Ist. Ieroglif. (Mss. în Acad. Rom. p. 220) : «sabiia zavistiîi mănunchiu nu are, și oricine a-mână ar *apuca-o*, nerânit și nebetejit să rămăe nu poate...»

Nic. Muste, Letop. III, p. 17 : «... l'aũ îmbrăcat pre dănsul (Dimitrașco Cantacuzino) cu caftan de domniea țării în locul lui Petriceico Vodă, fiind împărăția la Obluciță, și i-aũ dat poroncă să strice toate cetățile de aice din țară, să nu le *apuce* Leșiũ cu oști...»

Zilot, Cron. p. 31 : «de mulți ani întrând supt jugul birului și al supunerii, și ne mai *apucând* arme, cursul anilor și împilarea ce aũ avut în tótă vremea i-aũ desbrăcat [pe Români] de mărimea

inimiei, care nasce vitejia și îndrăznela, și i-au îmbrăcat cu spaîma și cu frica...»

Beldiman, Tragod. v. 139 :

Unuîa îi sbóră mâna, pe altul in cap lovesc,
Și pe altul unde-*apucă*; mórtea cât pot prelungesc...

A. Pann, Erotocrit, II, p. 86 :

Insă amîndoi stătură pe cai ca nisce voînici,
De care se îmbunară toîi căîi privîa, mari și mici
Apucară alte suliîi, și s'aû repeđit pe loc,
Căutând să se lovéscă tot la primejdios loc...

Balada «Mihu Copilul»:

Codrul mi'l lăsaîi,
Giugul *apucaîi*,
Că nu sînteîi voi,
Nu sînteîi ca noi
Ômenî de mândrie,
Bunî de vitejie...

Figurat: «*apuc* sborul = prendre l'essor».

Gr. Alexandrescu, «Meditaîă» :

Vara 'și *apucă* sborul spre țermurî depărtate,
Al tórnei dulce sóre se plécă la apus...

«A *apuca* pe cine-va pentru datoriî, pentru bir, pentru pagube etc. = a'l trage la raspundere».

Dr. Polysu: «L'am *apucat* să'mî plătéscă = ich packte ihn an, mich zu bezahlen...»

Constantin Brâncovan, 1694 (Cond. Mss. în Arch. Stat. p. 63): «au fost *apucat* datornicii și pre ju-pănésa Mara sora lui Mihai Drosul...»

Același, 1694 (ibid. p. 89) : «*apucându'l Iorga Caușul pentru acești bani ce scrie mai sus, ca să'i dé, și el neavând banii să să plătescă...*»

A. Pann, Prov. III, 46 :

Apucase pe cîobanul
Paguba să'i împlinescă...

În acest sens, *apuc* se pöte construi cu *d e* : *a-puc* de datoriă, *apuc* de chirii, *apuc* de pagubă etc. Cântec din Moldova :

Că te-a zări vr'un panțir
Și te-a *apuca* de bir
Și *d e* posne ce-ai făcut
Din Vasluïu și pină'n Prut!...

(Caranfil, Valea Prutului, 1)

«*A apuca D o m n i a*» sau «*a apuca S c a u n u l*» este a ajunge la tron prin mijloce piezișe.

Moxa, 1620, p. 376 : «după Costantină *apucă* Martină domniia...»

Ibid. p. 391 : «se rădică unū feçorū a lui Andronicū Duca de adunā voinici și se ispitii să *apuce* domniia, ce mainte'lū *apucă* arma și i se vărsă sângele...»

Zilot, Cron. p. 116 : «mişcările Porței și ale Grecilor fanarioți, cariî vîna de mult a *apuca* și Scaunul Țerei Romănescei cum *apucaseră* al Moldovei cu anî măi nainte . . .»

Din activul *apuc* «empoigner», una și aceia-și formă «a se *apuca*» funcționează în patru chipuri, pe cari nu trebuie să le confundăm : 1°. ca verb reflexiv, de ex. : «mă *apuc* de pěr»; 2°. ca verb re-

ciproc: «eî se *apucă* unul pe altul»; 3° ca verb deponent: «eû mă *apuc* de cutare»; 4°, ca verb pasiv: «el se *apucă* = este saû pôte fi prins».

a) Reflexiv: «s'empoigner soi-même».

Costachi Negruzzi, «Alexandru Lapușnénu», III: «Ah, ce foc simt că mă arde! — strigâ bolnavul, *apucându-se* cu mânil de pânțee...»

b) Reciproc: «empoigner l'un l'autre».

Balada «Mihu Copilul»:

Ianuș Ungurén,
Mihul Moldovén,
De-o parte se duc,
La luptă s'*apuc*...

Balada «Vidra»:

Eî de brâe s'*apucară*
Și la luptă se luară,
Đi de vară
Pină'n séră...

Balada «Păunașul Codrilor»:

Eî de brâe s'*apucaî*
Și la luptă se luaû...

Balada «Tudor»:

Eî de brâe s'*apuca*
Și la luptă se'nclêșta...

(Merian, Buc. I, 166)

c) Deponent: «a se *apuca* de = empoigner, ne pas laisser tranquille».

Pravila Moldov. 1646, f. 11: «de va avîa neștine un dulău tare și dârz și va mânca pre toțû dulăii,

și de să va *apuca* de vre unū dulău mai slabū și'l va birui . . .»

Nic. Muste, Letop. III, p. 13: «Boierii s'aū *apuc*at de Stefan Petriceico, ce era Clucer mare, fiind bătrân și boier de țară, numai să'l rădice Domn . . .»

Enachi Cogălnicenu, Letop. III, p. 198: «Constantin Vodă în Moldova domnia cu pace, *apucându-se* de capul preoților să'i învețe carte . . .»

d) P a s i v: «se laisser empoigner».

I. Văcărescu, p. 64:

Când s'o *apuc*, sbóră;
Când staū, se scobóră;
Nici va să se ducă,
Nici nu se *apucă* . . .

II°. *A p u c* «r a v i r».

Dicționar Mss. bănățen circa 1670 (Col. I. Tr. 1883 p. 424): «*Apuk*. Rapio. Apprehendo».

Despre ómenī lacomī se ȃice: «*apucă* ca lupul» (D. Negoescu, Dîmbovița, c. Pietroșița).

«iii! ala e sciī ca lupul: umblă numai s'*apuce!*» (D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni).

Varlam, 1643, II f. 45 a: «să ne oprimū urechile de-a ascultarē cāntece lumești de iuboste, mǎnule de-a *apucaria* și de-a prâdarīa . . .»

Indreptarea legiī, 1652, p. 360: «atuncea'l *apucara* diavolii deîn mǎnile părinților lui și periră cu dînsulū . . .»

DosoŃteiu, 1680, ps. CIII:

Țâncii leilor scâncind
cînd să *apuce* . . .

Catuli leonum rugientes
ut rapiant . . .

unde la Coresi, 1577: «răcăiia să răpescă . . .»

Arsenie din Bisericană circa 1650 (Mss. în Acad. Rom.), ps. LXXXI:

. . . *apucați* pre cel
méser și pre cel mișel
diin mănule păcătosului . . .

. . . eripite pauperem
et egenum de manu
peccatoris . . .

la Coresi, 1577: «l u a ț i méserulù și mișelul»; la Silvestru, 1651: «scoateți surmanulù și lipsitulù . . .»

Dosofteiu 1673, f. 10 b:

Dobitoc sălbetec de câmp și de luncă,
Jigăniî siriape ce strică ș'*apucă* . . .

III°. *Apuc* «surprendre».

Când voim a apesa asupra elementului de «ceva neașteptat», se ȃice: *apuc* fără veste.

Pravila Moldov. 1646, f. 89: «de va lua bărbatul pre muiare numai cu voia sa, ce să dzice să o *apuce* fără de v i a s t e cu arme sau și fără de arme . . .»

Când e vorba de a pre'ntimpina pe alt cine-va, se ȃice: *apuc* i n a i n t e, o expresiune care se întrebuițeză mai adesea într'un alt sens, după cum vom vedé mai jos.

Biblia lui Șerban-Vodă, 1688, f. 625 (Iudith. VII, 17):

Și s'au rădicat tabăra fiiloră lui Amonă și împreună cu ei 5000 den fiii lui Asură, și s'au tăbărât în vale, și au *apucat* în ainte apeleși izvoarăle apeloră fiiloră lui Israilă . . .

Et promoverunt castra filiorum Ammon, et cum eis millia quinque filiorum Assur; et castrametati sunt in valle, et praeeoccupaverunt aquas et fontes aquarum filiorum Israel . . .

Maî obicînuit însă se întrebuinteză simplul *apuc*.
A. Pann, Prov. I, 108:

Și'n sat la zapciă se duce.
Grăbind din somn să'l *apuce* . . .

Balada «Codrănul»:

Vr'un creștin de'l întâlniam,
Averile 'i împărțiam:
Cu doi cai de'l *apucam*,
Unu'i dam, unu'i luam . . .

I. Văcărescu, p. 198:

Al nostru cés și el sosesce;
Orî-cum îl vom *apuca*,
Indrăznéla izbutesce
Cât cu minte vom umbla . . .

Dosoftéu, Liturgiari 1674 (Molitve la pîatdesiat f. 115 a): «carele nă-ai spodobit, pre nește păcătoșă, și la această dză să *apucăm* cu ispodéanic și cu rugă fața sfînției tale . . .»

Șépte-tăine, 1644, p. 17: «Pentru prunculă de să va prileji spre moarte, și va vré preutul să'l

botédze, și să va téme că nu'lă va *apuca* cu s u -
f l e t ũ să-î cetéscă molitvele . . . »

Despre locuțiunea «*apuc* D o m n i a », care póte .
să însemneze: «surprende le trône», veđi mai
sus.

Cu sensul de «surprendre», *apuc* se întrebui-
țéază mai ales în privința bólelor celor năprasnice
și a tot felul de dureri saũ suferințe.

A. Pann, Prov. III, 68:

Te miri ce își fac nălucă
Și frīgurile 'i *apucă* . . .

Ibid. I, 121:

Eu mă veninéză cu spirtosul duh,
Și pe loc m'*apucă* tusea cu năduh . .

Balada «Năluca» :

Inghiția de doă ori
Și'l *apuca* reci fiori . . .

I. Créngă, Capra cu trei ieđi (Conv. lit. 1875 p.
341): «Și bocesce el, și bocesce, pînă îl *apucă* l e -
ș i n . . . »

Tot așa despre factorii cei mitologici ai bólelor,
de ex.: «il *apucă* I e l e l e » saũ: «il *apucă* din I e l e ».

Alexandri, Haïmană: « . . am ajuns a fi nervos
de când mă aflu în serviciul Statului. Sciĩ că mă
apucă n ă b ă d ă i c e l e când vėd un plic mini-
sterial . . . »¹

«Intre blăsteme se aude: să'l *apuce* R u s a -
l i i l e ! » (G. Maïor, Tutova, c. Plopana).

Tot așa, ba încă mai pe neașteptate, *apucă* pe om m ó r t e a.

Balada «Balaurul»:

Săi, bădiță ortomane,
Că m'agîunge la ciolane!
Săi, bădiță, de mă scóte,
Că m'*apuc* fi or i de m ó r t e l..

Psaltirea Șcheiană circa 1550 (Mss. în Acad. Rom.), XVII:

. . . *apucară*-me cur-
sele morției...

. . . p r a c v e n e -
r u n t me laquei mor-
tis...

unde la Silvestru, 1651: «l u a r ă-mâ pre dinainte», iar la Dosofteiu, 1680: «înainte mă s ă r g u i r ă», și numai în Biblia lui Șerban-vodă, 1688: «*apucatu*-m'aũ».

Moxa, 1620, p. 360: «zicîa toți: pînă nu vomă vedîa fața împăratului (Tit), să nu ne întoarcemă întristați și măhniți; ce'l *apucă* moartîa mainte de vréme, numai ce domni doi ai...»

În același mod ne *apucă* frica, spaîma, gróza, tot ce ne sperîă.

Costachi Negruzzi, Zoe, III: «Une orî un t r e -
m u r fioros o *apuca*, alte-orî radica frumoșii seî
ochi spre cer și suspinând își frîngea mâinele...»

A. Pann, Prov. III, 67: 1

C'un cuvînt, e o nălucă:
S'o vedî gr ó z ă te *apucă*...

De la Vrancea, Sultănica p. 229: «și tot răcnia
d'o *apucați* g r ó z e l e, mai ales când scrișnă din
dinți și învîrtă sabia...»

Balada «Doncilă»:

Dar un plâns m'au *apucat*,
Că pe fetele din sat
Grea urgie au picat...

Despre suferințe mai mărunte:

M'*apucă* dor și suspin...

(J. B. 31)

saŭ:

Intru'n casă, o aud,
Și m'*apucă* dorul crud...

(Alex., Poes. pop. 2, 303)

Intr'un sens glumeț:

Alexandri, Florin și Florica, sc. 1: «de când nu
mai am pe nime în capu meu ca să mă siléscă
la trébă, m'o *apucat* o sfântă de lene de mi
se rup fălcile...»

Ca o necesitate fatală, cu voe saŭ fără voe, ne
apucă s o m n u l.

Balada «Corbea»:

De când, maică, am întrat,
Pic de vin n'am mai gustat,
S o m n u m'a mai *apucat*...

(G. D. T., Poes. pop. 508)

Mânia fiind privită ca un fel de bătă, când vedem pe cine-va supărat, mai cu samă fără temei, șicem cu ironiă: «l'a *apucat!*» sau: «*erăși îl apucă!*» orî îl întrebăm în bătae de joc: «când *te-apucă*, mult te ține?»

După bóle, dureri, suferințe sau alte neajunsuri, o mare sferă în care se întrebuițeză *apuc* «surprendre» sînt schimbările timpului; ast-fel se șice că: ne *apucă* *șic* u a, ne *apucă* n ó p t e a etc., mai ales însă atunci când ne temem de o asemenea a p u c a r e.

Balada «Chira Chiralina»:

Marfa ce-o avem
In curți s'o băgăm,
Căci *șic* o a ne-*apucă*,
Potira ne'ncurcă...

(Burada, Dobrogea, p. 110)

Doîna «Decât ruda și vecinul»:

Fie nóptea cât de mare,
Că tot mică mi se pare:
Trece 'ngrab ca o nălucă,
Șic o a'n brațe'i te *apucă*...

(Alex., Poes. pop. 7. 356)

Zilot, Cron. p. 33: «zăbovindu-se óre și-ce și *apucându'i* *șic* u a, i-aú vėđut unii alții...»

Ibid., p. 111: «când se apropie de șic o, începėnd a cānta cocoșii des și jiganiile temėndu se să nu le *apuce* l u m i n a șic i l e i prin locuri primejdióse pentru dînsele, pe unde ele nóptea umblă de'și agonisesc hrană, fug de se ascund în vizuină...»

«Primăvara ómenii ȃic: haí la plug, cã ne-a *apucat* cîo cîrlia tot în sat» (P. Mihãescu, Braila, c. Cécãru).

Doîna «Drum la dél»:

Ostenit mereú de ducã,
Nóptea 'n codri mẽ *apucã*...

(Alex., Poes. pop. 2. 277)

Altã doîná:

Nóptea 'n drum o *apuca*,
Ea mergea, calea'si perdea
Si 'ntr'un riú adînc cãdea...

(Ibid. 49)

A. Odobescu, Dómna Chiajna, p. 97: «Or fi cãlãtorî si i-o *apucat* nóptea pe drum...»

În Dolj, în loc de «ne *apucã* nóptea» se ȃice: «ne c o p r i n d e nóptea» (N. Guran, Craiova).

Balada «Darie si potira»:

Cãci pe mine mẽ vor duce,
S é r a ca sã nu m'*apuce*,
Sus la locul de pierðare,
Locul de spinðurãtóre...

(Marian, Bucov. I, 15)

Cantemir, Ist. Ieroglif. p. 253: «într'acîa dzi pãnã în sarã cãlãtorînd, unde î n t u n é r e c u l î l *apucã* acoliã popasul si masul îsi fãcu...»

Nic. Muste, Letop. III p. 54: «*apucãndu*'l v r e m e a acolo tãbãrît, n'ãu cutezat sã é sã...»

Din *apuc* «surprendre» se desfãşorã dela sine *apuc* «atteindre», ambele sensurî confundãndu-se une-orî, de pildã:

Nic. Costin, Letop. II p. 103 : «când aŭ sosit boierii la Țarigrad, n'aŭ *apucat* pe Vezirul acolo, fiind acum eșit și purces la Odriiu...»

Balada «Blăstemul» :

De mergea ce mai mergea,
Greŭ zăduf il *apuca*,
Ostenéla l' a j u n g e a
Și el, märe, se culca...

(G. D. T., Poes. pop. 438)

IV°. *A p u c* «atteindre».

Sinonim cu a j u n g , dar numai în timp, anume la viitor sau la trecut, nici o dată în spațiu. Se construiesce cu relativul «de», cu acusativul, cu «pînă», cu «din» sau «dela».

1°. Cu «de» :

Pravila Moldov. 1646, f. 15 : «el va *apuca* înainte de toțŭ de va ținia acelŭ locŭ...

Ibid. f. 92 : «*apucă* de le află firia, și de-acia le scoate den minte...»

Miron Costin, Letop. I p. 240 : «Schindir-pașa tot cu acea năvălă aŭ lovit la bașca cea den jos, și îndată aŭ întrat Enicerii în bașcă; sărit'aŭ Leși de lângă șanțuri, și aŭ *apucat* de aŭ scos o samă de pedestrime ce era în bașcă, érä mai mulți aŭ perit...»

Nic. Costin, Letop. II p. 13 : «Leși *apucase* de pusese oaste de a lor prin cetăți : la Némț, la Sucéva...»

Ibid. p. 83 : «Inchisăse pe Rugină Sulgerul și pe Ștefan Luca Visternicul pentru haniä năpăștilor

în Visterie; ce Rugină *apucasă* de grabă de întor-
săse oamenilor...»

Neculce, Letop. II p. 267 : «Deci el [Dediul Spătar] într'o noapte aŭ îmbătat pre Siimeni, pe străjării ce'l păzia, și s'aŭ slobozit cu o frânghie pe o feréstră din turn până gîos, și aŭ *apucat* de aŭ încălecat pre cal și cu doi feciori și aŭ fugit...»

Același, p. 280 : «[Constantin Vodă Duca] aŭ trimis noaptea un stég de Lipcani să ȧa pe Turculeț din mânia oamenilor Caĩmacanilor să'l ducă la Iași; ȧar până a merge Lipcaniĩ, Turculeț aŭ *apucat* de aŭ scăpat...»

2°. Cu acusativul și cu «pîna»:

«Intre juraminte: să n'*apuc* Pascele! să n'*apuc* Crăciunul!» (G. Poppescu, Ialomița, c. Brosceni-noi); ér ca blăstem: «să nu *apuci*...», «să nu *apuce*...»

Cu același sens: «să n'*apuc* pîna la...», după cum se ȧice: «se n' a j u n g pîna la...»

Dr. Polysu: «bolnavul n'*apucă* pîna mâine = der Kranke erlebt nicht die Nacht», ceea ce și mai bine se exprimă prin acusativ: «bolnavul n'*apucă* ȧiua de mâine».

Tot noȧiunea de «atteindre» este atunci când, vorbindu-se despre un om din trecut, de care nu mulȧi își mai aduc a-minte, dar care ne fusese cunoscut întru cât-va, noi ȧicem: «l'am *apucat* încă».

Jipescu, Opincaru p. 58 : «Ȧaica bȧetu — că voi

nu l-ați *apucat* — iera Rumân de 88 de ani fără doi. . .»

Ibid. p. 132: «Nevoia duce pe Rumân mai mult cum nu vrea iel. Cum a fost și i să'ntâmplă răposatului Barbu Pisău — că par'că știți, or l'ai *apucat*? — țăran de la munte, d'încolo. . .»

De asemenea se poate dice: am *apucat* un lucru, am *apucat* un obicei, am *apucat* un port, când e vorba despre ce-va vechiu, care nu se mai întrebuintează.

Miron Costin, Letop. I p. 28: «chivere, care am *apucat* și eu și la boierii țării noastre. . .»

Pravila Moldov. 1646, f. 59: «cine va îngropa pre mortu ce va fi otrăvit, și nu va socoti toate lucrurile și obyčeele ce s'au *apucatu* într'acel locu de să fac, face prepusu cum să'l fie el otrăvită. . .»

Proverb:

Fie-care cum *apucă*,
Ast-fel trebuie s'o ducă. . .

(Pann, I, 72)

A. Pann, Prov. II, 12:

. * . . . pré mult e răzgăiat:
El de vorbă nu se bate, ține ce a *apucat*. . .

De la Vrancea, Sultănică p. 217: «. . .le spu-neau câte în lună și în sóre: ba de Turci, ba de Tătari, ba de Calmuci, ba de căpcăunii cu doă guri, ba de Muscali, ba de Nemții cu códă; mă rog, din câte omul *apucă* și vede, aude și nu uită. . .»

Se ȃice mai ales: *apuc* din bȃtrȃnii etc., ȃn gra-
ȃul actual mai adesea: *apuc* dela...

3°. Cu «din» Ńi «dela»:

Act moldovenesc din 1656 (A. I. R. III p. 233):
«niȃ l'au Ńȃnut [acel sat] Stoian uŃerȃul niȃ dȃ-
nȃoarȃ, ce l'au *apucat* ȃncȃ den pȃrinȃii lor c'au
fost domnescu pȃnȃ la Ńtefan-vodȃ TomŃe...»

Altul din 1657 (ibid. p. 238): «sȃ caute acei
oameni Ńuni cu sufletele lor cum or Ńti cu dreptul
de rȃndul acelu sat Mihalcȃul, a cui au fost, Ńi
cum au *apucat* ei d in moŃii lor Ńi d in parinȃii
lor...»

Cantemir, Chron. I p. 292 «pre malul Oltulu sȃ
sȃ fie vȃzȃnd niŃte temelii ca de cetate, cȃrora
ȃrȃnii de pre acolo lȃcuiori, d in bȃtrȃnii lor *a-
pucȃnd*, le zic Curȃile luȃ Ler-ȃmpȃrat...»

\AcelaŃi, Ist. Ieroglif. p. 25: «Povȃstȃ Vidrii noi
Brebii d in moŃii-strȃmoŃii noŃtri aŃa am *apucat'o*,
aŃa o mȃrturisim Ńi aŃa o ȃntȃrim...»

Neculce, Letop. II p. 203, vorbind despre o tra-
diȃiune istoricȃ: «letopiseȃul de acȃsta nu scrie ne-
micȃ, ȃrȃ oamenii aŃa vorbesc cȃ au *apucat* unii
d in t r u alȃii...»

De la Vrancea, Sultȃnica p. 9: «Pȃrul lins, cu
unde albȃstrui, ȃl pȃrtȃ 'n tȃmple; aŃa a *apucat*
dela mȃ-sa Ńi mȃ-sa dela mȃ-sa: obiceu adus
de pe obȃrŃia Ialomȃiȃi...»

Cȃnd ȃnsȃ *apuc* se construesce cu o locuȃiune
infinitivalȃ, noȃiunea de «atteindre» se plȃcȃ cȃtrȃ

acea de «commencer», fără totuși ca trecerea să fie deplină.

De aci :

V^o. A p u c «commencer».

Exprimă ce-va mijlociū între î n c e p și a j u n g, ast-fel că adesea e aproape peste putință a deosebi nuanța cea hotărîtă.

A. Pann, Prov. II, 83:

Ca doă oă când s'alérgă
Și ă se ciocni *apucă*,
Un' din eī o să se spargă
Și trebuie să se ducă. . .

Ibid. III, 79.

Vedënd dar Ovreīul, stând, se socoti
Cu înșelăciune dulap a'nvirti;
Apucă și ȃice unui alt hamal:
Voīnice. . .

Jipescu, Opincaru p. 27: «Uni dulăi, măgulitori lingăriți domnești, nici n'*apucă* să să crape bine de ȃiuă și merg la Domn cu zîmbiet prefăcut, cu trupu 'mlădiat către la pămînt, și'ī tócă la urechie Domnului câte ale tóte. . .»

Doīna lui Petrénu:

N'*apucaī* să'mbuc o dată,
Ciocoīul imī face plată
Și mă īe la schingīuit
Că nimic nu ī-am cosit. . .

(Alex., Poes. pop. 2. 259)

Moxa, 1620, p. 376: «domni număi unū anū și nu *apucă* să facă ce-va ca să se cunoască. . .»

Pravila Moldov. 1646, f. 1: «de va fi *apucat* celalalt să fie sămănat pământul . . .»

Ibid. f. 37: «cela ce să va svătui să ucigâ pre vre un diregătoriu dela vr'un târgü, și de nu va fi *apucatü* să facâ moarte, să nu să cërte ca cela ce suduiaște domniâ, iarâ numai să i să tae capulü . . .»

Miron Costin, Letop. I p. 257: «Aü căutat Radul vodă la boierî și le-aü zis: aü nu v'am spus că acest om de boierie nu este? İarâ cătră dănsul aü zis: eü, măre, încă pe boierie n'am *apucat* a'ți zice; și așa aü zis Armașului: İeî gârbaciul! și aü pus de İ-aü dat 300 de toİege . . .»

Act moldovenesc din 1680 (A. I. R. I p. 140): «ne am İnvoit și ne am așăzat tot pre ačasta tocmală să ție dumnialui locul dela mine carele scrie mai sus, și eu să țİiu locul acesta pre lângă locul meu, gİumătate de locul Cİutei ce-i dispre femeİa lui Antimiİa; și eu n'am fost *apucat* a face zapis ca să hie de credință . . .»

Constantin Brâncovėnu, 1695 (Cond. Mss. İn Arch. Stat. p. 177): «pentru că lui İntămplăndu-i se moarte de grab, n'au fost *apucat* să lase și să dé danii și mile . . .»

Neculce, Letop. II p. 232: «[Antonie Rusăt] zidit'aü și la mănăstirea sfântul Sava zidul İmpregiur, ce n'aü *apucat* să'l istovescă . . .»

Nic. Costin, Letop. II p. 34: «Doamna Ducăİ Vodă venise la Focșeni ca să mērgă și ea la Dom-

nești, ce n'au *apucat* a trece, că étă și au venit perirea. . . »

Nic. Muste, Letop. III p. 8: «și acolo la Leva au bătut Nemții pre Turci și i-au răsipit, că n'au mai *apucat* să dea ajutor Vezirului. . . »

Zilot, Cron. p. 25: «n'au *apucat* să'i căpătuască pē toți. . . »

Ibid. p. 49: «s'au sfătuit cu ministrul fii-seu Grigorie Beizadé și au luat sfat fôrte — n'ar fi mai *apucat* să-l facă! . . . »

Caragea, Pravila 1818, p. 5: «Orî-ce lucru nu este al nimunuî, acela să face al celui ce va *apuca* să 'l ia înainte . . . »

Costachi Negruzzi, «Alexandru Lăpușnéul», III: «Puținî care scăpară cu viață, *apucând* a sări peste ziduri...»

Același, «O alergare de cai», III: «m'am culcat, însă de abia *apucasem* a adormi, și un vis fantastic veni șiși puse asupră'mî negrele sale aripî...»

A. Odobescu, Mihnea-Vodă p. 20: «abié *apucaseră* să iewa în gură și s'amestete...»

I. Créngă, Povestea lui Harap-alb (Conv. lit. 1877 p. 185): «Par'că dracul vrăjesce, de n'*apuc* bine a scăpa din una și dau peste alta. Se vede că m'a născut mama într'un cîias reu...»

Doîină oltenescă:

Frunză verde măr crețesc,
 Staū în drum să mă gândesc:
 Ce s'*apuc*? ce să muncesc,
 Pâneă să'mî agonisesc?..

(Alex., Poes. pop. 2. 285)

Sub forma reflexivă, *apuc* «commencer» capătă nuanța de «s y prendre», pe care une-orî o are și sub forma activă, de ex. A. Pann, Prov. III. 60:

Dacă e așa, respunse bărbatul ei, bine dar,
Apucă de te gătesce, șterge'ți ăl cojoc murdar...

unde însă pôte să fie o disimilațiune sintactică pronominală în loc de: «t e *apucă* de t e *gătesce*».

VI°. M ă *a p u c* «s' y prendre».

În acest sens, alături cu noțiunile de *a j u n g* și de *î n c e p*, ba mai pe sus de ele, figurază noțiunea de *î n c e r c*, care exprimă căutarea sau găsirea unui mijloc de a face ce-va.

Fabula lui Donici:

Racu, brósca și o ștîucă
 Intr'o ți s'aũ *apucat*
 De pe mal în iaz s'aducă
 Un sac cu grăũ încăreat...

Proverb: «Când te *apuci* la vr'o trébă, n'o lăsa fără ispravă» (Pann, II, 48).

«A se *apuca* de s ă n ă t ó s a», une-orî sub forma activă: «a *apuca* s ă n ă t ó s a», însemnază: «a fugi».

Dionisie Ecclesiarh, Cron. (Papiũ, Monum. II p. 177): «Mavrogheni prin cercetare vedënd cum-că Nemții fără apestire vor să între în țeră, și ordii de óste a mai face nu putea, că Turcii se spăimântase de popara Nemților, s' a ũ *apucat* de s ă n ă t ó s a, măcar-că'i era cam rușine, dar rușinea aũ dat'o într'o parte și aũ trecut Dunărea...»

Ibid. p. 179: «s' a ũ *apucat* de s ă n ă t ó s a la f u g ă, ne mai stând de a se împotrivi cu răsboiu. .»

Ibid. p. 213 (cfr. 206, 208): «vădînd nevoia, aŭ eșit din cetate pe supt cumpăt cum aŭ putut, și a ŭ *apucat* s ă n ă t ó s a de aŭ răsmat'o la cetatea Buda...»

Urechiă, Letop. I p. 120: «eî nefiind tocmiți de răsboiŭ, nemică de arme nu s'aŭ *apucat*, ce de fugă...»

Ibid. p. 153: «[Albu-Sultan] s'aŭ suit păn la Șerbanca, den sus de Ștefănești, și s'aŭ *apucat* a prădare țera...»

Ibid. d. 95: «și măcar că să află și de alții însemnate lucrurile țării Moldovii, *apucatu*-m'am și eu a scriere începătura și adaosul, mai apoi și scăderé care să vede că aŭ venit în zilele nóstre...»

Cantemir, Ist. Ieroglif. (Mss. în Acad. Rom. p. 315): «la aciasta uleul cu ochii a clipi și din grumazi a adii î n c e p u, dulăii coada între piçoare și urechile pe spinare a'ș cîuli se *apucară* ...»

Nic. Costin, Letop. II p. 24: «acéstă toată cheltuélă s'aŭ *apucat* Duca Vodă să o scoată tot din spinarea țării...»

Bălada «Niță și Petru»:

Turcul vesel s'*apuca*
Galbeniî a număra,
Iar nevasta suspina...

(Pompiliă, Sibiŭ, 60)

A. Pann, III, 83:

S'*apucară* să mănânce, vorbe vesele spind,
Și cu înzîmbite fețe uniî la alții privind...

Ibid. I, 66:

Dând bălatul socotéla, eî pe loc s'aũ *apucat*
 Și fiesce-care mâna în buzunar aũ băgat...

Maî adesea se construesce cu genitivalul «de».

Indreptarea legiî, 1652, p. 291: «De să va *apuca* neștine de vre o curăturâ striină părăsită, să fie mărăcinósă și plină de pădure, de ačasta de vréme ce să va afla că iaste a altuî lucrătoriu, atunce pentru truda ce va fi pusă acolo de o va fi curățitũ, trei ani să se hrănescă cu roada eî...»

A nu sci saũ a nu avé de ce se *apuca* = manquer de ressources; a se *apuca* de ale sale = revenir à ses propres affaires.

Enachi Cogălnicenu, Letop. III p. 247: «având mare trebuință de bani ca să dee la Poartă pentru Domnie, fiindcă din țară eșia baniî cu greũ, și încă nu putea cuprinde cu baniî ce eșia nevoile țarei, și datoriea se înglotîa, se mira de ce se va *apuca*...»

Nic. Costin, Letop. II p. 27: «uniî s'aũ făcut oameni răî și tálhari, de mare nevoe ce le era a-supră, că nu maî avea de ce se maî *apuca*...»

Ibid. p. 32: «Duca Vodă dela Trotuș aũ tras la Domneștî la casele soacră-sa a Doamnei Dabijoeî, și s'aũ așezat acolo, și aștepta din zi în zi să mérgă la Iași să se *apuce* de ale luî...»

A se *apuca* de lucru în genere:

Cantemir, Ist. Ieroglif. p. 169: «Muscele dar, ca nisce lighioi spurcate, mojićose și în samă ne-

băgate, lasă-le să înble, iară noi de lucrul început *apucându-ne*, la sfârșit a'l duce nevoitori să fim...

A. Pann, Prov. I, 19:

Nu'mi venia să șed în casă,
Nici de lucru să m'*apuc*...

Alexandri, Scara mățeii, sc. 3: «Ei, de-acum, Mărinaș dragă, destulă vorbă, și mi te *apucă* de lucru...»

Balada «Movila lui Burcel»:

La Tătari că mă dusei,
Un plug mare că prinsei,
Și c'un boi îl îngiuga
Și de lucru m'*apuca*!

A se *apuca* de vre-o meserie anume.

Enachi Cogălnicenu, Letop. III p. 285:

Acésta de nu le vine
Și vor să trăescă bine,
Apuce-s' de băcălie,
Că'i mai mare boierie...

Costachi Negruzzi, «Aprodul Purice»:

Plugariul cu hărniciă s'*apucase* de arat
Pământul ce era încă d'al seǔ sânge rourat...

Colinda «Plugul»:

Și curând s'*aapucat*
Câmpul neted de arat
In lungiș
Și'n curmeziș;
S'*a apucat* într'o găoi
C'un plug cu doi-spre'ce boi...

A se *apuca* de resboiu, de vrajbă, de dușmăniă etc...

Nic. Muste, Letop. III p. 58: «[Carol XII] se *apucasă* de răsboiū din casele de unde ședea el, să nu se dea Turcilor să'l ducă la Țarigrad ...»

Neculce, Letop. II, p. 321: «Șveziī aū purces să se suie în vărvul délului Cernăușilor să se *apuce* de bătăe, ce văzând că este mulțime de oaste, nu s'aū mai putut *apuca* de bătăe...»

În Pravila Moldov. 1646, f. 37: «ăcastă vrajbă ce s'au *apucatū* cu acel omū domnescū, nu s'au *apucatū* de cândū au fostū cu slujbă domnescă, č'au fostū mai de multū învrăjbiț, drept acēia l'au suduit...» — construcțiunea: «vrajbă ce s'au *apucat* cu...» este un cas de atracțiune sintactică în loc de: «vrajbă de care s'au *apucat* cu...»

Tot așa în Indreptarea legiī, 1652, p. 39: «ăcastă vrajbă ce s'au *apucat* cu acelū omū domnescū, nu s'au *apucatū* de cândū au fostū cu slujbă domnescă, č'au fostū mai de mult învrăjbiți...»

A se *apuca* de vorbă.

A. Pann, Prov. II, 8:

Că ei dacă *s'apucară* de vorbă și de lung sfat,
De sluga lor își uitară că slujesce nemăncat...

Ca archaism juridic, este interesantă locuțiunea: «a se puté *apuca* de lege ca să jure», care ne întimpină tórte des în Condica Logofeției de sub Constantin Brâncovenu (Mss. în Arch. Stat.) cu

sensul de «jusjurandum dare» sau «jurejurando stare».

Iată câte-va pasaje:

p. 94: «am dat domniia mé Radului Știrbéiu légé țării cum să jure el împreună cu frate-său Constandin vel clucer și cu văru-său Cernica biv vel armaș, de cătră boiarinul domnii méle Șerban vel comis, că n'au luat nič un ban dela soacră-sa Ilinca vornicéasa pentru această moșie Negrénii; deč jurând într'acestaș chip, el să'ș ție moșiia, și fiind ispravnic la jurământ sluga domnii méle Hai-vaz vel portar, și după judecata domnii méle; iar Radul Știrbéiu el nič cum nu s' a u p u t u t *apuca* d e l é g e ca să jure cu acești boiari ce scriu mai sus. . .»

p. 203: «domniia mé vrând ca să descoapere lucrul, să nu se facă acestor oameni înpresurare de rumănie, domniia mé am judecat cum să jure Oltat și nepotu-său Nistor cu 6 megiiăș lângă dănsii, cum nu sântu rumăni mănăstirii, ce sântu oameni slobozi megiiăș și bărséni den țara unгурéscă; deč acești oameni nič cum nu s' a u p u t u t *apuca* d e l é g e c a s ă j u r e, ce rămăind ei de judecată...»

p. 246: «domniia mé am judecat împreună cu toț boiarii cei mari ai divanului domnii méle, cum să jure Mihail Săpunariul cu doi oameni lângă dănsul străini, anume Stančul Bujor i Radul sin, în sfânta besérecă cu mâinele pe sfânta evanghelie, cu sufletele lor, cum când au cumpărat Iane acéste vii n'au fost pren știré lor, nič pren știré rudeniilor

lui nič n'au știut până acum, deč jurând într'acestaș chip să aibă a întoarceré lui țane banii înapoi și săș ție ei viile, iar neputând juța săș ție țane viile cu bună pace, precum le-au cumpărat, și după judecata domnii méle; iar Mihail cu rudeniiile lui nič de cum nu s' a u p u t u t *apuca* dă lége ca să j u r e, ce au rămas dă lége și dă judecată . . . »

În «*m ă apuc*» se apésă asupra omului însuși ca instrument de a face ce-va: «*apuc p e m i n e* pentru a — » ; înlăturându-se elementul reflexiv, avem în vedere mai ales ținta instrumentalității: «*apuc d r u m u l* cutare» sau «*apuc s p r e*». Ambele nuanțe sînt atît de apropiate, încât lesne se pot confunda, bună-óră în următórea doină :

Staū în codru și gîndesc,
Ce să fac ca să trăesc?
Să m'*apuc* de plugărie,
Orî s'*apuc* în haīducie?..

VII°. *A p u c* «s'acheminer».

Prin francesul «s'acheminer» nu se traduce tocmai bine acest sens al românului *apuc*, care în fond este transitiv, ca în «prendre» când îi urméză «le chemin», «la direction», «la ligne» etc.

Poenar-Aaron-Hill : «*P r e n d r e l e c h e m i n* des écoliers = a *apuca* d r ú m u l cel maī lung».

A. Odobescu, Dómna Chiajna p. 57 : «Chiajna, în fruntea oștirea sale, *apucă* d r u m u l înapoi cãtră Bucuresci . . . »

Basmul «Tinerete fără bătrânețe» (Ispirescu, Le-

gende p. 4): «și *apucând* c a l e a cătră răsărit, s'a dus, s'a dus trei zile și trei nopți...»

A. Pann, Moș-Albu, I p. 66:

. . . din voi fie-care câte un d r u m *apucând*
Și în trei părți ale lumii tot-d'o-dată toți plecând . . .

Balada «Voïna»:

Eü trebuie să mă duc,
C a l e lungă să *apuc*...

(Pompiliu, Sibiu, 76)

Enachi Cogălnicenu, Letop. III p. 229: «de Mi-
niștrii Măriei tale nu sântem mulțamiți, căci n'a-
pucașă d r u m bun...»

De aci, lăsând «drumul» său «calea» în sub-în-
țelegere, simplul *apuc* înseamnă «p r e n d r e telle
direction».

Construit cu s p r e:

Zilot, Cron. p. 99: «Iar Vezirul cu Murahazi și
Beizade Dumitrașcu Moruz abia scăpând, *apucar*ă
spre Șumla...»

Pann, Prov. III, 108:

Spre Gîurgiu a *apucat*,
Și fugi! fugi! pogoră! urei!...

Balada «Iordachi al Lupului»:

Și de drum să ne cătăm,
Spre Bugéc să *apucăm*,
Pe Hanul să'l ridicăm...

Construit cu «în», mai rar cu «la»

Doïna oltenescă:

În nóptea sântei Mării

S'aũ vorbit vr'o trei copii
 S'*apuce* 'n codru de tei
 Să cerce de's voiniciei...

(Alex., Poes. pop. 2. 2:9)

saũ într'o doină haiducescă :

Și s'*apuc* în codrul mare,
 Pe când mugurul resare...

(Ibid, 312)

Balada «Holera» :

Și pe cal încăleca,
 Drumul la vale-*apuca*,
Apuca 'n călătorie
 Să facă negustorie...

Nic. Muste, Letop. III p. 16 : «Ruptu-s'aũ și po-
 dul pre Nistru de năvală ; câți aũ *apucat* în cea
 capăt de pod, aceia aũ hălăduit, fugind la Came-
 niță...»

I. Văcărescu, p. 48 :

Cu totul m'am prăpădit,
 Mințile mi s'aũ zmintit:
 Es din casă să mă duc,
 Nu sciũ în c o t r o s'*apuc*...

I. Créngă, Stan Pășitul (Conv. lit. 1877 p. 21) :
 «nu mai sciea ce să facă și în c o t r o să *apuce*...»;
 și mai jos (p. 22) : «a dat [dracul] poroncă tuturor
 slugilor sale, ca să *apuce* care în c o t r o a vedé
 cu ochii, și pretutindene, pe mare și pe uscat, să
 vîre vrajbă între ómenii...»

Balada «Mierla și sturđul» :

Eă de gura ta
 Și de-a maică-ta,
 Unde să mă duc?
 În c o t r o s'apuc ? . . .

(Burada, Dobrogea p. 129)

Apuc «s'acheminer», fie cu acusativil, fie în construcțiune prepozițională, e foarte deș la cei vechi în descrieri topografice.

O hotărnică moldovenescă din 1644 (A. I. R. I p. 87): «am început dila petrile-albe în stânca că mare, și pogori suptă piscul în dreptul locului în matca părăului ce vine despre hărcul, și de acolo dreptu în groapa mălaiului ce ăste în dreptul guri valii și de acolo suptu margine în capu chičorului din mijloc lângă mocirła într'o moviliță care ăste suptu gropa-boului alătore cu vale, și acolo ș'au făcut boor într'un ăgugastru lângă cel vechiu, și *apucă* chičorul din mijloc la delu în pădure până ăasă în fântăna lui Vărlan, și din fântăna lui Vărlan în dreptul locului în fântăna Rogozăi, și din fântăna Rogozăi în lacul-porcului, și din lacul culmé delului Bănilă până într'un ștejar unde am aflat boorul vechiu, și de acolo tot culmé în ăos păn' tr'un plop întru carele am aflat boorul vechiu și păn' în bălcul lui Balhic, și *apucă* chičorul din mijloc și pogoară în gura părăului-răchiții, și *apucă* părăul în ăos păn în mitoh și pănă în matca Almașului în sus și ăasă în gura drumului . . .»

Grigorie Ghica 1753 (Cond. Mss. a Vieroșului 1780, în Arch. Stat. f. 221): «moșiă Căpățăneni

despre Corbeni *apucă* din apa Argeşului spre apus pre viruga din sus de cireş pen pietri pre lângă sălaşul popei. şi *apucă* vâlcéoa în sus. . . .»

Act oltenesc din 1775 (Cond. Mss. a Govorei No. 1, în Arch. Stat. p. 334): «am mersu dreptu în nucul costeliv, care ıaste în matca Orgovii-seci, şi de aci dreptu în piătra care ıaste (sic) să hotărăste 3 hotară, ınsă hotarul Siliştenilor i hotarul sfintei mănăstiri i hotarul Dedoviţa al dumnélui căpitan Mihai Ştiucă, şi din piătră au *apucat* matca api în jos pă lângă drumul bătrân până în gura Orgovii-seci . . .»

Construit cu p e:

Doına «Lena»:

Apucai pe drum la vale
Ş'agünseı pe Lena 'n calc . . .

(Alex., Poes. pop. 2., 237)

Balada «Inelul şi năframa»:

El ıe cal a'ncălecat
Şi pe drum aü *apucat* . . .

Balada «Vulcan»:

Făcea mă-sa cum ıicea,
În calic il prefăcea,
El pe uliţe-*apuca*
Crişmele de le cerca . . .

Alexandri, Boierı şi cıocoı, act II sc. 17: «Dacă nu te-aş ıubi, nu mı-ar pęsa nici ıde cum să te vęd *apucând* pe cărări unde nu trebuie să calce pi-ciorul unei fete . . .»

In descântece:

Și *apucaî* pe cale
Pe cărare...

Apuc lucrul spre:

Cantemir, Ist. Ieroglif. (Mss. în Acad. Rom. p. 25): «mai multă sfadă și voroavă strânciunată s'ar fi scornit, și mai multă ocară s'ar fi lucrat, de n'ar fi fost Brébul lucrul cu un čas mai înainte spre descoperirea adevărului *apucat* . . . »

Apuc d'a-lung:

Pann, Prov. II, 90:

Eü vrind să caut comóră
Și'n deșert să nu muncesc,
Cumpăraî o moșióră
Dorința să'mî izbândesc,
Și o *apucaî* d'a-lungul . . .

In balada «Dolca», cïobanul cătră cănele seü:

Inainte să *apuci*
Și la furî drept să mă duci,
Pe urmele oilor,
Prin pajiștea florilor! . . .
Dolca vesel se scula,
Câmpul de-a-lung *apuca*,
Botul prin érbă virînd,
Urmele tot mirosînd . . .

Apuc câmpii:

I. Créngă, Amintiri din copilăriă (Conv. lit. 1881 p. 10): «dac'aî sta să faci voe rea de tóte, deü ar trebui dela o vreme s'*apuci* câmpii . . . »

Cu același sens *apuc* în lume:

Cântec din Ardél:

Cucul cântă, mierla ȃice:
 Nu'ți bé baniȃ, mái voĩnice,
 Că ȃi'ȃ carul tot stricat,
 Și plugul neferecat,
 Și pămintul nelucrat,
 Ȃar tu'n l u m e-ai *apucat!* . . .

(Familia, 1884 p. 601)

Apuc p e u ș ă :

Pann, Prov. I, 20:

Sare îndată cu berea
 Ș'*apucă* pe uș'afară . . .

Apuc a l t ă v o r b ă :

Hristachi Pitarul, Istoria lui Mavroieni (Buciu-
 mul 1863 p. 28):

Acum dar să măi lăsăm,
 Ș'altă vorbă s'*apucăm* . . .

Apuc î n a i n t e :

Neculce, Letop. II p. 270: «mergând veste la
 Poartă că aũ murit Cantemir Vodă, Brăncovanul
 Vodă Domnul muntehesc aũ *apucat* î n a i n t e și
 aũ isprăvit Domnia lui Constantin sãn Duca Vodă
 celui bătrãn . . .»

Costachi Negruzzi, «Sobieski»: «aũ trimis pe loc
 pe Căpitanul Turculeț c'o strajă de călăreți, care
apucând î n a i n t e, aũ scos toți ómenii de prin
 sate . . .»

Jipescu, Opincaru p. 29: «Meseriiași streinĩ aũ
apucat î n ă i n t e la ai noștri, și uni câștigă și se
 rumenesc, alți pierd și s'ngălbinesc . . .»

Coresi, Omiliar 1580, quatern. XXVII p. 14: «nu aşteptă pre judele gloateei să răspunză, ce *apucă* î n a i n t e de zise lui: nu te téme . . .»

I. Ruset, Sgârcitul de Molière (Buc. 1836), p. 10: «de aceia *apucă* î n a i n t e, ca să nu te mai încercî să mă înduplecî . . .»

I. Créngă, Capra cu trei ieđi (Conv. lit. 1875 p. 339):

«—Pot să am nădejde în voi?

«—Să n'ai nici o grijă, mămucă; *apucară* c u g u r a î n a i n t e ceî mai mari . . .»

Din *apuc* «prendre une direction» se desfăşoră dela sine'şi «mă *apuc* = s'engager», când direcţiunea se resfrânge mai cu dinadinsul asupra celuiia ce o îea.

VIII°. M ă *a p u c* «s'engager».

Neculce, Letop. II p. 258: «Cantemir Vodă n'au ținut p a r o l a, cum s'au *apucat* când l'au pus Domn: să omoare pre Iordach Rusăt . . .»

Acelaşi, p. 363: «Mai cerşut'au Turcii Azacul, şi s'au *apucat* Moscalii să'l dee cu tot venitul şi hotarul lui...»

Ibid. p. 233: «pe Stolnicul Constantin îl credea Duca Vodă, că'i era cumnat şi s e *apuca* că va întorce pe frate-său dela Udriiu înapoi, şi aşa au amăgit şi ei pe Duca Vodă...»

Ibid. q. 214: «Constantin Stolnicul s'au agiuns cu o slugă a lui Grigorie Vodă pre anume Ionaşcu Cap-de-ghindă şi l'au scos martor înaintea Divanului Împărătesc de aŭ mărturisit cumcă l'au o-

morit stăpănu-său Grigorie Vodă fără de nici o vină pre Constantin Postelnicul ; deci Grigorie Vodă dacă aū văzut că mărturiseşte așa sluga lui, n'aū avut ce m'ai răspunde, că se *apucasă* pe cap înaintea Divanului că'i este năpaste...»

Nic. Muste, Letop. II p. 17 : «...aū venit Domn țării Dimitrașco Cantacuzino, ce aū fost Capichihae lui Petriceico Vodă la Poartă, *apucându-se* el să strice cetățile țării, să nu între Leșii într'insele...»

Act moldovenesc din 1703 (A. I. R. III p. 269): «Izvod de pre zapisul lui Toder Moțoc, cum s'au legat să dé unchiu-mieu lui Murguleț parcălabul pentru vitele carile zice unchiu-mieu c'au perit pentru pribegiia tătăne-mieu, să se știe ce s'au *apucat* Moțoc : că va da doi boi și doă vaci...»

Dialog țerănesc din Moldova :

« — Ci mai faci cumătru Vasile ? Tot rău ?

— Tot, cumătre ! Nu'ī mergi spri ghini di felū. Nu. A mai adus acū o babă, cari s'a *apucat* că l'a'ndrepta...» (C. Mironescu, Tutova, c. Ibănesci).

Doina «Cucul» :

Ba ! în curte'ți n'oīu intra,
 Slugă nu m'oīu *apuca*,
 Ci mai bine m'oīu ținē
 Cu hrana ce mī-a plăcē...

(Marian, Bucov. II, 76)

De aci : «m ē *apuc* cu cine-va pre remas, mē prind = paciscor, pactum in eo, pignore certo» (Lex. Bud.).

Un cântec din Moldova :

Iată mări cum eî beaŭ,
 Remăşag că s'apucaŭ:
 Că celui ce s'a 'mbăta
 Frumos cap i s'a tăia...

(Caranfil, Valea Prutului, 34)

Costachi Negruzzi, Cărlaniŭ, sc. 4 :

«Terinte: Te'nşeli, cumătre! Ba eŭ m'aş *apuca* că dacă coconaşul ar îmbla, Domnica...

«Miron: Domnica? E, cerce D-luŭ, şi'i vidè; mi ŭi l'a lua cu prăjina. Dar Voichîţa... ha, ha, ha.

«Terinte: Ha, ha, ha. Dacă ŭi'i aşa povestea, p u n r ă m ă ş a g...»

IX. Particularităŭi:

1°. Este a-nevoe a clasă în vre-una din rubricile de mai sus pe *apuc* urmat de partitivul la, bună-ora într'un cântec satiric din Ardél:

Doë reŭe ş'un rătoiu,
 Să' m i *apuc* şi eŭ la boŭi;
 Doë reŭe potcovite,
 Să' m i *apuc* şi eŭ la vite...

(Tribuna din Sibiu, 1885 p. 270).

unde «*apuc* la boŭi», «*apuc* la vite», adecă «*apuc* la avere», însemneză: c a p ă t p u ŭ i n c e - v a .

În acelaşi sens, dar cu o nuanŭă morală, deja la Miron Costin, Letop. I p. 269: «de atunci cei-alanŭi boŭeri ce era închişi, şi cei ascunşi, mai aŭ *apucat* la suflete cu nădejde de viaŭă...», unde în alte manuscrise (ed. Urechiă, t. I p. 527): «aŭ *apucat* la suflet» şi «aŭ *apucat* la fire».

Tot aci vine locuțiunea poporană: «lui îi *apucă* mâna la tóte», când cine-va se pricepe în multe lucruri măcar câte puțin.

2°. Compusul *a i n t e - a p u c* «prévenir» ne întimpină la Coresi, 1577, ps. LVIII:

Dumnezeulă mieu,
meseréré lui a i n t e -
apucă-mâ...

Deus meus, mise-
ricordia ejus p r a e v e -
n i e t m e...

și aprópe tot așa în Psaltirea Șcheiană circa 1550 (Mss. în Acad. Rom): «Dzeul mieu, meseréré lui a i n t e *apucă*-me...»

Ibid. ps. LXXVI:

. . . a i n t e - a p u -
cară strajâ...

. . . a n t i c i p a -
v e r u n t v i g i l i a s...

3°. *Apuc* pe cine-va cu făgăduințe, cu lingușire, cu vorbe:

Varlam, 1643, f. 213 a: «cu cuvente bune *a-puca*-i, și daruri mari le da, și domnii le guruiă, pentru ca să sâ lépede de Hristos...»

4°. Forma poetică *dapuc*, cu *d* ca în «dalb = alb»; într'o colindă din Ialomița:

Maica de veste p r i n d e a,
Fiū 'n brațe că'și l u a,
Cărăruia *dapuca*...

(G. D. T., Poes. pop. 26)

A R I C I U

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. II P. 1648—1658).

¹. Ariciu (plur. *arici*), s. m. ; t. de Zool. : hérisson. Mic mamifer insectivor, acoperit în loc de peri cu țepușe lungi și tari. Lat. *hericius* = ital. *riccio* = span. *erizo* etc. (Cihac). Pe a-locuri se rostesc aspirat : *hariciu* (Transilv., Făgăraș, c. Copăcel). La Macedo-români *ariciu* și *aritzu* (*ἀριτζου*).

Când își ascunde sub sine capul și picioroale, *ariciul* ne apare ca un mare ghem spinos, pe care nu poți pune mâna și de care se feresc animalele. De aci :

Proverb : «*Ariciul* cu meșteșug se prinde și vrahia cu meu» (Pann, II, 125).

Locuțiune proverbială : «s'a făcut ghem ca *ariciul*» (Negoescu, Dimbovița, c. Pietroșița).

Cu același sens :

«s'a sgulit ca un *ariciu*» (R. Simu, Transilv., c. Orlat);

«s'a stârcit ca un *ariciu*» sau «s'a sgârcit».

Descântec de «vătămătură» :

Nu rage ca buhaii,
Nu necheza ca caii,
Nu te sgârcei ca *aricii*,
Nu te sbate ca chiticii. . .

(Albina Carpaților 1879 p. 326 ; Marian, Descânt. p. 25).

Basmul «Picî, ramură» (Stănescu, Basme p. 17) :
«Îa spune și tu, măi ciobănaș, o poveste. Ce stai stârceit ca un *ariciu*, acolo? . . .»

«Par'că'i un *ariciu*, se ȃice despre cel sficîos, care vorbesce fără a se uita în ochii omului» (S. Stănescu, Dîmbovița, c. Bilciurescî).

Când *ariciul* pășesce, încet și mândru, nemic nu'l zugrăvesce măi bine ca ghicitórea poporană :

Merge pașa pe ulițe
Cu trei miî de sulițe. . .

(Revista populară, 1884 p. 45)

În Bucovina aceiași ghicitóre :

Iianțul
Sbanțul
Cu o mie de suliți.

(Sbiera, Povești p. 321)

Altă ghicitóre despre *ariciu* :

Au un unchiăș mare
C'o sută d'araci în spinare. . .

(G. D. T., Poes. pop. 217)

saű : «am un moș bătrân și urcă araciî la dél» (Ispirescu, Pilde p. 43).

Destul de apêrat prin puternica'i armură, *ariciul* caută să se asigure și măi bine în cuibul ce'și sapă

printre buruieni sub pământ, unde pare a fi atât de mulțumit cu al seǔ și numai al seǔ, încât proverbul ȃice :

Te resfață într'al teǔ
Ca *ariciu* 'n cuibul seǔ...

(Pann, I, 136)

Țepușele *ariciului* se chiamă *g h i m p ǐ*, mai propriu însă *a r i c e*.

«Poporul crede că, dacǎ se împunge cine-va cu *g h i m p ǐ* *ariciului*, carnea cea rǎnitǎ cǎce de 9 orǐ pînǎ ce se vindecǎ» (N. Ghișescu, Teleorman, c. Pirlita).

În basme, matahala numitǎ Mama-pǎdurii se descrie în următorul mod : «ea avea numai un ochiu cǎt un talger, capul ca o cǎpițǎ, coșile ca mǎturóiele, pǎrul ca *a r i c e* le, dinții ca secerele, degetele ca țepóiele, unghiile ca cósele, picóorele ca rǎșchítóre...» (G. Teodorescu, Galați, Mavromolu).

Ariciul scóte un glas, despre care se ȃice cǎ *p u f n e s c e* (G. Chisencu, Dobrogea, c. Satu-noǔ; Dumbravǎ, Némț, c. Uscații) orǐ *f o r c ǎ e s c e* (T. Cǐobanu, Tutova, c. Frunțișeni; Fǎlcii, c. Iepureni) saǔ *f o r c o t e s c e* (Carare, Iași, c. Cucuteni). Tot aș a se chiamǎ glasul vieǖurelui saǔ bursucului, cu care vechile texturi și poporul confundǎ uneorǐ pe *ariciu* :

Glosar slavo-român circa 1600 (Cuv. d. bǎtr. I, 310 : «*хнрорна*, viezure, *aricǔ*»).

«*Ariciul* și *v i e ȃ u r e* le sînt piez reǔ» (I. D. Spinénu, Severin),—o credință poporanǎ, care din-

tru'nțău trebuia să fi privit numai pe v i e ḑ u r e, căci despre *ariciu* în specie se ḑice, din contră, că :

«*Ariciul* la o casă e cu noroc» (I. Neculaŭ, Némț, c. Serbenii).

Româniî nici o dată nu omórá pe *ariciu*, nu numai pentru că el stérpesce unele insecte și prinde chiar șóreci, dar mai cu samă fiind că jócă un mare rol în cosmogonia poporană. Deja la vechii Greci *ariciul* era privit ca cel mai sciutor din tóte vietățile : πολλ'οἱδ' ἀλώπηξ, ἀλλ'ἔχινος ἐν μέγα (Gubernatis, Zoolog. mythology, II, 11 ; cfr. Hahn, Alban. Mährchen, II, 103), încât nu e de mirare dacá Românul îi atribue, cel puțin în parte, zidirea lumii.

«*Ariciul* a urḑit pămîntul împreună cu D-ḑeu» (M. Ștefănescu, Teleorman, c. Traian).

«D-ḑeu a trimes pe *ariciu* d'a urḑit pămîntul» (P. Dobra, Muscel, c. Dîrmănesci).

«*Ariciul* se ḑice că ar fi urḑit pămîntul cu D-ḑeu» (I. Georgescu, Dolj, c. Bodăesci).

«*Ariciul* a fost întreat de D-ḑeu la facerea lumii, și pentru aceea e păcat să se omóre» (C. Dermonescu, Prahova, c. Filipesci ; G. Voiculescu, c. Mălăesci).

«Pe *ariciu* ómeniî nu'l omórá, căci e de când cu urḑirea pămîntului» (I. Radescu, Dîmbovița, c. Titu).

«Fiind că *ariciul* a ajutat la urḑirea pămîntului, este un păcat a'l bate saŭ a'Í omorî, ca și pe om»

(P. Michăescu, Brăila, c. Cécăru ; I. Bujoescu; c. Tătaru).

P. Ispirescu, Snóve p. 92: «Spun, măre, că Dumneđeũ, după ce a urđit pămîntul cu *ariciũ*, avu poittă să facă ŝi ómenĩ...»

Despre chipul acelei urđiri a pămîntului, legenda se desbină în mai multe varianturi.

«Poporul povesteste despre *ariciũ* că, atunci când a făcut Dumneđeũ pămîntul, el a umblat cu un ghem ŝi a urđit pînă unde trebuie să fie uscat ŝi pînă unde trebuie să fie apă» (I. Popescu, Buzeũ, c. Mărăcinenĩ).

«Se đice că *ariciũ* dintru 'ntăiu mergea în picíore. Când însă, la urđirea pămîntului, el a învęțat pe Dumneđeũ să facă vâi ŝi munți, ca să nu fie pămîntul neted, atunci Dumneđeũ i-a dat *ariciũlui* să se pótă face ghem, ŝi la vale să se dea de-a-róta» (Mironescu, Némț, c. Frumósa).

«Când a făcut Dumneđeũ pămîntul, nu se pricepea cum să'l așede ca să'i facă loc, căci pămîntul era mult grozav. Așa i-a đis albinei să se ducă la *ariciũ* ca să'l întrebe pe el: ce este de făcut? Când a sosit albina la *ariciũ*, i-a đis: Bună điua, cumetre! *Ariciũ* a respus: Mulțumim d-tale, cumătră! Da ce vînt a bătut? — Am venit să'ți ceiu un lucru. — Ce? — M'a trămis Dumneđeũ să'mi spuĩ, cum să așede pămîntul, că e mult grozav ŝi nu se pricepe cum să'l puie. — Da bine, cumătră, eũ un biet ghiem ce să sciũ?... Albina ŝi-a luat điua bună ŝ'a plecat. Remas singur, *ariciũ*

șicea: Veđi! Par'că el nu scie să facă vâi adânci și munți înalți! . . . Când a isprăvit *ariciul* vorba, albina sbărrr dup'o flóre de lubene, unde se pitise ca s'auđă ce va șice, și s'a dus drept la Dumneđeș săi spuie . . .» (D. Basilescu, Prahova, c. Drajna-de-sus).

Jipescu, Opincaru p. 117: «*ariciu* iera voinic, cu barba mare, când urđia Dumneđeș pămîntu, și chîemându'l să-i ție doo ghîemuri, unu dē urđielă ș'altu dē bătătură, *ariciu* s'a 'nhiorat dē fața Domnului, a scăpat un ghîem din mână: din astă pricină pămîntu dîn lat și șes cum iera să hiie, s'a scovîrdat și s'a prefăcut în mălușténuri, vâi, văgăunî, colnice, piscuri, munți, rîpi, mătcî, și Dumneđeș s'a necăjit și l'a blestemat să rămăie ghîem, ș'asa stă d'atunci . . .»

O paralelă a legendei cosmogonice de mai sus se găsește și la Bulgarî (Dragomanov, Malorusskiia predaniia, Kiev 1876 p. 431); dar acolo personajele nu sînt Dumneđeș, albina și *ariciul*, ci Dumneđeș, albina și d r a c u l. Dracul este acela dela care albina află pe furiș și apoi destăinuesce lui Dumneđeș meșteșugul de a așeđa pămîntul. *Ariciul* dară ține la noi locul demonului dintr'un mit dualistic despre zidirea lumiî; un mit al căruî urmărire metodică ne-ar duce, pôte, în Persia, urcându-ne pînă în epoca zoroastrismului. Remăne a se cerceta.

Din legenda despre bătrănețea și priceperea a-

ariciului s'aũ nãscut la noi unii idiotismĩ fõrte caracteristici.

«Asta'ĩ ca *ariciul* de cãnd a urdit Dumneđeu pãmĩntul, — se đice de omul mic de stat, dar mare de vrĩstã» (D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni).

Alexandri, Concina, sc. 2: «scii cu ce șamenĩ de o órã de cãnd te sbuciumĩ ca un óre-care fost orator la tribunã? Cu un *ariciu* de 60 de anĩ, țe s'ar rostogoli și și-ar ãfige ghimpĩi sei ãn tóte ãncãrĩle timpului de fața . . .»

Basmul «Doẽ spre-đece fete de ãmpãrat» (Ispirescu, Legende p. 240): «Flãcãiandrul ãnsã se furișã și de astã datã de ãnrã ãn cãmara fetelor ca sã asculte la sfatul lor. Pare-cã'ĩ spusese *ariciul* la ureche cã are sã se petrecã ãntre ele ce-va pentru dũsul . . .»

Basmul «Copiĩ vãduvului» (ibid. p. 333): «A fost o datã un om. El avea o fatã și un bãiat, și remãind vãduv de muma copiilor, ãl ãndemnã *ariciul* sã se ãnsóre de a doua órã . . .»

În ultimele doẽ pasage, «spusese *ariciul*» și «ãndemnã *ariciul*» ãnsemnãzã ãntocmai ca: spuscse d r a c u l, ãndemnã d r a c u - l.

Dintr'un alt punct de vedere, ãnțelepciunea *ariciului* este lãudatã chĩar de Sfințĩi Pãrințĩ.

Antim, Predice p. 119: «sã facem cum face *ariciul*, cã dupã ce merge la vie, ãntãiu se saturã el de struguri, și apoi scuturã vița de cad brobõnele jos, și se tãvãlesce pre dũsele de se ãfig ãn ghimpĩi lui, și duce și puilor . . .»

Totuși Biserica numără pe *ariciu* între vietățile cele spurcate.

Pravila dca Govora 1640 f. 49 : «cine va mânca lupu sau vulpe sau căine sau pisică sau *ariciu* sau pâlșu sau nevăstuică sau véveriță și -ș'altele altele câte sântu necurate . . .»

Și'n medicina poporană, *ariciul* ține un loc destul de însemnat.

«Pielea de *ariciu* se pune pe botul vițelilor ca să nu sugă» (P. Olténu, Hațeg).

«Décă se tund ghimpii de pre *ariciu* și se dau la oi în sare, oile nu măi căpiază» (același).

Intre fermece este și unul: «fapt cu sânge și cu mațe de *ariciu* (G. D. T., Poes. pop. 374).

Pe lângă sensul seǖ propriu zoologic și pe lângă cel mitologic, *ariciu* a dat naștere la o numerosă familie de cuvinte, despre cari a se vedé la locurile cuvenite, precum : *ariciu* ca bôlă la om, *ariciu* ca bôlă la cai și la vite, *ariciu* ca bôlă la plânte, de aci verbul *aricesc* cu adjectivul *aricit*, apoi *ariciu* ca joc copilăresc și ca danț țerănesc etc. etc.

2. *Ariciu*, s. m.; t. de choréogr.: 1° jeu enfantin; 2° sorte de danse populaire, imitant les mouvements d'un hérisson.

Ariciul fiind simțitor la zingănitul metalului, care'l pune în mișcare ca și când ar danța, copiii iewă un clește și un vătrau saǖ o tingire, le lovesc cu sgomot și cântă:

A r i c i u, a r i c i u,
 Pogonicîu,
 Du-te la móră
 Și te'nsóră
 Și iewa fata lui Cicóră,
 Cu cercei
 De ghiocci,
 Cu salbă de noă lei,
 Și iewa zestre
 Noă țeste
 Ș'un ogar
 După car...

(G. D. T., Proverbe p. 97),

unde d. Teodorescu explică fôrte bine pe «Pogonicîu» prin: «care mësóră pogónele». Să adaugâm însă că acest epitet face alusiune anume la rolul cel cosmogonic al a r i c i u l u i, care — după credința poporului — umbla cu ghemul la urđirea pămîntului de cătră Dumneđeu.

In loc de «Cicóră» în unele varianturi se đice:

Și iewa fata lui Necóră...

(I. Teodorescu, Ialomița, c. Petrofu)

Din acest joc copilăresc de-a a r i c i u l (I. Maior, Tutova, c. Plopană) s'a născut între cei mari petrecerea numită *ariciu*, mai ales articulat *ariciul*, cunoscută pe la țeră în România întrégă.

«Intre danțuri din popor este și *ariciul*» (I. Stănescu, Teleorman, c. Odaia; G. Ioachim, Covurlu, c. Tulucesci; G. Alesandrescu, Vaslu, c. Tanguji; preut C. D. Gheucă, Iași, c. Galata).

Descrierea cea mai amănunțită a acestui danț țerănesc o avem din Oltenia:

«*Ariciul* se jocabă în două feluri: 1°. Flăcăii și fețele îl jocabă în chip de horă. 2°. La nunți, *ariciul* este un danț comic: dănțuitoarii, după ce prind pe chef, fac pe unul dintr'înșii a r i c i u, care se întinde imitând întogmai mișcările aceluși animal, iar lăutarul cântă aria și cuvintele, toți ceilalți privind și făcând haz...» (I. Popescu, Dolj, c. Băilescii).

Iată și aria oltenescă a acestui danț:

A rici a rici po go nici ce-aș că tat p'a ici

a rici a rici po go nici ce-aș că tat p'a ic

dra cu te-a a dus p'a ici a rici po go nici,

dra cu te-a a dus p'a ici a rici po go nici a rici po go nici

Cuvintele acestei arie sînt:

<i>Ariciu</i> , <i>arici</i> pogonicî	}	bis
Ce-ai cătat pe-ai-ci?		
Dracul te-a adus pe-ai-ci,	}	bis
<i>Ariciu</i> pogonic�!		
Frun�a verde s�lcior�,	}	bis
<i>Ariciu</i> pogonic�!		
Pl�c� <i>ariciul</i> la m�r�,	}	bis
<i>Ariciu</i> pogonic�!		

Apoi, cu acela i refren  i cu aceia i repeti i-
une, urm z :

Pl c  ast d i c  se'nsor 
 i  ea fata lui Cicor ;
Frun a verde trei oglici,
Cu pl ntici de sire de biciu ;
Frun a verde dedetei,
Cu cercei de ghiocei, etc.

(P. D. Cioc lteu, Dolj, c. G licinica)

Acest c ntec  nveder z  pe deplin nascerea dan-
tului poporan din jocul cel copil resc.

În Moldova, o varia a coreografic  f rte inte-
resant  a *ariciului*,  nso it  de aceia i arie, se cheam 
  u b e t (T. Speran a).

³. *Ariciu*, s. m. ; t. de M d. : 1°. herp s, une es-
p ce de dartre; 2°. verrue, durillon. O b l  de
pele, care d  acesteia un aspect sol os.

Lex. Budan.  1: «*ariciu*, o sgr bun a primej-
di s ».

La Macedo-rom ni *ariciu*  nsemn z  neg sau ne-

gel, care prin formă, în adevăr, se asemănă cu un *ariciu*.

De aci adjectivul *aricit* «*couverç de dartres*» sau «*couvert de verrues*».

4. *Ariciu*, ș. m.; t. de Vétérin.: 1°. înulcs, arêtes, queue de rat (des chevaux et des bêtes à cornes). Un fel de bôlă de picîore la cai și la vite. Sinonim cu *aricé*lă, cu acea deosebire însă că prin această se înțelege bôla în stare acută și care se vindecă, pe când *ariciu* e cronic, përul ne mai crescënd pe picîorul cel bolnav.

«*Ariciul* la cai vine din sudóre. Când calul a sudă tare, stând în loc, sudórea curge pe picîore pîna la copită, acolo se strînge și, fiind fórte iute și sărată, intră prin porî împregiurul copitei, apoi se umflă picîorul la copită, pelea orapă și dă sânge, carnea se cangrenéză. *Ariciul* la vite cornute se face la iia picîorelor și la pântece, de'ntăiu ca o nucă, apoi cresce ca un pumn legat de piele numai printr'o grosime de un deget; se vindecă lesne. Când la vite cornute se face *ariciu* la copită ca la cai, e mai primejdios «(G. Constantiniu, Némț, ç. Dómna).

«Când calul se rănesce la picîore, se ñice că are *ariciu*» (I. Demetriu, Vasluu, c. Mircesci).

«*Ariciul* e o umflătură ce o fac boii ce umblă mult la cărauşia. Se face la câte un picior» (M. Lupescu, Sucéva, c. Broșteni).

«*Ariciu* la vite este un tel de sgaibă crescënd

jos lângă copită ca un burete» (S. Lîuba, Banat, c. Maïdan).

Să se observe că și Germanii au în veterinăria lor cuvîntul «Igel» = a r i c î u; ha și italiennesce aceeași bôlă la cai se chiamă «ricciolo», literalmente a r i c e l.

Un cal bolnav de *ariciu* este a r i c i t; o vită — a r i c i t ă; iar ca verb, calul său vita se a r i c e s c e.

⁵ Ariciu, s. m.; t. d'Agron.: sorte de maladie végétale; rouille, surtout de la vigne. O bôlă a plântelor, numită încă t ă c i u n e și b u r e t e.

«*Ariciu* pe butuci de viă = der Brand an Reben» (Sava Bărcianu).

De aci apoi verbul: a s e a r i c i și adjectivul a r i c i t, când o plântă capătă această bôlă sau — altfel ȳicînd — s e b u r e ȳ e s c e.

G. Seulescu (Archiva Albineî, Suplem. la Gazetă No. 41, 1847): «Cîorlanî, ciriteie, tufarî se ȳice când arboreiî mâncaȳi de vite agîung a s e a r e c i (cangrenă)».

⁶ Ariciu, s. m.; t. de Botan.: Echinops, boulette. Nume de plântă, întrebuițat mai în speciă la Româniî din Banat.

D. S. Mangiucă (Botanica românescă, în Familia 1874, p. 586) constată existența și explică originea acestei numiri :

«In 23 sept. 1874 fiind eũ într'o comisiune am

bulatóriă de pădure în procesul urbarial al comunei Gherliște, și ajungând comisiunea la punctul mai înalt în pădure la livéda numită Polumb, văquí în livédă un loc plin de acéstă plântă. Decí întrebaí pe 6 locuitorí din Gherliște, carí așteptaú acolo, cum se chiamă acea plântă, la ce eí răspunseră: *Ariciu*, de órá-ce este învélitá ca un *a r i c i u* și dacá 'í rupí códa nu scíí unde'í este capul. De față aú fost d. At. M. Marienescu, Ión Popovicí, Ivașcu parocul, apoi Pavel Lepa judele comunal din Gherliște. La vre-o doé díle după acésta venind înapóí la Oravița, am căutat în vorbaríul etimologic botanic: ce însemnézá grecesce echinops? și spre mare surprindere a mea am aflat, că echin însémná *a r i c i u* și ops prospect, formă. Drept aceea numirea románescă de *ariciu* a acesteí plánte trebuie să fie fórte veche și tradiționálă, de órá-ce corespunde conceptulúí vechíu grecesc, și nu póte fi numire de întâmplare...»

Să se noteze că și fránțusesce acéstă plântă se chiamă «*t ê t e h é r i s s o n n é e*».

- A T E C

(ETYMOLOGICUM MAGNUM T. II, P. 2046—2049)

-*àtec*, -*àtecă*, suffixe servant à former des adjectifs, rarement des substantifs, dont le sens est généralement un peu péjoratif. Derivă din latinul *-àticus*, suffix compus din participialul *-at-* și deminutivalul *-ic-*, exprimând o noțiune mai mult sau mai puțin pejorativă, astfel că «*volaticus*» este mai rău decât «*volatilis*» sau «*volucer*», «*silvaticus*» mai rău decât «*silvestris*», «*fanaticus*», «*lunaticus*» etc. Românește *-atec* rare-orî se acață la tulpine ne-latine, bună-óră: *prostatec*, *posnatec*, *pălăvatec*, *spănatec*. Mai tot-d'a-una cuvîntul e luat întreg din lătinese, sau cel puțin sufixul *-atec* se asociază cu elemente latine nominale: *selbatec*, *lunatec*, *umbratec*, *molatec*, *vînturatec*, *tomnatec*, *vêratec*, *îernatec*, *bătrănatec*, *surdatec*, *roșiatic*, *nebunatec*, *fluturatec* sau *flușturatec*, *muieratec*, *îndemănatec* etc. Suffix

adjectival, numai prin excepțiune *-atec* formeză une-orî substantivî, de ex. *î e r n a t e c*, care presupune însă pe latinul neutru *-à t i c u m*: «hibernaticum = fr. hivernage»; iar de aci, prin analogiă, dintr'o tulpină slavică: *j e r a t e c*. O formațiune de asemenea analogică este *b u r a t e c* în loc de «brótec = brotăcel», ca și când s'ar trage din «bură», pe când în realitate cuvîntul «brotac» este înrudit cu vechiul grec *βάρταχος*.

Doë vorbe cu sufixul *-atec* merită o deosebită atențiune.

Moldovenesce *s t r u l u b a t e c* saũ *s t u r l u h a t e c*, alături cu formele «strulubat» saũ «sturlubat», înseamnă «écervelé». Cihac (II p. 377) îl trage din paleo-slavicul «strêla = săgétă», fără a'și da ostenéla de a explica sufixul. Este invederat că acest sufix s'a acățat la *s t u r l u b* prin analogiă cu *s e l b a t e c* saũ cu *n e b u n a t e c*, cuvinte avênd un înțeles apropiat de *s t r u l u b a t e c*. Dar tulpina vorbeî să fie óre «strêla = săgétă»? Mai întâiu, sub raportul sensului, ce are a face *s t u r l u h a t e c* cu noțiunea de «săgétă»? Un «săgetatec» ar însemna pe cine-va iute, energic, mergênd drept la țintă, iar nicî decum pe un om neastîmpêrat. Apoi, sub raportul morfologic, Românul nu póte asocia pe *-atec* cu vorba slavică «strêla», de óră-ce acéstă vorbă n'a trecut de loc în limba românescă. În fine, sub raportul fonetic, din «strêla» ar trebui să fie «strălatec»; ce să facem dară cu

elementul constitutiv *-b-*, care figurază în toate variantele cuvîntului? *Sturlubatec*, cu metatesa lui *l* ca în «culbec» din vechiul «cubelc», nu este decât *tulburatec*. În latina vulgară aceeași noțiune se exprima prin «turbaticus» (Du Cange), acățându-se sufixul *-aticus* la «turbo». Din amplificatul «turbulo», de unde al nostru «tulbur» și francesul «trouble», trebuia să resulte prin aceeași sufixațiune adjectivul «turbulaticus». Lîngă «turbo» există o formă mai energică «exturbo»; prin urmare, lîngă «turbulo» — «exturbulo», iar de aci — *exturbulaticus*, românesce *stulburatec*. Varianturile *strulubat* sau *sturlubat* în loc de *stulburat* vin apoi din forma participială *exturbulatus*.

Este și mai interesantă vorba *zănatec*. Cihac (II p. 713) o traduce prin «lunatique» și o trage din grecul *σεληνιακός*, de unde orî-cine vede că s'ar fi putut nasce «selenéc», fie «seneléc», fie «seîac», dar numai *zănatec* — nu. În privința sensului *zănatec* nu este tocmai «lunatec», de oră-ce chîar în proverbul din Anton Pann (II, 142) citat de Cihac:

E nebună, lunatică,
Umblă ca o zănatică...

se stabilește o deosebire de nuanță între «zănatec» — «nebun» — «lunatec», o nuanță pe care Pann o mai lămuresce prin următoarele două versuri:

De rea, câmpii nu o 'ncap,
Iși ȳea p olele  n cap...

Nuanța propriă lui z ă n a t e c reiese și mai bine din cel-lalt pasagiu din Anton Pann (Moș-Albu, II p. 38), citat trunchiat de c tră Cihac, dar care  n  ntregime sună aș a :

Dac  amindo i sint  r și z ă n a t e c  , n b d yoși,
Se bat apo  ca nebunii și tr esc tot m nioși...

De aci se vede c  un z ă n a t e c n'are consciință de ce face, ca și lunatecul, dar pe c nd acesta din urm  e liniștit, cel de 'nt iu ne apare, din contra, n b d ios, zurbagi , b t uș.  i bine, acest z ă n a t e c este pe de 'ntregul, din punct  n punct, latinul d i a n a t i c u s, nu teoreticesce restabilit, ci existente  ntr'un text f rte prețios, o predic  a episcopului italian Maxim din secolul V, și anume: «Cum maturius vigilaveris et videris saucium vino rusticum, scire debes quoniam, sicut dicunt, aut D i a n a t i c u s aut aruspex est; insanum enim numen insanum solet habere pontificem: talis enim sacerdos parat se vino ad plagas Deae suae, ut dum est ebrius, poenam suam miser iste non sentiat. — Nam ut paulisper describamus habitum vatis hujusce, est ei adulterinis criniculis hirsutum caput, nuda habens pectora, pallio crura semicincta, et more gladiatorum paratus ad pugnam ferrum gestat in manibus, nisi quod gladiatore pejor est, quia ille adversus alterum dimicare cogitur, iste contra se pugnare compellitur» (Muratori, Anecd. Lat.

IV p. 99 — 100). Zănatec dară, adică dianaticus, era la vechii Români un individ care, pretinzând a serba pe deița Diana, se schimonosia la față, se despuia la pele și, îmbătându-se, învârtea în mână o armă și se lovía pe sine însuși. Păstrarea acestui termen mitologic la Români, și poate numai la Români din toate popóarele neo-latine, este de o mare însemnătate.

- Ă E S C

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. II P. 2208—2219)

-ăesc (-ăit, ăire), suffixe servant à former des verbes pour exprimer une action diminutive et fréquentative à la fois. După cum sufixul - u e s c în vorbe ca «legăuesc» se deosebesce numai prin elementul -u- de verbiî obicînuîți în - e s c, și totuși capătă prin acest -u- o funcțiune specială de a formă verbî denominativî, în același mod sufixul -ăesc, deosebindu-se éráși de simplul - e s c numai prin elementul -ă-, are restrînsa specialitate de a formă verbî cu un sens deminutivo-frecuentativ, mai ales dela nesce tulpine curat onomatopoeice. Ambele aceste sufixe verbale: - u e s c și -ăesc, sînt de o fórte mare însemnătate în morfologia specifică românéscă.

Vom însira aci numai o mică parte din verbiî în -ăesc, anume din cei mai siguri și cei mai răspândiți tot-o-dată:

b ă l ă l ă e s c sau b ă n ă n ă e s c «balancer, brinbaler».

- b e h ă e s c* «bêler».
b ă l b ă e s c «balbutier».
b ă z ă e s c «bourdonner».
b l e h ă e s c «japper, clabauder».
b o m b ă e s c sau *b o m b ă n e s c* «bourdonner, grogner».
b o n c ă e s c «beugler».
h o r f ă e s c «dévaliser, flouter».
c ă r ă e s c, *c ă r c ă e s c*, *c h i o r ă e s c*, *g h i o r ă e s c*, *t ă t e* însemnând «grouiller, gronder».
c h e l ă l ă e s c sau *s c h i l ă l ă e s c* «glapir».
c ă r ț ă e s c sau *s c ă r ț ă e s c* «grincer, crisser, craqueter».
c h i ț ă e s c «crier comme une souris».
c o v i ț ă e s c «crier comme un pourceau».
c i o f ă e s c și *c l ă f ă e s c* «faire du bruit avec la bouche en mangeant».
c i o r o v ă e s c «disputer pour des riens».
c l o n c ă e s c sau *c l o n c ă n e s c* «glousser».
c o t r o b ă e s c «fureter».
d ă n ă n ă e s c «trainer en chantant».
d ă r d ă e s c «tremblotter».
f ă l f ă e s c «voltiger, flotter».
f i ț ă e s c «remuer la queue, dandiner».
f ă s ă e s c «ronfler».
f l e o r c ă e s c sau *f l e o n c ă n e s c* «habler, jaser».
f o r ă e s c sau *s f o r ă e s c* «ronfler, haleter».
g ă g ă e s c «caqueter, crier comme une oie».
m ă c ă e s c «crier comme un canard».

măcăcăesc «crier comme une chèvre, chevrotter».

gălgăesc «glougotter».

găsăesc «siffler comme une oie».

găfăesc «haleter, panteler».

grohăesc sau grohănesc «grogner».

hămăesc «japper, clabauder».

horcăesc «râler, ronfler».

hupăesc «sautiller».

lehăesc «jaser, jaboter».

leopăesc «patauger, laper».

leorbăesc «bavarder, caqueter».

mormăesc «marmotter, marmonner».

miorlăesc «miauler».

miorcăesc «geindre, coasser».

moțăesc «tomber de sommeil».

ocăcăesc «coasser».

pălpăesc «flamber, crépiter».

pipăesc «tâtonner».

pleascăesc «gargouiller, claquer des mains».

pospăesc «replâtrer».

răsgăesc «mignarder, droloter».

rîcăesc «gratter la terre (en parlant des animaux)».

rîgăesc «roter, avoir des renvois».

ronțăesc «gruger, croquer».

sbărnăesc «tinter, résonner».

sgâlțăesc «branler, secouer, remuer».

sîcăesc «taquiner».

țocăesc «faire du bruit avec la bouche en baisant».

țîrăesc «ruisseler».

tropăesc «trépigner».

troncăesc sau troncănesc «radoter, bavarder mal à propos».

visgăesc «fretiller».

vîjăesc «tinter, bruire, siffler (en parlant du vent)».

zornăesc «tinter, (du tambour)».

zuzăesc «bourdonner, gazouiller»...

Majoritatea acestor verbi și a altora de aceeași formațiune sînt de tot onomatopoetice. Numai Cihac a putut să susțină că pe bălbăesc, pe chițăesc, pe cloncăesc, pe măcăesc, pe gălgăesc, pe găfăesc, pe lupăesc, pe mormăesc, pe țocăesc, pe zuzăesc etc. etc., Româniî au luat dela Slavî sau dela Ungurî, deși rădăcinele cele onomatopoetice ale unor asemenea se găsesc împrăștiate pe întreaga suprafață a pămîntului pînă la Irochesî și pînă la Hotentoșî. Bróscele lui Aristofan o c ă c ă i a ũ întocmai așa ca și bróscele din Dîmbovița. Luat'au óre și Eleniî pe al lor $\kappa o \acute{\alpha} \xi - \kappa o \acute{\alpha} \xi$ tot din rusescul $k v a k a t i ?$ Varrone, când ȓicea că oișele sale $b e h \acute{a} e s c$: «vox earum $b e e$ sonare videtur», va fi avênd în vedere, după Cihac, pe polonul $b e c z e \acute{c} !$

Deja între exemplele de mai sus noi am vedut că se ȓice de o potrivă : bombăesc și bomb ă n e s c, grohăesc și groh ă n e s c, troncăesc și tronc ă n e s c, fleorcăesc și fleonc ă n e s c, cloncăesc și

clonc ă n e s c. Sufixul -ă n e s c funcționează apoi întocmai ca -ăesc în :

- bodog ă n e s c «grommeler»;
- cïond ă n e s c «se disputer pour des riens»;
- dănd ă n e s c «brandiller, balancer»;
- toroc ă n e s c «jaser, babiller»;
- țăc ă n e s c «craquer, cliqueter»;
- zing ă n e s c «tinter, résonner»;
- etc.

Intru cât *n* între vocale s'a pierdut în «frîu = frenum», în «grâu = granum», în «brâu la plural «brâne» și «brâe» etc., se poate conchide că sufixul nostru verbal -ăesc s'a dezvoltat dintr'o formă mai veche -ă n e s c, care tocmai de aceea s'a rărit apoi în graiu, astfel că astăzi un verb cu -ă n e s c ne mai întimpină abia o dată la zece verbi cu -ăesc.

Pe de altă parte, cu același sens deminutivo-frequentativ, dar fără element onomatopoetic, ne întimpină mai mulți verbi cu sufixul -l e s c, precum :

- cïug u l e s c «becqueter»;
- coc o l e s c «mignoter, mignarder»;
- gug u l e s c «idem»;
- jum u l e s c «plumer, peler»;
- mânz e l e s c «barbouiller, mâchurer»;
- măzg ă l e s c «idem»;
- moz o l e s c «mâchonner, travailler lentement»;
- scorb e l e s c «fouiller, farfouiller»;
- scorm o l e s c «idem»;
- sgrib u l e s c «trembloter de froid»;

svîrc o l e s c «tortiller» ;

etc.

Căutând acum pentru *-ăesc* = *-ă n e s c* și pentru *-(ă, e, o, u) l e s c* paraleluri romanice, noi constatăm că :

a) l u i t r o p *ă e s c* îi corespunde francesul «tré-pigner» — vechiu «trépinier», l u i f i ț *ă e s c* francesul «dandiner», l u i g r o h *ă e s c* «grogner» — vechiu «groigner» — ital. «grugnire», l u i p i p *ă e s c* «tâtonner», l u i s î c *ă e s c* «taquiner» — ital. «taccognare», l u i b ă z *ă e s c* și l u i z u z *ă e s c* «bourdonner»; adică întrevcdem la Neo-latiniă din Occident existența unui sufix verbal cu *-n-* corespunzător românului *-ăesc* = *ă n e s c*, dar remas acolo fără desvoltare.

b) cât se atinge de sufixul verbal deminutivo-frequentativ cu *-l-*, apoi el se află deja în latinitatea clasică : «cantillare», «sorbillare», «vacillare» etc., propaginându-se apoi cu belșug în graiurile neo-latine : fr.«sautiller» — vechiu «sauteler» — ital. «saltellare», «grommeler», «harceler», «chanceler», «babiller», «tortiller», «brandiller», «ruisseler», «gazouiller», etc.

Nu aducem exemple din italiana, provenșala, spaniála și celelalte dialecte romanice occidentale, căci ele se apropiă de graiul nostru mai mult decât francesă, și prin urmare cuprind à-fortiori elementele linguistice cele comune nouă și France-silor.

Cuvîntul românesc cel mai remarcabil cu su-

fixul *-ăesc* este *m o l f ă e s c*, nu numai pentru că ni se presintă tot-o-dată sub forma *m o r f o l e s c*, adecă cu sufixul colateral *-l e s c*, dar pentru că pôte fi urmărit pîna și'n latinitatea rustică.

Forma *m o r f o l e s c*, uîtată în dicționare, este tot atât de poporană ca și forma *m o l f ă e s c*. Vlăhuță o întrebuițează figurat :

Nevoașii noștri critici, spadasiinii damblagi
Carii neputend să musce, *m o r f o l e s c* arta 'n
gingii...

M o r f o l e s c și *m o l f ă e s c* se trag d'o potrivă, prin cele doë sufixuri sinonimice, dintr'un prototip *m o r f*, în *m o l f ă e s c* trecend *r* de'naintea labialei în *l* întocmai ca în «tulpină = trupină». Laurian și Massim (Gloss. 383) ne asigură că : «se aude fórte des cu *r* în loc de *l*, *m o r f ă i r e*, *m o r f ă e s c*, *m o r f ă i t o r* etc., avend sensul de *m o l f ă i r e* cu adaos de a strica neteditatea veșmintelor, ședend, călcând pe ele și strîngendule în tot modul...» Acest «adaos de sens» este închipuit. Negreșit, s'ar puté dice «*a m o r f o l i* saũ *a m o l f ă i* haïne», atunci când le cocoloșim fără a le rumpe, după analogia aceluia care *m o r f o l e s c e* saũ *m o l f ă e s c e* bucate. Dar în privința haînelor cuvîntul românesc cel obicînit este *m o t o t o l e s c*. Dacă Laurian și Massim țineaũ atâta la pretinsul «adaos de sens», acêsta a fost numai și numai pentru ca prin noțiunea de «diformare» să pôtă ajunge la etimologia dela grecul *μορφή* «formă». Eï nu s'aũ sfiit, cu acest scop, chiar de a plăsmui

substantivii *m o r f u* și *s m o r f u*, aducând drept specimene de întrebuințarea lor nesce frase ca : «*m o r f u l* fustelor noastre e de plâns», «*s m o r f u l* pruncului face să crape țîțele mamei» etc. Laurian și Massim au amestecat aci pe grecul *μορφή* «formă» cu italianul *smorfia* «grimasă», cari ambele au putut să se furișeze la noi în limba cărturarilor din epoca fanariotică și din acea a Văcărescilor, dar poporane n'au fost câtu-î lumea. Cihac, ca și ceilalți lexicografi ai noștri, cunósce numai variantul *m o l f ä e s c*, pe care'l traduce (Dicț. II p. 202) prin: «murmurer, mâchonner, grignoter, pignocher». Sensul «murmurer» figuréză pe prima liniă. Dar *m o l f ä e s c* nu însemnézá nici o dată «murmurer». Neapărat, prin analogiă cu *m o l f ä i r e a* bucatelor, se póte dice metaforic : a *m o l f ä i* cuvinte, franțuzesce «mâchonner ses paroles»; însă Românul are pentru acéstă figură o mulțime de termenî proprii: a *m o r m ä i*, a *b u i g u i*, a *b o m b ä n i*, a *b ä l b ä i*, a *b o l b o r o s i*, a *g ä n g ä n i* etc. După cum Laurian și Massim au născocit un «adaos de sens» pentru ca să dea cuvîntului o paternitate grécă, tot așa Cihac a închipuit și el un alt «adaos de sens», cu ajutorul căruia să'l pótă slavisa. Înțelesul de «murmurer» îi trebuia cu orice pret, căci rusesce *m o l v i t i* însemnézá «parler». Printr'un adaos la ureche, din cal se face măgar; printr'un mititel «chiffoner» sau '«murmurer», acățat la înțelesurile cele adevărate ale cuvîntului *m o r f o l e s c* sau *m o l f ä e s c*, îl faceți grecesc

saŭ rusesc; procedura este aceeași. Se înțelege de la sine că «adaosurile de sens» sînt rele nu numai cînd ne duc la Greci și la Ruși, dar și atunci cînd ne împing cu de-a sila la Roma. Nu mai puțin vinovat decît Cihac este episcopul Bobb, cînd în dicționarul seŭ din 1822 adaogă la *m o l f ă e s c* sensul de «a muia», prin care'l identifică cu latinul *m o l l e f a c i o*.

De unde dară vine *m o r t o l e s c* saŭ *m o l f ă e s c*? Nicî cu grecul *μορφή*, nicî cu rusul *molviti*, nicî cu latinul *mollefacio*, nu se potrivește. Am spus că lexicografii noștri cunosc numai variantul *m o l f ă e s c*, pe care 'l explică în următorul mod. *Lexicon Budan*: «langsam essen, lente vel tarde edo»; *Sava Barcianu*: «langsam kauen, knaupeln»; *Costinescu*: «a mânca fără dinți, a mânca încet fără poftă»; *Pontbriant*: «grignoter, ronger, pignocher, manger lentement»; *Polysu*: «naschen, knaupeln, langsam essen»; *Poïenar și Aaron*: «pignocher, a ciuguli, a *m o l f ă i*, a mânca fără poftă, luând bucățele foarte mici în gură». Așa dară sensul primar al cuvîntului este *m ă n ă n c*; sensul secundar: *m ă n ă n c* a - *l e n e* saŭ *a - n e v o e*; orce alt sens e figurat.

Alături cu al nostru *m o r f o l e s c* și *m o l f ă e s c* ne întimpină în vechea francesă trei varianturi: «*morfer, morfier, morfiailer*», tóte cu sensul primar de *m ă n ă n c*, din cari la *Littre* nu s'a strecurat decît: «*Morfer. Terme hors d'u-*

sage. Manger goulument», cu o citațiune din Charles de Sorel, Histoire de Francion, Paris 1622.

Afară de un pasagiū din Rabelais cu «morfiailer», Godefroy (Dict. de l'ancienne langue française, V, 408) citéză altele de prin diferiți scriitori din secolul XVI, și tot-o-dată substantivul «morfe = mâncare», bună-óră :

Tout se faict pour la m o r f e ; on a beau estre
accort,
Sans cela tout n'est rien, le plus vif semble
mort . . .

Godefroy a scăpat din vedere numai pe medievalul «morfee = îmbucătură» într'un act al mănăstirii de Pipriac: «Morphea panis et pintaphus vini = une b o u c h é e de pain et une pinte de vin» (Du Cange, Gloss. Lat. ed. Carpent., IV p. 550).

Cel mai vechiu mare dicționar al limbei franceze, publicat de Randle Cotgrave în London la 1611, este foarte important prin amăruntele pe cari ni le dă asupra sensului lui «morfiailer» și al derivatelor sale, anume :

«Morfiailer, a mânca cu lăcomiă, a mânca saū a bé cu grabă, cu g u r a n e ' n d e m â n a t e c ă a m e s t e c a ș i a î n g h i ț i (with the mouth illfavouredly in chawing, or in swallowing)»;

«Morfiaille, mâncare lacomă, n e ' n d e m â n a t e c ă saū n e m e s t e c a t ă (ill-favoured or hastily devouring)»;

«Morfiailles, bucate mâncate lacom și n e ' n d e m â n a t e c (ill-favouredly taken in) »

Prin n e ' n d e m â n a r e a m â n c ă r i i , «ill-favourredness», asupra căriia Cotgrave insistă atâta, francesul «morfiailer» se identifică cu românul m o r f o l e s c nu numai în sensul primar, dar și în cel secundar. Ambele sensuri se păstrează și mai bine pînă astăzi în unele dialecte franceze. Iată, de exemplu, ce țice Godefroy din dialectul dela Hainaut în Belgia : «morfelier, m â c h e r u n e chose à d e m i e n la mordant de tous les sens.» De asemenea în dialectul dela Franche-Comté «mourfiller» înseamnă a mânca des, dar câte puțin : «manger peu, mais souvent», tocmai funcțiunea cea deminutiv-frequentativă o românului m o r f o l e s c , care pînă și prin sufixul -l- se întâlnește cu francesul «mortélier, mourfiller, morfiailer».

Dacă Littré ar fi cunoscut vechimea, respândirea curat poporană și nuanțele lui «morfe» cu derivațele sale în limba francesă, ba tocmai în dialectele cele nordice ca Hainaut sau Franche-Comté, el nu l'ar fi creșut împrumutat din Italia, de unde împrumuturile franceze s'au făcut tôte mai târziu și prin canalul literar. Italienii, în adevăr, au și ei din vechime verbul «morfire» și substantivul «morfia», dar în nesce condițiuni mai puțin caracteristice decât acelea pe cari le-am vășut în varianturile franceze.

In dialectul venețian «morfir» înseamnă a

mâncă, iar «morfia» gură (Boerio, ed. 1867 p. 426). Ambele cuvinte sînt și mai familiare în Toscana. Din limba literară ele aŭ perit de-mulț, conservându-se însă în vechile texturi. Ast-fel la Mattio Franzesi, Rime burlesque (Firenze 1555, II, 194), noi citim:

Mercore stemmo in Viterbo a morfire,
E dopo pranzo alquanto dormire...

iar celebrul istoric și poet florentin Benedetto Varchi (L'Hercolano, Vinetia 1580, p. 52) ȃice: «chiamano i Fiorentini Berlingaiuoli e Berlingatori coloro, i quali si diletmano d'empire la morfia, cioè la bocca, papando e leccando...»

Italienii dară aŭ reținut în varianturile lor numai sensul primar «mănănc», perȃend pe cel secundar «a-lene», care a ramas la Români și la Francesi. Dacă n'ar fi cunoscute decăt tipul italian și tipul românesc, identificarea lor ar rămăne o simplă ipotesă nedovedită. Numai varianturile franceze, mai ales acelea din Cotgrave și din dialectele nordice, aședă o temelie seriósă și aduc o demonstrațiune sciințifică. Când o vorbă, sub aceiași formă și cu același sens, ba încă cu cel primar și cu cel secundar tot-o-dată, trăesce în gura poporului, cu totul afară din sfera literară, în Dacia și 'n Galia, chiar dacă n'ar fi lăsat o urmă adăncă și 'n Italia, acăsta ne-ar ajunge pe deplin pentru a constata că se trage dintr'un prototip latin rustic. Ce-va mai mult; noi putem afirma că prototipul a fost anume din dialectul umbric, care con-

serva pe *f* după *r*, pe când dialectul latin propriu ȕis îl schimba în *b*, de exemplu: latinul «verbum»=umbricul «verf»; dar acesta ne-ar duce pré departe, și—fiind-că latinul *b* și umbricul *f* corespund ario-europeului *dh*—cine scie dacă nu ne-am urca pe nesimțite la radicala sanscrită *m a r d h* «humidum esse, humectari», care în dialectul vedic exprimă tocmai noțiunea de un act lenevos: «lässig werden» (Grassmann, Wtb. z. Rigveda p. 1060).

În prima jumătate a secolului XVII, atât la Italiani «morfire» și «morfia», precum și la Francesi «morfer, morfiailer, morfe» etc. au despărut din limba literară și din stratul cel burges. Atâta așteptaă pungașii pentru ca să introducă aceste vorbe în «argot» sau «gergo». Astfel în gergul italian *m o r f a* înseamnă «fóme», *m o r f i a* «gură», *m o r f e z z o* «mănânc» (Fr. Michel, Dict. d'argot p. 279, 431); iar în argotul frances: *m o r f e* «mâncare», *m o r f a n t e* «farturiă» și *m o r f i e r* «a mânca». Chiar în Franța însă pungașii au uítat sau au nesocotit sensul cel secundar al cuvântului, lăsând numai pe cel primar. Furtișagul nu e vechiu. Epoca lui se póte urmări. Într'o carte fórté curiosă, întitulată: «Le jargon ou langage de l'argot réformé, tiré et recueilli des plus fameux argotiers de ce temps», publicată la 1634 (Nisard, Hist. d. livres populaires, II p. 404), noi citim: «Manger, c'était brifer ou gouffier, à présent c'est morfier». Prin urmare, pe când sciea Rabelais și

chiar Charles de Sorel, hoții nu întrebuințau încă această vorbă.

Diez (Etymol. Wtb.² II p. 46), cunoscând numai forma italiană și pe una singură din cele franceze, le trage din olandesul medieval *m o r f e n* «a mânca cu lăcomiă», pe care 'l găsesce și 'n medio-germanul *m u r p f e n*. Față cu formele franceze dialectale și cu cele două forme române, este învederat că Olandesii din vécul de mijloc împrumutaseră acest cuvânt curat romanic dela Francesii din Belgia, și l'aũ dat atunci și Germanilor, dar unii și alții l'aũ perdut în urmă. Să amintim în trecét, că dacă vorba ar fi fost germană din baștină, ea neapărat trebuia să sune la Olandesii «*morpen*», nici odată «*morfen*», căci se scie că, după legile fonetice, un *f* sau *pf* german propriu țis nu póte să corespundă unui *f* olandes.

TRECEREA LUI „BI“ IN „GHI“

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. III P. 2228—2242)

Tóte dialectele române cunosc, mai mult saú mai puţin, trecerea labialelor în guturale de 'naintea lui *i*, fie când labiala este iniţială ca în: ghine din bine, ghie din vie, kicior din picior, hire din fire, nie (nyie) din mie, — fie labială medială ca în: alghină din albină, cokil din copil, trandahir din trandafir, dornire din dormire, — fie labiala urmată de finalul *i* scădut la *î* ca în: cerghî din cerbî, lukî din lupî, dornî din dormî, — fie, în sfîrşit, vocala *i* trecută în *î* şi apoi despărută ca în: kétră = kíétră, herb = hîerb etc., cari în vechile texturi se scriú : **пнѣтрѣ** saú chiar **пнѣтрѣ**, **ѣнѣрѣѣ**. Trecerea cea mai importantă este a celor doë labiale explosive, *b* şi *p*, fiind cea mai răspândită în graiu prin numérul cuvintelor în cari ne întîmpină şi cea mai variată tot-o-dată prin complicaţiuni fonetice ulterióre: *bi-ghi-bghi-bgi*, *pi-ki-pki-pci* (bine = ghine = bghine = bgine; pi-

cior = kicior = pkicior = pcicior = cicior). Ajunge dară a supune unui studiu critic pe *ghi* din *bi*, de care nu putem despărți pe *ki* din *pi*, pentru ca prin însăși acesta să se limpedescă cestiunea celorlalte labiale guturalisate, cari sînt de o importanță secundară.

Despre acest fenomen, întru cât îmi pot aduce a-minte, aŭ scris mai pe larg Miklosich, Lambrior, Onciul și Șăinănu, din cari primii trei n'aŭ cunoscut în privința-i prețiosisimul text al lui Cantemir, iar câte-patru nu puteaŭ să cunoscă adevărata măsură de circulațiune în totalitatea dialectelor românesce a formelor cele guturalisate. Lipsindu-le ast-fel punctul istoric de plecare, și mai ales statistica fenomenului, nu e de mirare că concludsiunile lor sînt cu desăvîrșire subiective.

Miklosich (Lautl. d. rum. Spr. Cons. II p. 14 sqq.; cfr. Schuchardt, Litteraturbl. f. german. u. rom. Phil. 1892 No. 9) în deșert caută pentru guturalisarea labialelor române paraleluri neo-latine occidentale. E cu totul alt-ceva cînd Neapolitanii sau Sicilianii dic «chianta» pentru «pianta» sau «ghianco» pentru «bianco», căci neapolitano-sicilianul *ghi* și *ki* nicî o-dată nu represintă pe primitivul *bi* și *pi* ca la Români, ci tot-d'a-una pe *bl* și *pl*: ghianco = blanco, chianta = plantam, chiaga = plagam, chiano = planum, chiantu = planctum, chieno = plenum, chiu = plus, chiummo = plumbum etc. Guturalisarea grupurilor consonantice *bl* și *pl*, ba și *fl*, este romanică occidentală, fie italiană,

fie chiar spaniolă, dar tocmai Româniî n'o aũ de loc; pe când guturalisarea grupurilor consono-vo-calice *pi*, *bi*, *fi*, pe care o aũ Româniî, e tocmai ce-va cu totul necunoscut dialectelor romanice occidentale. Apoi Miklosich se înşelă (cfr. Rumun. Untersuch. II, 7) când atribue Românilor rostirea «diiine» pentru «ghine» saũ «tlicior» pentru «kicior», după cum se rostesc numai acolo unde elementul românesc este amestecat cu Ungurii, pe când Moldovenii, Muntenii şi Macedo-româniî rostesc foarte lămurit *ghi* şi *ki*, nu *dii*, nici *tii*.

Lambrior (Romania 1877 p. 446) nu se sfiesce a ne asigura, că Româniî n'aũ pe *ghi* = *bi* şi pe *ki* = *pi* decât de pe la finele secolului trecut: «ils n'ont pu commencer que dans la seconde moitié «du XVIIIe siècle». Cu alte cuvinte, numai după 1750 toţi Macedo-româniî şi toţi Moldovenii aũ început de o-dată a dice *ghine* şi *kicior*! Apoi Lambrior sciea că acest fonetism nu este numai moldovenesc şi macedo-românesc: «Ce phénomène «s'observe dans t o u t l e d o m a i n e r o u m a i n, «mais il n'est pas partout également développé; «en Moldavie, en Bessarabie et en Boukovine, c'est «l' é t a t n o r m a l du parler populaire et même «de la conversation familière; on le trouve spo- «radiquement en Valachie et en Tran- «sylvanie et il est constant dans le dialecte «macédo-roumain...» Şi toate astea abia de un secol!

D. Onciul (Conv. lit. 1885 p. 594) îşi pune între-barea, dacă nu cum-va o samă de coloniî ma-

cedo-române, un «adaos de populație română din peninsula balcanică», va fi altoit Daco-românilor guturalizarea labialelor; și această ipotesă suride de asemenea d-lui Șăineanu (Ist. filologiei p. 70—72), ambiî crezând că fenomenul e specific trans-danubian și necunoscând faptul statistic că pînă și între Macedo-români sînt uniî cari nu guturalisêza labialele, anume sub-dialectul macedo-român din Meglen (Weigand, Vlacho-Meglen p. 16), unde se țice: bine, corbî, picîor, lupî, iar nu: ghine, corghî, kicîor, lukî.

Din punctul de vedere curat fiziologic, trecerea lui *bi* în *ghi* sau a lui *pi* în *ki*, palatalisate apoi în *gi* și *ci*, putea să se 'ntâmple în orî-ce limbă. Așa, bună-ôră, o aũ în extremul Orient Tibetaniî, la cari «*pia* se pronunță *cia* (tcha), *bia*—*gia* (dja)» (Abel-Rémusat, Recherches sur les langues tartares p. 340). Alt-ceva însă este o posibilitate abstractă, și alt-ceva realizarea concretă. În Europa întrégă, întru cât am putut cerceta, afară de Peninsula Balcanică nu se găsesce nicăiri *ghi*=*bi* și *ki*=*pi*. Nu fiziologia dară, adecă nu elementul antropologic trebuî să ne preocupe, ci urmărirea causeî locale etnice.

Cantemir (Descr. Mold., ed. Papiũ p. 151) țice: «Mulieres quoque moldavae peculiarem a viris pronunnciationem habent. Mutant enim syllabas *bi* et «*vi* în *gi*, ut : bine (bene) =gine, vie (vinea)=gie ; «*pi* în *ki*: pizna (invidia)=kizna, piatra (petra) =kiatra. *Mi* initiale în *ng* literam, vix aliis pronun-

«ciabilem, ut : mie (mihi) = ngie etc. Qui semel e
 «viris etiam ei pronunciationi asvetus fuerit, vix
 «ac ne vix quidem ab ea liberari potest, et ceu
 «sorex suo ore semper prodit se nimis diu in ma-
 «tris sinu moratum fuisse, qua de re etiam tales
 «vulgo ficior de baba, filii vetulae, per contemptum
 «dicuntur.»

Cantemir dară constată, că atât *ghi* = *bi* și *ki*
 = *pi*, precum și *ni* = *mi*, era la Români un fo-
 netism străin graiului bărbătesc, caracterisând în
 specie graiul femeiesc, așa că bărbații cari roștiau
 ast-fel erau porecliți cu despreț: «feciorî de babă».
 Și aserțiunea lui Cantemir se întărește pe deplin
 prin faptul pozitiv, necontroversabil, că nu se află
 nici un vechiu text românesc, fie din orî-ce pro-
 vincie și fie de o provenință orî-cât de rustică, în
 care să ne întimpine *ghi* pentru *bî* sau *ki* pentru
pi, ba nici *ni* pentru *mi*. Sînt texturi cu rotacis-
 mul *r* din *n*, sînt texturi cu duplele *z* (*z* și *s*) sau
 cu *r* și *rr*, sînt texturi cu *hi* pentru *fi*, sînt tex-
 turi cu *χ* și *rχ*, dar texturi cu *ghi*, *ki* sau *ni* pen-
 tru *bi*, *pi* și *mi* — nu există, căci letopisețele, za-
 pisele, cărțile bisericesci, pisaniile de pe morminte
 etc. au fost scrise tôte de bărbați, nu de femei, nici
 de «feciorî de babă».

Una din pré-puținele excepțiuni este actul mol-
 dovenesc din 1644 (Arch. ist. I, 1 p. 87), în care
 sînt descrise hotarele unei moșii: «și de acolo
 suptu margine în capu k i c i o r u l u i din mijloc
 lângă mocirla într'o moviliți, cari iaste suptu

gropa bouului alături cu vale, și acolo s'au făcut bour într'un găugastru lângă cel vechiu, și apucă *kiciorul* din mijloc la delu în pădure...» Să se observe însă că în acest text *kicior* nu este un cuvânt comun, ci s'a stereotipat ca termen topic, încât trebuia scris întocmai, chiar dacă l'ar fi scris însuși Cantemir.

Datele statistice, culese prin învățători și prin preoții de prin sate, probază pe de o parte marea răspândire teritorială a acestui fonetism, iar pe de alta: originea lui cea femeescă pretutindenea

În districtul Brăilei peste tot (comunele Cazas, Naziru, Slujitori-Albotesci, Lacul Redii, Cotu-lung, Ruseți, Tichilești, Sutesci, Filipesci, Viziru etc.) se dice: ghine, *kicior*. În unele locuri fenomenul mai conservă caracterul său femeesc, iar bărbații, printr'o reacțiune, prefac vice-versa pe *ki* în *pi*. Așa învățătorul I. Păișescu din comuna Stănceuța ne scrie: «La noi *ghi* pentru *bi* se rostesc mai cu samă de femei când ocăresc copiii: să'l mănânce corghi! Apoi *ki* se amestecă cu *pi* dîcîndu-se nu numai kept pentru pept, dar și înpide pentru închide, pin pentru chin, pirie pentru chirie.» În comuna Latinul bărbații au învins pe *ki*, încât toți dic picior, dar femeile la rîndul lor au învins pe *bi*, încât toți dic ghine, nu bine.

În districtul Ialomița dela un capăt pînă la celalalt (comunele Dudești, Perieții, Coșereni, Ograda, Borănesci, Reviga, Grindu, Cosumbesci, Larga, Pioa-

Petrii, Poiana, Broșteni, Ciochina, Copuzu, Gârbovi, Slobozia, Pribégii, Iazu, Petroiu etc.) se ȕice ghine, kicior. O muștră de graiul țărănese de acolo, comunicată de învățătorul Th. Theodorescu din comuna Lupșenu: «Da *ghine*, Marișo! tu stai și eu «nu mai pociu dă fόμε. Du-te și fă ce-va dă mân-care; hîerbe niște carne d'aia dă ôie cu varșă; «da s'o hîerghi *ghine* că-i cam bătrână. — A cum-părat arândașu nostru niște cai negri ca *corghî*. «— Când am trecut lacu, nî-a vinit apa pîn'la «*kept*, ș'o scoică nî-a sgâriet *kelea* dâla *kicioru* «stâng. As-nópte a întrat *luchî'n* zavadă . . . » Nicî aici totuși lupta între rostirea bărbătéscă și între cea femeéscă nu s'a isprăvit încă de tot. In unele comune (Socariciu, Țândărei etc.) circuléză de o potrivă la plural: lupi și lukî, popi și pokî, dar tot-o-dată reacțiunea bărbătéscă a înlocuit pe *ki* prin *pi* în rapiu (rakiu) sau pirie (kirie). In comuna Cécu se aude de o potrivă kicior și picior, kept și pept etc., dar se ȕice numai bine, nu ghine. In comuna Malu, după cum îmi scrie învățătorul Ion Canciu: «kicior ȕ i c n u m a i f e m e - «i l e, când își mângăe copilul, iar ómenii mari «nu întrebuintéză decât forma kicior», adică femeile, după ce altoiră bărbaților pe *ki*, s'aú diferentiat ele înseși apoi mai departe palatalisându'l în *ci*.

In districtul Teleorman rostirea bărbătéscă a învins aprópe pretutindenea pe cea femeéscă, dar lăsând urme de luptă. Sînt unele comune în cari

aŭ biruit femeile. Aşa învăţătorul Cr. Voiculescu din Viişora ne scrie: «Pe la noi se ȳice: este «*ghine* se te duci cu *ghioliŭ*, *corgh* sînt negri, tu «*sorgh* ciorbă, *luk* mănâncă un *licior* de cal, «*pok* cerşesc, *keptenele* meŭ este rar».

În districtul Rîmnic-sărat (comunele Sgârçiŭ, Bălăcenu, Obilescă, Corbu, Jirlău, Dedulescă, Buda, Tămboescă, Vişani etc.) guturalizarea labialelor e mai generală decăt chiar în districtele Buzeŭ şi Prahova. În adevăr, în Buzeŭ sînt multe comune (Săgéta, Petrósa, Gherasenă, Lipia, Stălpu, Fundeni, Zernescă-Călnău, Tăbărescă, Boldescă, Pogónele, Cilibia, Sărulescă, Găvănescă etc.), în cari pe lîngă formele *ghi* şi *ki* se aude tot-o-dată *bi* şi *pi*. În Prahova de asemenea; ba chiar pe a-locuri (Scăieni, Mălăiescă etc.) nu se află de loc *ghi* pentru *bi*, ci numai *ki* pentru *pi*.

În districtul Muscel formele *ghi* şi *ki* sînt foarte respândite (comunele Cetăţeni, Rădescă, Valea-mare, Nămăescă, Ţiţescă, Poienari, Voinescă, Bălilescă, Cotescă etc.), dar în acelaşi timp se aud şi formele *bi* şi *pi*, iar în unele locuri (comunele Băjescă, Măţău, Văleni etc.) există numai *ki*, nu şi *ghi*; apoi la plural nu se ȳice mai nici o dată *cergh*, *luk*, ci *cerb*, *lup*. În acest district, ca şi 'n nordul Moldovei şi în partea răsăritenă a Transilvaniei, lupta între elementul bărbătesc şi între cel femeiesc se manifestă mai cu deosebire prin forme de compromis, prin acel «*syllaxis*» despre care eu am vorbit cel de'ntăiu altă dată

(Cuv. d. bătr. II p. 218, 240) și am găsit apoi o confirmațiune la Weigand (Olympto-Walachen p. 44). Circulând în același timp femeescul *ghi-ki* lângă bărbătescul *bi-pi* și ambele fiind de o potrivă tari, din amestecul lor, ca un fel de împăcare, s'a născut *bghi* și *pki*. Invățătorul G. Țuțianu din comuna Valea-mare: «P'aceia se roștesce *ghi* în loc de *bi* în multe cuvinte, așa se «ține *ghine* în loc de bine, cerghi în loc do cerbi, «corghi în loc de corbi, dar mai ales se aude și «*b* înaintea lui *g*, cari contopindu-se sună amîndoă slab, precum: *bghine*, *cerbghi*, *corbghi*, «*orbghi*, *neghiobghi* etc. Tot asemenea se întâmplă «și cu *ki* în loc de *pi*, așa se ține *ki* în loc de picior, *kimniță* în loc de pivniță, *kept* în loc de pept, *okinci* în loc de opinci, dar mai ales se «pune *p* înaintea lui *k*, spre ex.: *pkicior*, *pkimniță*, «*opkinci* etc. La plural: *popki*, *lupki*, *vulŕki*.»

În districtul Dîmbovița *ghi* pentru *bi* se aude numai la cîobani (comuna Pietroșița), dar *ki* pentru *pi* se aude adesea și din gura țeranilor. De asemenea numai *ki* pentru *pi* se găsește în districtul Romanați. Invățătorul Marin Stănescu din comuna Leul ne scrie: «Poporul din această localitate ține «*kept*, *kepten*, dar nu *lukı* sau *pokı*, ci *lupı* și «*popı*». Tot așa în districtul Dolj (comunele Cetatea, Vela, Ciuperceni, Țințăreni, Băilescı, Risi-piș, Dobridor, Poiana, Coțoteni-din-față, Maglavit, Gubancea, Plosca, Pelescı, Brésta, Adunați-de-Geormane, Plenița, Séca-de-câmp etc.). Alături cu *ki*

circulază însă forma cu *pi* și cea silectică *pki*: *pkiatră*, *pkept*, *pkeptene*.

Din districtul Vâlcea, preotul Istănescu din Recea ne scrie; «Aici păstorii de oi Țic ghine în loc «de bine, cerghî pentru cerbî etc. În glume Țic și «sătenii kept pentru pept, kicior pentru picior». Adecă — după vorba lui Cantemir — bărbații își bat joc de «Țiciorii de babă», a cărora rostire femească a fost învinsă prin cea bărbătească.

Formele cele de compromis *bghi* și *pki*, adesea palatalisate apoi în *bgi* și *pci*, care rezultă, după cum am spus, din neputința formei femeiesci de a goni cu totul pe cea bărbătească, sînt răspândite mai cu deosebire în districtele Sucéva și Némț (comunele Fărcașa, Tătăruși, Broșteni, Borca, Botesci, Bodeștii-Precistei, Șaru-Dornei, Dorna-Gura-Negrii etc.), unde se aude: *bghine* și *bgine*, *corbghî* și *corbgî*, *cerbghî* și *cerbgî*, *pkicior* și *pcicior*, *opkincă* și *opcincă*, *pkiatră* și *pciatră*, *pkept* și *pcept*, iar în unele vorbe labiala se perde: *corgî*, *cergî*, *cicior*, *ciatră*, *cept*; de asemenea *lupci* și *popci*. Cât se atinge de *lupki*, *popki*, *copkil*, *stupkină*, apoi așa se rostesc în Moldova întregă.

Același fenomen ne întîmpină și'n Transilvania, nu numai în regiunea Năsăudului cea învecinată cu Moldova, dar și în părțile Făgărașului (comunele Voila, Vistea, Lisa etc.), unde se Țice: *bghine*, *albghină*, *corbghî*, *cerbghî*, *pkept*, *pkicur*, *pkele*, *pkerd*, *popki* etc. Tot așa și în Maramurăș, în Selagiu, în așa numita țeră a Oașului, unde totuși

guturalele tind a se palatalisa : bgine, pcicior (preut E. Bran, Selagiu, com. Bârseul-de-jos). In regiunea Sibiului (com. Sina, Orlat, Vestem etc.) se aud numai formele nesilectice și nepalatalisate *ki* și *ghi*, ca și 'ntr'o mare parte din regiunea Făgărașului (com. Vaidarecea, Ohaba, Mărgineni, Copăcel etc.). Pretutindenea însă, cel puțin într'un mod sporadic, se aud și formele cele bărbătesci *bi* și *pi*.

In multe localități, după cum am vădit'o deja mai sus, femeiescul *ghi* pentru *bi* n'a putut să se împună, dar s'a împus totuși femeiescul *ki* pentru *pi*. Față cu acest fenomen, se nasce o întrebare firască: de ce ore *ki* a fost mai tare decât *ghi*? Răspunsul se cuprinde și se dă pe față dela sine în următorul șir de fapte decisive.

Intr'o mare parte din districtul Dolj (comunele Drănicu, Gogoș, Comoșteni, Bulzesci, Galicuița, Vela, Ișalnița, Murgăș, Șimnic, Căpreni, Bodăesci, Calopăr etc.) nu se aude de loc *ghi* pentru *bi*, nici *pi* pentru *ki*, afară de un singur cuvânt: kept, une-orî pkept.

In comuna Ploiesciorii din Prahova labiala se guturalisază numai în trei cuvinte: kept, kipotă și keptene, iar în comuna Mălăiesci numai în două: kept și keptene.

In comuna Bălțații din Teleorman numai în singurul kept.

De asemenea în comuna Micloșani din Muscel. Dialectul istriano-român nu cunósce de loc gu-

turalisarea labialelor, afară numai și numai în două vorbe: kiept și cîaptere = kîaptene (Miklosich, Rumun. Untersuch. 1, 23—4).

Aceiași guturalizare este cu desăvîrșire necunoscută sub-dialectului macedo-român din Meglen, afară ȳarășī de cele două vorbe: kiept și kĭaptene (Weigand, op. cit.)

Nemic mai femeiesc ca noțiunile de «pept» și de «peptene», și tocmai mulțumită lor, în lupta cea seculară între fonetismul bărbătesc și între cel femeiesc, *ki* s'a arĕtat aprópe pretutindenea mai forte decât *ghi*, ȳar vorbele isolate kiept și kieptene aũ isbutit a se furișā pĭnă și la Istriano-români.

De aci rĕsultă cā:

1. Guturalizarea labialelor există în tóte dialectele române: cel daco-român, cel macedo-român și chĭar cel istriano-român:

2. Ea este fórte veche, de óră-ce să urcā mai sus de formarea acestor dialecte, a cārorā despărțire nicĭ într'un cas nu póte fi mai nouă de secolul X;

3. În tóte aceste dialecte ea ni se ĩnfățișĕza ca un element de tot femeiesc, persistānd ĩn cele două cuvinte kept și keptene chĭar acolo unde nu s'a putut ĩncuĭba ĩn restul graĭului;

4. Orĭ-unde s'a ĩntrodus la noi și s'a propagat acest element de tot femeiesc, el a ĩntimpinat o crāncenă resistințā din partea elementului celui bărbătesc a conservārii labialelor.

Dar cum ôre să se explice o asemenea restrăbunescă desbinare lingvistică între cele doë sexuri în sînul unei singure națiunii?

Pretuîndena unde o naționalitate s'a născut prin cucerire, elementul cuceritor cel bărbătesc vorbîa la început o limbă cu totul alta decît elementul cucerit cel femeiesc. Dintre copiii născuți din căsătoriile cele bilinguice, băieții se deslipiau mai curând «a matris sinu» după expresiunea lui Cantemir, sustrăgîndu-se astfel înrîuririi mumelor, pe cînd fetele, remănînd tot-d'a-una sub acestă înrîurare, conservaū cu stăruință tradițiunea graiului femeiesc, pe care vécurile o puteau șterge numai treptat-treptat, așa că la urma urmelor — după ce se plăsmuise deja din amestec o singură limbă pentru bărbați și pentru femei — trebuia totuși să mai trecă mult timp pînă să dispară orice deosebire fonetică.

O divergință între graiul bărbătesc și graiul femeiesc se constată pînă astăzi pe o scară foarte întinsă la Caraibi, a căroră naționalitate se născuse sînt acum câțiva secolî prin cucerire, bărbații din tribul Galibilor căsătorindu-se cu femeile din tribul Arruacilor; și Adam Lucien (*Revue de Linguistique*, XII, 275—304) observă: «La science «saisit sur le vif, dans le double parler caraïbe ramené à ses origines, le phénomène in-structif de la formation d'une langue' par l'effet «d'une conquête qui, d'une partie des hommes de «la nation conquérante et d'une partie des fem-

«mes de la nation vaincue, fait une nation nouvelle».

Dintr'o cauză analogă la Eschimoșii din Groenlandia numai femeile schimbă pe *k* în *ng* și pe *t* în *n* (Sayce, Introd. to the Science of language, I, 205).

Tóte naționalitățile latine extra-italice s'aú zămislit din amestecul bărbaților romanî cu femeile barbare. Despre Spaniolî, naționalitatea extra-italică cea mai veche, noi avem în acéstă privință un text special categoric la Tit-Liviú (XLIII, 3): «Et alia novi generis hominum ex Hispania legatio venit, Ex militibus romanis et ex hispanis mulieribus, cum quibus connubium non esset, natos se memorantes, supra quatuor millia hominum. . . »

La Români — pe cari Tit-Liviú î-ar fi numit «novum genus hominum ex militibus romanis et dacicis mulieribus» — la Români elementul cuceritor, adecă cel bărbătesc, fiind Latiniî, iar elementul cucerit saú femeiesc fiind Daciî, fenomenul lingvistic *ghi* = *bi*, *ki* = *pi*, *ni* = *mi*, întru cât el este femeiesc, nu póte să fie decăt o remășiță dacică, nici decum latină.

Și aci ni se presintă o dilemmă:

1. saú că în limba dacică labialele se guturalisău de 'naintea lui *i*;

2. saú că în fonetismul latin grupurile *bi*, *pi*, *mi* se rostău altfel decăt aceleași grupuri în fonetismul dacic, adecă se rostău în așa fel încăt

pentru auzul Dacilor ele cuprindeau un clement diferențial gutural.

Prima ipotesă trebuie înlăturată cu desăvîrșire, de vreme ce în nomenclatura personală, în cea locală și în cea botanică a Dacilor ne întimpină foarte des labiale neguturalisate de 'nainte a lui *i*, bună-ură :

Berebistes, nu *Beregistes* ;

Bicilis, nu *Gicilis* ;

Pieporus, nu *Kieporus* ;

Clepidava, nu *Clekidava* ;

Tibiscum, nu *Tigiscum* ;

apoi *Capidava*, *Piroboridava*, *Pinum*, *caropithla*, *rhathibida* etc.

Traciî de peste Dunăre, despre cari nuî scim că ei numiaû tesaurul «pitu-», nu «kitu-» (Schol. Apollonii Rhodii I, 933: *Θεῶνες τὸν θησαυρὸν πικίτην λέγουσιν*), de asemenea nu guturalisau labialele, după cum nu le guturalisază nici posteritatea lor actuală Albanesiî.

Remâne dară în picîóre numai ipotesa a doua, și anume: Daciî rostiaû pe latinul *bi*, *pi*, *mi* ca *ghi*, *ki*, *ni*, un pseudo-fonetism cam așa după cum Creoliî prefac sonurile franceze, spaniôle și portugese (Schuchardt, *Kreol. Studien*, passim), sau după cum Alsacieniî, chîar când au învățat în școlă franțusesce, totuși pronunță :

Mon *béti* François

Toi *fouloir* que *che* t'apprenne

Gomment *audrefois*

*Che falsais à la Prussienne
Ou pien à la Tyrolienne...*

(Nisard, Hist. d. livres popul. I, 73).

Fonetismul latin nu era tocmai ușor pentru o ureche ne-romană. Așa vechii Greci aveau pe *ti* (*τι*), și totuși pe latinul *ti* îl rostiau *tzi*: «optimus = optimus». Așa Celții aveau pe *v*, dar pe latinul *v* îl amestecau cu *f*: «vulgor = fulgur», «figil vigilia» (Sittl, Verschiedenheiten d. lat. Spr. p. 51 sq.).

Intr'un singur punct, sub raportul guturalisării labialelor, fonetismul dacic se întâlnește întru cât-va cu cel latin. Se știe că Romanii confundați pe *f* cu *h*: *faedus* — *haedus*, *fordeum* — *hordeum*, *folus* — *holus*, *fariolus* — *hariolus* etc. (Corssen, Ausspr.² I, 159 sqq.). Iată de ce *hi* pentru *fi* era nu numai dacic, dar și oarecum latin, încât a putut să se introducă fără rezistență în graiul românesc: el figurază adesea în vechea noastră literatură și nu se atribuie de cătră Cantemir «fecțiilor de babă». În fond însă acest fonetism nu este la Români latin, ci dacic, după cum fonetismul analog la Spanioli în «*hierro* = *ferrum*», «*hacer* = *facere*» etc., nu este latin, ci iberic (cfr. Ascoli, Due lettere p. 29). Concordanța latino-dacică într-o parte, ea și concordanța latino-iberică în cea-laltă, a fost o simplă înlesnire de propagandă fonetică.

Aplicarea Dacilor, sau mai bine zicând a Tracilor în genere, de a guturalisa pe labialele latine de naintea lui *i* poate ea singură să deslege o enigmă

din Hesychius. Acest culegător de glose din secolul IV aduce pluralul; «*serghi*» în loc de latinul «*cervi*» sau «*cerbi*»: «*σεργοί — έλαφοί*», întocmai ca la Români în «*cerghî*», moldovenesce «*șerghî*». El nu ne spune de unde a luat'o, dar nefiind nici grecésă, nici italică, este învederat că acésta glosă nu póte să fie decât tracică. Tot de provenință tracică, directă sau indirectă, ni se pare a fi guturalizarea labialelor de 'nainte a lui *i* în dialectul neogrecesc așa numit tzaconic, pe care însă aci noi ne mărginim a'l menșiona numai.

B A

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. III P. 2242—2251)

Ba, adv. et conj.; 1°. non, pas, point; 2°. mais, d'autant plus. În ambele sensuri *ba* exprimă o opozițiune, dar în primul sens opozițiunea este negativă, în sensul al doilea restrictivă, iar o restricțiune este o afirmațiune tot-o-dată. Din acest punct de plecare toate accepțiunile lui *ba* se pot reduce la patru: 1°. «— Te duci? — *ba*» este o negațiune simplă. 2°. «Te duci acum? — *ba* mă voi duce mai târziu» este o restricțiune, în care se negă ducerea «acum», dar se afirmă ducerea «mai târziu». 3°. «Te duci? — *ba* nu», este o negațiune dublă. 4°. Contrariul: «nu te duci? — *ba* da» este o dublă afirmațiune, care însă, cuprinzând în sine un element de opozițiune, e mai puțin categorică decât simplul *da*.

I. Negativul *ba* e tot-d'a-una mai energic decât sinonimul *nu*. Când e vorba de o alternativă, el se lăgă de afirmațiunea ce-l precede prin conjunc-

țiunea a ũ în graiul vechiu, prin o r i în cel de a-
stăđi, rare-or i prin s a ũ.

·Biblia Șerban-vodă, 1688, Genes XXXVII, 32 :

. . . cunoaște de iaste haina fečorului tău au <i>ba</i> agnosce si tunica filii tui est, an n o n . . .
--	---

Ibid. Numeri XIII, 21 :

. . . de sântu într'- ănsulŭ copaci aŭ <i>ba</i> si sunt in ea arbores an n o n . . .
---	---

grecesce în ambele locuri: *ή ού*.

Șapte taine, 1644, p. 15: «va fi lucrul cu pre-
pusŭ, oare botedzați sântŭ au *ba* . . .»

Pravila Moldov. 1646, f. 87: «stă pre sama giu-
dețului să giudece acel lucru și acia vinâ de caria
să teme muaria, poate să fie de chizeșie au *ba* . . .»

Cantemir, Divanul lumii, 1698, f. 27 b: «au
putia-vii ačasta tăgădui? sau putia-vii că ačasta nu
iaste așia să dzici *ba*? . . .», unde în contextul gre-
cesc lui *ba* îi corespunde «*όχι*».

Același, Ist. Ieroglif. (Mss. în Acad. Rom.) p.
140: «Și cum cu singură numai tăceria spre robie
și suppunere věcnică ne vom lăsa? *Ba*, fraților,
odată cu capul lucrul acesta neizbândit să nu lă-
săm . . .»

Costachi Negruzzi, «Sobieski și Români»:

« — Incă o dată vē întreb, vē închinați or i *ba*?

« — *Ba* . . . »

Alexandri, Boier i și c iocoi, act. III, sc. I: «Mojicul

nu p \acute{o} te s \grave{a} \dot{d} ic \acute{a} *ba*, c \acute{a} nd poruncesce guvernul...»

Basmul «Porcul fermecat» (Ispirescu, Legende p. 50): «de unde o s \grave{a} scie tata, daca noi am \acute{i} nt \acute{r} at a \acute{u} *ba*...»

In basmur \acute{i} , c \acute{a} nd e vorba de ce-va peste m \acute{e} sur \acute{a} frumos, fie om, fie femeie, fie lucru, este stereo-tip \acute{a} locu \acute{s} iunea: «La s \acute{o} re te po \acute{i} l u \acute{i} ta, dar la d \acute{i} nsul sau la d \acute{i} nsa *ba*».

Balada «Cucul \dot{s} i turturica»:

Pentru dumn \acute{e} ta
E \acute{u} n'a \dot{s} \dot{d} ice *ba*,
Dar \dot{d} ic \dot{s} i \dot{d} ic *ba*
Pentru ma \acute{i} c \acute{a} -ta...

Do \acute{i} n \acute{a} din Ard \acute{e} l:

Strig \acute{a} m \acute{o} rtea la fer \acute{o} str \acute{a} :
Spoveditu-te-a \acute{i} , nev \acute{e} st \acute{a} ?
— Ce-a \acute{i} tu, m \acute{o} rte, a 'ntreba
Spoveditu-m'am ori *ba*?...

(S. Liuba, c. Ma \acute{i} dan).

Do \acute{i} n \acute{a} din Banat:

Pin' eram la ma \acute{i} ca fat \acute{a} ,
C \acute{a} \dot{s} i vo \acute{i} nic \acute{i} m \acute{e} \acute{i} nt \acute{a} ln \acute{i} au \acute{u} ,
Im \acute{i} z \acute{i} mb \acute{i} au \acute{u} \dot{s} i m \acute{e} 'ntreba \acute{u} :
Ma \acute{i} sug \acute{i} tu \dot{s} i \dot{s} ori *ba*?
D \acute{o} mne, alb \acute{a} \dot{s} i- \acute{i} fa \dot{s} a!
De c \acute{a} nd m'am \acute{i} nstr \acute{a} inat,
C \acute{a} \dot{s} i vo \acute{i} nic \acute{i} m \acute{e} \acute{i} nt \acute{a} lnesc,
Cu to \dot{s} i \acute{i} m \acute{e} jeluesc,
C \acute{a} tr \acute{a} min' a \dot{s} a gr \acute{a} esc:
Car \acute{i} tu petre, \dot{d} e \acute{u} , ori *ba*?
D \acute{o} mne, n \acute{e} gr \acute{a} \dot{s} i- \acute{i} fa \dot{s} a!...

(J. B. Trans. 177).

II°. *Ba* ca o restricțiune, prin care ce-va se mărginesce într'o sferă determinată.

Gavril Protul, Viața lui Nifon, 1652, ed. Erbicenu, p. 58: «boiarii nu se putia voi pre cine vor pune domnū, că unil zicia să fie cesta, iar alții *ba c e l a*, și era gălčavă...»

Biblia Șerban-vodă, 1688, Genes. XIX, 2:

. . . abateți-vă la casa slugii voastre și odihniți și spălați picioarele voastre, și mânecându veți merge la calé voastră; și ziseră: *ba* în uliță vom odihni...

. . . declinate in domum pueri vestri, et divertite, et lavamini pedes vestros, et manesurgentes abibitis in viam vestram. Et dixerunt: *N e q u a q u a m*, sed in platea divertemus...

în contextul grec: *οὐχί*:

A. Odobescu, Scrieri I, 162:

«— Dar ce, măre, să măi fie și asta? strigau unii din drumeți, ne'ncercați la sama cailor. Or că strechiă a dat într'inșii?»

«— *Ba a ș a ' s* bahmeții dela noi; — răspunse cu mândriă un bătrân lipcan tătar din Bugiac...»

Laurian-Massim: «Ast om nu pré vede. *Ba* e orb cum se cade. — Furiți te pradă. *Ba* te și omóră. — Nu'ți respunde datoría. *Ba* te și bate...»

Același sens are repetatul *ba*: «*ba* așa, *ba* altel», fórte obicnuit în graul poporan și prin care lucrul nu se mărginesce într'o singură sferă, ci în mai multe sfere posibile, tóte însă determinate.

I. Créngă, Scrierile I p. 109: «aveai mușterei de nu erai bucuros: *ba* să'î duci la Pétră, *ba* la Fălticeni, *ba* pe la Iarmaróce, *ba* la mănăstirea Némțului, *ba* la Secu, *ba* la Rîșca, *ba* în tóte părțile pe la hramuri...»

Ibid. p. 139: «slujind cu credință *ba* la unul, *ba* la altul, pînă la vrîsta de trei-șeci și mai bine de ani...»

Jipescu, Opincaru, p. 115: «pé dracu l'aú zărit ómeni ca o nălucă, *ba* ca o mogândéță, *ba* că era cu córne, *ba* că ședea în casă pustie cu spahiilo, cu muma păduri, cu joimărița...»

Th. Speranția, «Ițic gândesce»:

Ba că'î trecă, *ba* că'î mérgă,
Ba că'î asta, *ba* cutare,
Ba chiar Ițic o să fie
 Un bancher, un lucru mare...

Basmul «Aleodor împérat» (Ispirescu, Legende p. 43): «Aleodor voi să se codéscă óre-cum, *ba* că trebile împérației nu'l iértă să facă o călătorie așa de lungă, *ba* că n'are călăuz, *ba* că una, *ba* că alta...»

Basmul «Inșiră-te mărgăritar» (ibid. p. 64):

«— Iată, stăpână, ce făcuși d-ta !

«— Cum se póte una ca asta ? îi răspunse dómna.

«Și pângara de cioră începù a se ciorovoi cu dómna sa: *ba* c'o fi, *ba* că n'o fi...»

III°. *Ba* servind a mai întări o negațiune: *ba* n u, *ba* n i c i — *ba* *ba*...

Costáchi Negruzzi, «Gelosia» :

Scii pentru ce? — *Ba* n u. — Ah! trebuí să ții-o spun,
Destul e de când chin în sufletu'mi adun!...

Același, «Cărlaniî», sc. 4 :

«Miron : Ha! am înțeles. Îți temi nevasta?

«Terinte : Eú? *Ba* n i c i gândesc...»

Basmul «Treí frați împěrați» (Ispirescu, Legende
p. 270):

« — Poți tu să citești ce ȃice aici?

« — *Ba* n i c i bóbă...»

Țichindél, Fabule 1814, p. 228: «Dară ce se
adună cu Hristos? bani? *ba, ba*, că el nici au a-
dunat, nici au avut bani...»

Balada «Cucul și turturica» :

Ba, cucule, *ba*,
Nu te-oíu asculta...

A. Pann, Povestea vorbei I, p. 83 :

Și altul are cap, da,
Dar ca-al meu *ba-ba-ba!*

Basmul «Cíobănașul cel isteț» (Ispirescu, Le-
gende, p. 246): «Maí vėđuse el cai buní, înșelați
și înfrinați frumos; maí vėđuse și fii tineri de bo-
ieri îmbrăcați cu haíne scumpe; auđise că unii
dintr'înșii sînt limbuți, desmerdați, luători în rís și
înfumurați de nu le ajunge cine-va cu strămurarea
la nas; dar ca și aceștiia, *ba, ba, ba!*...»

IV°. *Ba* întărind o afirmațiune, maí cu samă în
ba íncă saú *ba* și saú *ba* ch iar «et mème,

mais encore», și în *ba s ă Ț i c ı* sau *ba c ă s ă Ț i c ı* «bien plus» etc. In genere însă, tocmai din cauza caracterului seü fundamental restrictiv, *ba* dă afirmațiunii pe care o însoțește o nuanță ironică: *ba t o c m a ı*, *ba c u m n u*, etc.

Costachi Negruzzi, «Aü mai pățit'o și alții»: «se deprinde a bé cafea turcescă și a fuma dintr'un ciubuc lung, *ba î n c ă* află multă poesiă în forma șlicului și a hainelor lungi...»

Ținchingél, Fabule 1814, p. 339: «pentru acéia nu mă muncéște cugetul, *ba î n c ă* din protivă mă bucur...»

Ibid. p. 18: «au văzut strâgoae prefăcându-se în găini și strigoní în pricolici, apoi așa se duc noapte și mâncă inimele oamenilor celor adormiți, *ba î n c ă* să auzim ce povestéște și baba Socolana'...»

I. Créngă, Scrierile I p. 4: «nunta se făcu, și baba își luă cămeșa de sócră, *ba î n c ă* netăiată la gură...»

Doină din Ardél:

Când eram la mama fată
Mă culcam destul pe vatră,
Pe vatră și pe cuptoriu,
Ba ș i jos a-uneori...

(J. B., Transl p 443)

Cu *ș i* sau *î n c ă* sub-înțeleș:

Frunță verde sălcioră,
Trage-o cătană să móră,
Ș'asa trage de cu milă

Că móre 'n țéră străină;
Ba móre fără lumină...

(Ibid. p. 320)

«In locuțiunii particulare *ba* s ă đ i c i, *ba* s ă m a i đ i c i, cine-va adaoage la cele spuse, afirmând că acestea's și mai pe sus de ce spune. Ex. : Ce om învățat! *Ba* s ă đ i c i, frate. — Reu mai este domnul! *Ba* c ă s ă đ i c i, đ e u !» (L. M.). In aceste locuțiunii se sub-înțelege: «și mai mult». Tot așa, cu sensul de «à-fortiori», în doina din Ardél :

Eu pe dél, mândra pe vale,
 Frică mi-i s ă nu mă 'nșale ;
 Inșela-va pe dracul...
Ba pe badea săracul!

(J. B., Trans. p. 95)

In idiotismul *ba* c ă c h i a r, foarte respândit mai ales în Moldova, *ba* d ă afirmativului «chiar» o accețiune ironică: «à d'autres!»

Costachi Negruzzi, Cărlaniț, sc. 4: «Miron: Par' c ă 'i numai Vochița în tot satul.

«Terinte: Vochița, femeea mea! *ba* c ă c h i a r...»

Alexandri, Chir Zuliaridi, sc. I:

«Afrodita: Dumnélui care se culcă o dată cu găinile și se trezesce o dată cu cucoșii!

«Mândica: *Ba* c ă c h i a r!... Mai diniórá s'o trezit și dumnélui...»

Același, Iorgu dela Sadagura, act. I sc. 4:

«Gahița: Du-te de veđi paveoa cea nouă.

«Damian: *Ba* c ă c h i a r! hodoronc-tronc...»

Cu același sens se aude în Muntenia exclama-

țiunea: *ba* ce! scurtată din: *ba* ce se potrivește.

«Ți-e frică de mine. — *Ba* ce!» (L. M.).

E de asemenea ironic afirmativul *ba* în construcțiune cu subjonctivul:

«De când am tăiat copilului bine nasul, *ba* să mai facă ce mai făcea, de atunci *ba* să mai dea pe la mine». (L. M.).

Aceiași accepțiune ironică în legătură cu afirmațiunea ne întimpină în «*ba* aia'î vorbă».

Basmul «Numai cu vitele se scóte sărăcia» (Ispirescu, Legende p. 209):

«— Da unde să mai mă dau? respunse sărăcia.

«— Eși afară, dacă n'ai loc, și te du în oțelele «puscei vr'unui vînător, că acolo ți-e locul.

«— *Ba* aia'î vorbă! mai pune'ți pofta în cuiu!...»

De asemenea afirmațiunea «*ba* ȑ e ũ» e numai pe jumătate serioasă, une-orî de tot gluméță, mai ales când se pune în formă interogativă.

Doină din Ardél:

Cât de mare'î pămîntul,
Ce'î mai reŭ ca uritul?
Ba ȑ e ũ, mai rea'î dragostea,
Care uscă pajiștea...

(J. B., Trans. p. 9)

Alta:

Suflă vîntu 'n paie ude,
Eŭ strig, mândra nu m'aude.
— *Ba* ȑ e ũ, bade, aud bine,
Dar nu pot veni la tine!

(Ibid. 56).

Filimon, Ciocoii vechi și noui p. 111:

« — Hei! dacă e așa, lasă-mă pe mine; o să te fac să mănânci un miel fript hoțesce.

« — *Ba Ț e ă!* și ce fel frig hoții miei?... »

Alexandri, «Iorgu dela Sadagura», act. I sc. I:

«Damian: Nu veți că cucóna Gahița 'i damă de moda nouă, care cu cât îmbătrânesce, se socóte mai tînără? . . . Ce dracu 'i vorbesci tot de lócuri?»

«Gângu: *Ba Ț e ă?*... Iaca dracul!...»

În Bucovina, póte întru cât-va și pe aiurii, sînt familiarii idiotismii:

c a m a i ba «pas du tout»;

n i c i m a i ba «impossible!»;

ba c a m Ț a «tout de même».

Basmul «Ilargatul nădrăvan» (Sbiera, Povești p. 243: «Preutul sări îndata-mare, și unde nu mi'l înhață pe lupul de morariu cu un par de pe cup-toriu, și mi'l frécă așa de tare încât abia aũ scă-pat numai cu un pic de suflet din mâniale mor-ților, și de-acũ înainte *c a m a i ba* să se iubească el cu cumătră-sa...»

Basmul «Sfînta Vîneré» (ibid. p. 309): «După acésta, bíeta fată *n i c i m a i ba* să zoléscă ea spre Țiua de Vîneri...»

Basmul «Ceii trei tálhari» (ibid. p. 269): «Óspe-Ții lui Petrea se cam pricepură ce făcu el, și de aceea Țise unul din ei cătră celalalt:

« — *N i c i m a i ba!*

« — *Ba c a m Ț a!* Tot om pápa-o... »

La Macedo-români *ba* se întrebuintează, deși mult mai rar decât la Daco-români (Dr. Obedenaru, Texte p. 133); cuvîntul însă, orîcum ar fi, nu e de loc românesc, și n'are a face nici cu italianul *o i b o*, nici cu francesul *p a s*, cu care îl alătură deja Lexiconul Budan; tot așa n'are a face cu latinul *v a h* și cu francesul *b a h*, de unde îl trag Laurian și Massim. El este din punct în punct slavicul *ba*, conjucțiune și adverb, cunoscut Rutenilor, Bohemilor și Polonilor (Cihac, II, 3). La Poloni și la Bohemi, mai cu deosebire, el funcționează întocmai ca la noi. Iată câte-va exemple polone după Linde: *b a bez mala nie prawda* = *ba* puțin lipsesce ca să fie adevărat; *b a latwo to mówić*, *ale trudno czynić* = *ba* e ușor s'o spuși, dar e greu s'o faci; *nie wie, b a i wiedzieć nie chce* = nu scie, *ba* nici nu vrea să scie; *nowy smutek b a nie nowy* = întristare nouă, *ba* nu nouă; *b a toć się nie godzi* = *ba* asta nu se cuvine; *b a prawie!* = *ba* ți-ai găsit! Exemplele boheme se pot vedé la Jungmann, care compară pe slavicul *b a* cu latinul *v a h*, cu grecul $\beta \bar{\alpha}$ și cu sanscritul *b a*, toate pré depărtate prin sens: așa sanscritul *b ā*, mai corect *v ā*, nu însemnéază alt ce-va decât «saū».

Pe lîngă simplul *b a*, Poloniî mai aū pe compusul *b a i*: «*b a i* bardzo!» «*b a i* prawie!» întrebuintat ironic cu sensul de «ce spuși!» saū «ce are a face!» Acest *b a i* a trecut și el la Români, în specie la Moldoveni, devenind negativul *b à i u*,

dissilabic, care funcționează ca un fel de verb cu înțeles de «nu pot» sau «nu vreă».

Basmul din Bucovina «Délul roșu» (Sbiera, Po-
vești p. 201):

« — Iiaî, întră de grabă în lăuntru! îi çise dracul.

« — B a î u ! n u v r e ă , ca să nu mă vadă...»

Basmul tot de acolo «Cucoșelul și mița» (ibid.
p. 295): «Dar baba n'aă vrut, ci i-aă çis b a î u!»

Costachi Negruzzi, Cărlaniî, sc. 12:

«Lionescu: Ia stăi puținel, dragă Vochițo!

«Vochița: «B a î u, b a î u, nu se póte...»

Acest b a î u se aude pe a-locuri și la Munteni
sub forma b a î e ă , pe care Dr. Polysu a luat'o
drept compozițiune din *ba* și *e ă*: «*ba e ă* = ich
nicht».

BABA-NOVAC

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. III P. 2256—2262)

Babà-Novac, n. pr. m.; 1° héros légendaire de l'épopée populaire roumaine, serbe et bulgare; 2° personnage historique, général roumain sous Michel le Brave. Baladéle poporane române aũ amestecat la un loc, ca și când ar fi o singură individualitate, pe haïducul *Baba-Novac* și pe generalul *Baba-Novac*, între cari, în adevăr, este nu numai identitatea de numi, dar și alte puncturi de asemănare: amîndoi Serbî, amîndoi dușmanî ai păgânilor; dar unul personagiũ curat legendar, care în orî-ce cas va fi trăit cu mult înainte de anul 1500, iar cel-alalt un personagiũ de toț istoric, brațul drept al lui Mihaïu cel Vitez în luptele contra Turcilor, contra Polonilor și contra Ungurilor, prins și ars de viũ de cătră acești din urmă la 1601.

Balada «Novac și corbul» :

Fost'a, cică, un Novac,
Un Novac, *Baba-Novac*,

Un vitéz d'ăi lui M i h a i u
 Ce săria pe șapte cai
 De striga C r a i o v a vai!
 El un fecioraș avea
 Și tot ast-fel îi dicea:
 Fecioraș Gruiuțul meu,
 Ascultă de ce'ți dic eu! . . .

Lăsăm la o parte pe *Baba-Novac* cel istoric, despre care se poate citi mai ales la contimporanul său Spontoni (*Historia della Transilvania, Venezia, 1638*), și ne vom opri o clipă asupra lui *Baba-Novac* celui legendar, care numai el aparține pe deplin literaturii populare la Români și la Serbi, pînă la un punct și la Bulgari (*Miladinovtzi, Bălgarski narodni piesni, p. 209—11*), tot-d'a-una în însoțire cu fiul său Grue. Nici o baladă românească despre *Baba-Novac* nu este o traducere și nici măcar o imitațiune a vre-unei balade slavice transdanubiane, deși aceleași sînt caracterele celor doi eroi și motivele epice, adecă un fond comun pe care Serbii, Români și Bulgarii l'au utilizat pe trei căi neatârinate una de alta. Să luăm, bună-ora, următorul fragment din balada română:

In munții Catrinului,
 In pădurea Pinului
 Odihniă *Baba-Novac*
 La umbra unui copac,
 Și prin vis el tot vedea
 Pe feciorul său Gruia.
 Iat'un corb că se ivia
 Și pe créngă se punea

Chîar d'asupra capului,
 Capului Novacului.
 Corbulețul ușurel
 Avea'n cîocu-î un inel,
 Care jos cădea din el
 Chîar în barba lui Novac,
 Lui Novac *Baba-Novac*.
 Adormitul se trezîa,
 Și inelul cât vedea,
 Scotea haîne novăcesci
 De puneă călugăresci,
 Scotea cuca de Novac
 Și puneă un comanac...

și apoi purcedea la scăparea lui Grue. Să alăturăm acuma și un cântec bulgăresc din Macedonia, în care motivul și caracterul sînt aceleași, dar cu totul alt fel este modul utilizării: «Inflorice de timpuriu flórea trandafirului! Sub trandafir se așterne un covor, pe covor este pusă o perină albă, pe perina albă șede m o ș N o v a c, bea și mănâncă, mielul rumen e fript, vinul galben e turnat. Iată însă că sosesc trei porumbeï, se lasă din sborul lor pe trandafir, cade jos flórea trandafirului, iar ei vorbesc așa: Ascultă, ascultă m o ș N o v a c e! Tu bine mănânci și bine bei, mielul rumen e fript, vinul galben e turnat, pe cînd piere scumpul teü fiü, scumpul teü fiü de 'mpreună cu cea de 'ntâiü a lui iubită, de 'mpreună cu băiețelul lor...» (Verković, *Pesme Makedonski Bugara*, t. I p. 205). Caracterul lui *Baba-Novac* — căci fie-care eroü din epopeea poporană presintă o figură ti-

pică a-parte — se zugrăvesce cu o deosebită plasticitate în următoarea baladă serbă: «Novac și Radivoje béu vin la recóre lângă fluviul Bosna la cnezul Bogoslav, iar după ce béuseră în voe, étă că acesta începe a grăi așa: Spune'mi drept, fârtate moș Novace, spune'mi pe față, de ce óre te-ai apucat tu, frate, tocmai la bătrânețe, când nu se mai cade, a'ți frânge gâtul, a rătăci pe délurî, a duce traiful mișelesc de hoț? Bătrânul Novac îi răspunde: ascultă-mă, fârtate cneje Bogoslave, să'ți povestesc cu dreptate cruda mea nevoe, de vreme ce măntrebî. Precum sciî și'ți aduci aminte, când Irena zidia orașul Semendria, atunci m'a pus și pe mine la muncă de ȳ-am argățit trei ani, cărând lemne și petre tot cu căruța mea și tot cu boii mei, iar la sfirșitul celor trei ani nu aveam nici un ban în pungă, măcar ca să'mi pociu cumpăresce opínci. Acésta n'ar fi fost nemica, dar mai este ce-va, frate. După ce isprăvise cetatea, ea începu a mai zidi și turnurî, cu porți și cu ferestre tot aurite, aruncând bir asupra ómenilor câte trei litre de aur de fie-care casă, ceea-ce face, frate, câte trei sute de galbenî! Cine avea bani, îi da; cine da, rămânea; numai eú, sármanul, neavând ce să'ı daú, mi-am luat tărănăcopul cu care argățisem, și luând tărănăcopul mă dusei în haiducia, căci nu mai era chip a mai rămâné în țera afurisitei Irene. Și fugii spre Drinul cel rece, apoi spre Bosna cea petrósă, și când mă apropiai de muntele Romania, ȳată că ȳntálnii acolo în cale

nuntași Turci, ducând o fată Turcică. Toți nuntașii trecură în liniște, numai Turculețul mire, care călăria pe un mare cal cam murg, nevrând să mă lase în pace, scóse un biciu întreit, ferecat la trei capete, și mă lovi peste spate. De trei orî i-am spus chiar ca la un frate: mă rog ție, Turculețule mire, să aibî noroc și vitejiă, bucuriă și fericire, dar plécă înainte, cată-ți de drum, căci dóră mă veđi bine că sînt om sărac. Turculețul însă nu vru să mă asculte, ci mă bătea din ce în ce mai tare, pînă ce a început să mă cam dóră, și atunci furia mă cuprinse, apucaî tărnașcopul de pe umăr, lovii pe Turculețul ce mi se gurguța călare, și'l potrivii atât de bine, încât căđu jos la pămînt. Apoi mă repeđii la dînsul, îl mai lovii de vr'o doă-trei orî pînă ce'l despărții de suflet, băgai mînilé în buzunarele sale, scosei trei pungî pline, le așeđai la mine în sîn, îi descinseî sabia dela brău, lul i-o descinseî și mie mî-o încinseî, îi puseî la cap tărnașcopul meü, ca să aibă Turcii cu ce să'l îngrópe, încálecaî pe murgul seü, și plecaî drept spre muntele Romania; iar nuntașii Turci se uitaü la mine și nu voiaü să mă iea la gónă, orî că nu voiaü, orî că nu cuteđau. De atunci, frate, sînt étă patru-đeci de anî de când petrec pe muntele Romania mai bine decum petreceam a-casă; staü aici de pîndesc calea din dél în vale, aștept pe tinerii Turci ce vin dela Saraievo, le răpesc argint și aur, catifea și mândrul postav, cu care mă îmbrăc apoi pe mine și pe tovarășii meî; sciü când să atac,

sciù când să fug, sciù când să mă bat, și nu mă tem de nimeni, afară numai de Dumneșeu...» (Karadžić, Špske narodne pjesme, ed. 1846, III p. 1—4.)

La Români, ca și la Serbi și la Bulgari, *Baba-Novac* este un tip de haïduc-patriarc, un haïduc pater-familias:

La grădina cu cerdac
 Lui Hagi - *Baba-Novac*
 Care pörtă comanac,
 Lungă mäsă e întinsă
 Și de óspeți mulți cuprinsă.
 Dar la mäsă cine șede?
 Pe 'mprejur cine se vede?
 Șede bătrânul Novac
 Ce trăesce-acum d'un 'vec,
 Cu cincî-deci de finișori,
 Tinereî mândri bujori,
 Și cincî-deci de finișore,
 Tinerele garofiore.
 Toți cu bine petrecea,
 Pe Novac il fericia...

Vechiu de țile, dar de o putere gigantică; lung-rëbdător, dar gróznic la mâniă; drept, dar rësbunător.

O particularitate interesantă este că numele de *Babà*, turcesce «tată», se dă lui *Novac* numai la Români, și nu la toți Români. In baladele serbe îi ține locul epitetul *Starina*, care e sinonim cu *Babà*, de vreme ce înseamnă «bătrân». In

baladele bulgare ne întimpină *D e b e l - N o v a k*, adecă «Novac cel gros». Acésta dovedesce că redacțiunile actuale ale baladelor române despre *Baba-Novac*, și 'n specie cele publicate de Alexandri, sînt tóte posterióre epocei lui Mihaiü-Vitézul, căci numai atunci s'a putut face o fusiune între legendarul haïduc și între *Baba-Novac* cel istoric. Pîná la acea epocă, trebuia să fi fost în epopeea nóstră poporană numai *N o v a c* țără *B a b à*. S'ar puté bănui că pe *B a b à* l'a adaos dela sine Alexandri, dacá n'am găsi acest epitet și în excelenta colecțiune bucovinénă a lui S. F. Marian (t. I p. 142):

La grădină, la cerdac
Luï H a g i *Baba-Novac*...

Fără *B a b à* totuși sînt varianturile de peste Carpați, cele maï multe din Banat, ceea ce lesne se explică prin vecinătate cu Serbiï. Dr. At. Marinescu a cules peste 30 de balade cu *N o v a c*, în carï tóte lipsesce *B a b à*. Una se începe așa:

Plecat'a Dómné! plecat
Un fecior de împérat
Și de viță de vitéz,
Cel *N o v a c* ca porcăraș
In cel codru 'ntunecat
Și de nime neumblat,
Porciï dinapoï minând,
Codru 'ntreg cutrierând.
N'a umblat o ți saü doë
Ci-a umblat el, dëü, și noë

Țile mândre tot de véră,
 Și a noua Ți 'n de-séră
 Cel N o v a c mult s'a mirat
 Că în codri el a dat
 De un lac cu lapte dulce,
 Ce tot crește și nu curge,
 Unde șoimii se adapă,
 Unde Ținele se scaldă
 In tot anul de trei ori
 Când aũ ele sãrbãtorii!...

(Col. 1. Tr. 1882 p. 354).

Chiar în unele varianturi din Țera-Românescă ne întimpină numai N o v a c, bună-óră în acele din Brăila :

In vremile de de-mult
 N'aũ fost pușcă nici săbii
 Pe N o v a c a 'l prăpădi.
 Sus la munte, la cerdac,
 La cerdacul lui N o v a c,
 La mėsă de os de pesce
 Bea N o v a c și libovesce,
 Numai Gruia 'i supërat,
 Nebcut și nemãncat...

(Șeșetórea 1892, p. 107).

In Oltenia, de asemenea, se conservă în graiu simplul n o v a c cu înțeles de «uriaș», un înțeles pe care cuvântul nu'l are în limbile slavice, unde el înseamnă «tînër», «νεανίας», tocmai antitesă cu B a b à și cu serbul S t a r i n a. In districtul Romanai circulează pînă astãzi legende despre un

gigant numit N o v a c, care cu un plug având în-
jugați doi bivoli albi a tras o brazdă chiar prin
Olt, «mai adăugând că Oltul face și acum valuri
pe unde a trecut această brazdă» (A. Odobescu,
Scrieri, II p. 420).

B A C Â U

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. III P. 2288—2294)

Bacău, n. pr. m. loc.; ville en Moldavie, chef-lieu du district de même nom. Capitale districtului cu același nume în regiunea nord-vestică a Moldovei. Se rostesc tot-d'a-una cu primul *a* clar: *Bacău*, în documente scrise în limbă străină: **Бакѡвъ**, Bakow, Bacov, Bacovia, Bacovium etc. Deja la 1341 exista în Serbia un sat cu acest nume: **Бакѡво** (Daničić, Rječnik iz književnih starina, I p. 22); de asemenea în Ungaria sînt o mulțime de localități numite *B a k ó*, *B a k a*, *B á k*, *B a k o v* (Hornyanszky, Geogr. Lex. d. Ung.), dintre cari «claustrum de valle *B a k o w a*» se citează deja la 1411 (Fejér, Cod. Diplom. Hung. X, 5 p. 207); cu toate acestea vorba nu e de loc slavică, ba nici neapărat ungară, dar tot-o-dată n'are a face nici cu zeul *B a c c h u s*, cu care o înrudiau la noi latinomani de altă dată. Silaba *b a c* se găsește în orî-ce limbă, și întregu cât semnificațiunea *Bacăului* nu e cunoscută, o etimologie sigură e peste

putință. Singura ipotesă plausibilă se p^ote rădema pe următorul fapt istoric. La 1400 *Bacăul* era deja un oraș însemnat. Nemic nu arată și nu e probabil că el se va fi întemeiat în scurtul interval de jumătate de secol după descălecarea Moldovei în 1350. Înainte de venirea Românilor din Maramurăș, aci stăpâniău Cumanii, pe când în partea orientală a Moldovei se întinseseră Rutenii. *Bacăul* dară ar puté să fi avut ca oraș o origină cumanică, și atunci numele lui s'ar explica prin dialecte turce. A se compara în acest cas orașul B a k ù de lângă Marea-Caspică.

Prin *Bacău* se înțelege nu numai orașul, dar și districtul întreg, bună-óră la Ion Neculce, Letop. II p. 246: «aú vândut un sat la *Bacău* anume Fântănelele...»

Crisov dela Ștefan Vodă Tomșa din 1614 (Con-dica Doljescilor No. II p. 186 în Arch. Stat. din Buc.): «câmpiăa lui Dragoș voevod la *Bacău*» — o câmpiă despre care a se vedé crisovul lui Alexandru cel Bun din 1419 (Arch. ist. I, 1 p. 111).

La 1646 episcopul italian Marco Bandini (ap. Kemény, Das Bisthum zu Bakov, în Kurz's Magazin, II p. 14) descriea *Bacăul* și regiunea lui în următorul mod: «Orașul *Bacău* a fost într'o vreme reședința Domnilor Moldovei, mai ales atunci când trăia Margareta, fiica voevodului unguresc Ștefan din Transilvania și soția lui Alexandru-vodă (mórtă la 1410). Pe atunci se înălța în partea sudică a orașului un palat domnesc, care acum zace în ce-

nușă. Pozițiunea orașului e cea mai desfătă, scăldat la resărit de rîul Bistrița, care se revărsă cu violență din munții Ardélului, la mēdă-đi privind o întinsă cāmpiă acoperită cu dese sate romānesci, despre crivēț pînă la Carpați avēnd vestita vale a Bistriței, numită astfel după rîu, și 'n fine despre apus, la o depărtare de o legă, munți și déluri, întrerupte prin vâi, cale de trei đile pînă la Transilvania. Aerul e cel mai sănătos; păduri frumoșe prin natură și prin artă, stejărișe, fere sēlbatece și paseri mulțime, rîuri pline de pesci delicioși necunoscuți în Italia, apoi belșug de vite, de grāne, de pome, unt și mīere...»

Despre Dómna Margareta, prima nevastă a lui Alexandru cel Bun și aceia sub care *Bacăul* ajunsese pe la 1400 la apogeul înfloririi, se vorbește la cuvîntul B a ĩ a.

Un alt moment important în istoria *Bacăului* a fost episcopatul catolic de acolo, «episcopia cé ungréscă din tãrg din *Bacău*» după cum îl numesc Duca-vodă și Antonie Ruset (Fóia pentru minte, 1845 p. 25, 37), un episcopat fundat la 1401 de cătră papa Bonifaciū IX și despre care pe la finea secolului XVII Miron Çostin (Arch. ist. I, 1 p. 169) ne spune: «Biscopul de *Bacău* are titlul: al bisericelor catolice din tótă țera Moldovei. Autoritatea lui se întinde și asupra Bugiacului, unde locuesc nu puțin catolici, anume în Cetatea-alba, în Teghinea și în cele șapte sate hă-

nesci...» Lista episcopilor catolici dela *Bacău* se p^ote vedé la Benkö, Milcovia, II, 24—35.

În secolul XV *Bacăul* mai avea încă o altă însemnătate, cea mai mare din punctul nostru de vedere, fiind-că, după cum vom vedé mai jos, ea a lăsat pină astăzi o urmă în graiu. Pînă la anexarea cătră Moldova în 1475 a districtului Putnei (Letop. I p. 128), *Bacăul* era oraş de hotar despre Muntenia și chiar despre Ardél. Aci trebuia să se vămuească mărfurile. În tractatul comercial cu Polonia din 1407 Alexandru cel Bun ȕice (Arch. ist. I, 1 p. 131): «Exportațiunea postavurilor la Ungurî și la Muntenî este slobodă, anume pentru exportațiunea muntenescă se va plăti în Sucéva dela 1 grivnă 3 groși, și la fruntariă la *Bacău* dela 1 grivnă 2 groși, și apoi la întórcere din Valachia cu marfă de acolo, fie piper, fie lână, fie orî-și-ce, se va plăti în *Bacău* dela 12 cîntare $\frac{1}{2}$ rublă de argint...»; și mai jos: «importațiunea cerei muntenesci și braşovenesci e liberă, plătindu-se vamă dela o pétră de céră în *Bacău* 1 groş...» Tot astfel sună tractatul comercial cu Polonia din 1434 dela Ştefan-vodă (Kaluźniacki, Dokumenta moldawskie, Lwów, 1874 p. 25) și dela Petru-vodă din 1456 (ibid. p. 37). Despre depositul mărfurilor străine în *Bacău* vorbeşte un crisov al lui Stefan cel Mare din 1460 (Arch. ist. I, 2 p. 7): «orî-care neguȕitor va veni fie de orî-unde și-și va depune mărfurile în *Bacău*, să dea călugărilor (dela Tazlău) vama cea mare de grivnă, iar de

mărfurile trecătoare să se ție după lege vamă de car...», adică o vămuire mare după valoare și o vămuire mică după greutate. Un alt crisov dela Stefan cel Mare din 1459 (Arch. ist. I, 1 p. 114) ne arată în *Bacău* o autoritate judiciară, compusă din judecători (sudtzi) având la dispozițiunea lor «globnici», și «slugi», agenți pentru executarea sentințelor.

Din acea epocă s'a născut și a rămas în graul românesc o locuțiune proverbială foarte interesantă, pe care Cihac (II, 477) o scrie: «a'și găsi băcăul», o traduce prin: «trouver son diable» și o trage din cuvântul unguresc bakó «bourreau». Tot așa d. Şăinănu (Dicț. germ. 30): «a'și găsi băcăul = seinen Meister finden, ung. bakó, călău», precum și d. Mândrescu (Elem. unguresci p. 134). Acastă locuțiune, care nu însemnăză nici odată «a perit» sau «a murit», ci numai «a pățit'o», «și-a găsit cine-va omul care să'l pună la loc și să'l învețe minte, a cădut cine-va într'o nevoie din care înveță minte» (Laurian-Massim, Gloss. p. 38), n'are a face de loc cu nici un fel de «calău». Apoi nu se rostesc «băcăul», ci tot-d'a-una «bacăul», cu a clar. Este o locuțiune de aceeași natură ca și: «orbul cu înțeberea a nimerit Brăila» (Pann, Povestea vorbeii II p. 4), a nimerit'o adică măcar-că e orb și măcar-că «Brăila» e departe, ceea ce Cihac ar fi trebuit să scrie cu inițiala mică «a nimerit brăila», ș'apoi să'i caute originea bună-óră în germanul «Brille = ochilară», tocmai ceea

ce caută un orb! «Și-a găsit *Bacăul*», nu «băcăul», vrea să țină pur și simplu: a mers pînă ce a dat de hotar, a ajuns la vamă, a fost oprit și scotocit, n'a putut să mai meargă înainte. Născut în secolul XV, când pe călători și mai ales pe negustori îi îngroziau cele două vămi, «mă-am găsit *Bacăul*» este un adevărat monument istoric.

Chiar după ce *Bacăul* încetase de de-mult a fi oraș de margine cu cele două vămi, totuși apropierea acestei regiuni de hotar și pozițiunea-i cea foarte muntoasă, care înlesnea hoțiile de tot felul, făcea ca districtul întreg în curs de mai mult timp să fie organizat curat milităresce, cu sate scutite de dări și însărcinate a ține s t r a j ă.

Iată în această privință un act inedit din 1633 (Doc. Rom. I No. 88 în Arch. Stat. din Buc.): «Io Alexandru Iliăș vevoda etc., scriem domniia mé tuturor slugilor domniei méle, căți veți înbla cu slujbele domniei méle la ținutul *Bacăului*, dămu-vă știre, decă veți vedé carté domniei méle, iară voi să aveți a lăsa foarte în pace de toate angheriile satul Burlești, numai să aibă ei ași plăti cislă lor cât vor hî scriși la catastiv în vistériul domniei méle, nici iliș să nu dé nici sulgîu nici unt nici cără nici lup, nici o angherie căte sint pre alți mișei a domniei méle, pentru căci domniia mé i-am lăsat să ție straja pre apa Taslăului celui mare, cum țin și alte străji, și de toate să li se ție în samă de căte se țin și altor străji, și nime întru nimic să n-i învăluiască preste carté dom-

niei méle, inak ne bădet. Sam gospodin vedél. Io Alexandru Iliáš voevoda. (L. S.). u Ias lét 7141 mart 15. — Poïannă».

Bine scris și întrebuințat aprópe-aprópe în sensul seú cel adevărat, acest prețios idiotism ne în timpină la Costachi Negruzzi, Scrisórea XXVIII: «Cahin-caha am trecut prin Roman, a m g ä s i t *Bacăul*, și am înaintat spre Tîrgu-Ocneî. . . » Norocul lui Negruzzi că la *Bacău* nu măi erau vameșii de altă dată, ba nici măcar străjerii lui Alexandru-vodă Iliáš, căci atunci el n'ar fi đis: «am găsit», ci: «mă-am găsit *Bacăul*».

«A'și găsi *Bacăul*» este ceea ce în folkloristică se numesce «blazon populaire»: porecle satirice sau ironice ce se dau de cătră popor diferitelor localități și a căroră origine se perde une-oră în vechimea cea măi depărtată. Un alt b l a z o n al *Bacăului*, care n'a isbutit a se respândi și a deveni proverbial, se cuprinde într'o colindă «a plu-gului» din Moldova (Ghibănescu în Analele literare 1888 p. 44 :

Unii sintem dela *Bacău*,
Unde mămăliga e un leu,
Cea de ficăleț
Un sorocovăț,
Cea de pe căldare
Doă-deci de parale! . . .

B A L Ș

(ETYMOLOGICUM MAGNUM T. III P. 2392—2395 ȘI ADDENDA)

Balș s. Bâlșe s. Bâlșa (plur. *Balși* și *Bâlșesci*),
1°. n. pr. pers. m.; 2°. une ancienne famille noble
moldave. Vom vorbi de'ntâiu despre némul boie-
resc al *Bâlșescilor*. Se rostesc nu numai monosi-
labic *Balș*, dar și dissilabic *Balșe* sau *Balșa*; bună-
oră:

Intr'un act din 1615: «Ghiorghie *Balșe* (Балше)
vtorii logofet» (Arch. ist. I, 1 p. 158).

Intr'un crisov dela Grigorie Ghica din 1737
(Condica Mss. Asachi în Arch. Stat. din Buc. t.
II f. 55 b): «vornicul Ion *Balșe*»; de asemenea
într'un zapis din 1667 (îbid. f. 78 b): «Măricuța
fata Lupului *Balșe* sulger».

Nicolae Costin, Letop. II p. 10: «a trimis Pe-
triceico Vodă pe Neculai Răcoviți logofătul și pe
Ionașco *Balșia* (Балшиа) vornicul...»

După o tradițiune, care circula în secolul XVII,
Bâlșescii ajunseră la boieriă mare pe la 1564.

Ion Neculce, Letop. II p. 202: «Dela a doua domnie a lui Alexandru vodă Lăpuşnenul a început Domniile a se aşeza mai cu temeiul în scaun în Iaşi; şi când a purces dela Poartă cu a doua domnie, zic să-l fie învăţat Turcii să taie boierii săi slăbescă, şi pe cuvântul Vezirului a tăiat atâtea mulţime de boieri, şi a trimis şi a ales din curtenii de ţară pre Racovişteni şi pre Sturzeşti şi pre *Bălşeşti* şi pre alţii mulţi...»

Ca «curtenii de ţară», adică boierime districtuală, *Bălşescii* ne întimpină deja sub Ştefan cel Mare, care la 1490 întăresce unuia din ei satul Drăguşanii: «ПОТВРЗДИЛИ СЛЗЪК НАШЕМО БЛШИ».

Genealogia regulată a *Bălşescilor* nu se începe decât dela 1598, când trăia marele vornic Cristea *Balş*, din ai căruia doi fii, Lupul şi Gheorghie, s'aşa tras cele două ramure cunoscute lui Cantemir (Descriptio Mold. ed. Papiu p. 115): «*Balszestii*, duplice».

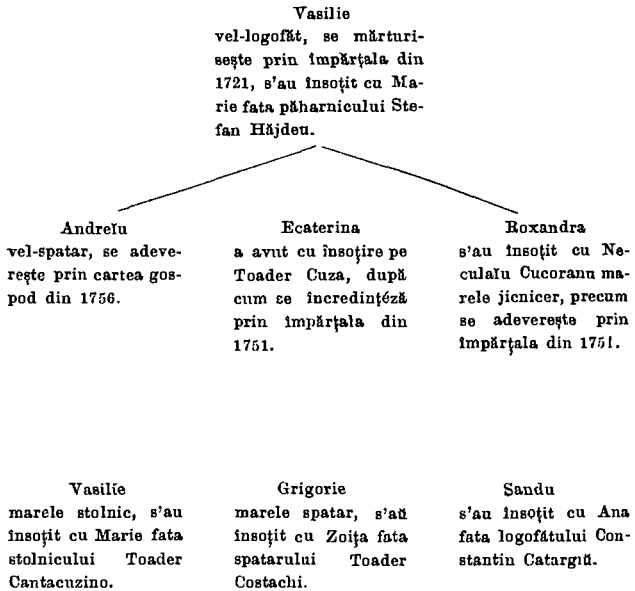
Din prima ramură era vornicul Ionaşco *Balş*, pe a căruia fătă o şinea unul din fiii lui Brâncoven.

Ion Neculce, Letop. II p. 315: «Iară în anul 7214 (1706) făcut'aşa nuntă Brâncovanul Vodă cu un fecior a lui anume Dinul în târg în Bucureşti de aşa luat o fată de aice din ţară dela noi din Moldova a lui Ioan *Balş* Vornicul, şi aşa dus'o acolo la Bucureşti...»

După genealogia autentică, pe care ne-a împărtăşit'o d. Mihail *Balş*, toţi *Bălşescii* de astăzi se trag din ramura a doua, şi anume din însoţirea lui

Vasile *Balș* cu Maria féta păharnicului Ștefan Hasdeu, nepóta lui Petriceicu-vodă (cfr. Arch. ist. I, 1 p. 52).

Iată acéstă parte a genealogiei:

Némul *Bălșescilor* este, negreșit, unul din cele mai vechi și mai istorice în Moldova; fără a ave nevoe de a'și căuta un fantastic légën nici în vechea familiă contală unгурéscă «Balassa de Gyarmath», nici în ilustra familiă provențală «de Baulx», din care o ramură se stabilise în secolul XIV pe teritoriul iliric și este cunoscută în istoria serbă sub formele **Балша** și **Балша**. Cu

tóte sbuciumările unora (cfr. Kanitz, Neue freie Presse 1888 No. 8533) a trage pe *Bălșesci* din «de B a u l x», acésta este tot așa de arbitrar ca și când i-ar aduce cine-va din orașul portuges B a l s a!

Istoricul serb Miătović, într'un studiū publicat englesesce (The eastern and western Review, 1893 January p. 96), ne spune că în arhivul particular al *Bălșescilor* se află următoarele trei acte: 1°. un chrisov moldovenesc din 1493, în care se țice că ei sînt «principi veniți din Serbia»; 2°. doē scrisorī din 1490, prin carī împēratul Frederic III recomandă Domnului Moldovei și Domnului Țerei-Romānesci pe «principi serbesci Teodor și Ivan *Balșa*». Putem asigura pe d. Miătović că aceste trei acte sînt cu totul imagine. De aceiași natură este împregiurarea că B a l ș i i din Serbia purtau în,marca lor nobilitară o stea, și că tot o stea ne întimpină pe pecetea *Bălșescilor*, dar — numai dela anul 1800 încóce.

Balș, cu formele colaterale *Balșe* și *Balșa*, este un nume curat romānesc, derivat din vechiul nume fórte respândit B a l ă sau B a l e prin același sufix onomastic - ș a ca și în numile proprii «Lupșa» din «Lup», «Popșa» din «Popă», «Capșa» din «Cap», «Comșa» din «Coman» etc. Intre Moții din Ardél există pînă astăzi numele de familiă *Balșa* (Frāncu-Candrea, Munții apusenī p. 117), care n'are a face cu *Bălșesci* din Moldova. Tot așa n'are a face cu dînșii satul *Balș* din Romanați.

Zapis oltenesc din 1636 (Doc. Rom. I No. 316

în Arch. Stat. din Buc.): «Radul căpitan din Fărcaș și Stan clucer din *Balși*...»

Altul din 1645 (Doc. Rom. II No. 5 p. 23 b, în Arch. Stat. din Buc.): «Dumitru postelnicul ot *Balși* i Preda postelnic ot Milești...»

Șerban-vodă, 1689 (Cond. Mss. a mănăstirii Hurez în Arch. Stat. din Buc. 1754, f. 427): «precum au fost avut și mumă-sa Nidélia pără de față cu Vartolomeiu sluj. la conacul domniei méle la pod la *Balși*...»

O altă formă colaterală a aceluiași nume este *Baloș*.

La 1433, între boierii lui Alexandru cel Bun era și marele pãharnic *Baloș* (Ulianitzki, Матеріалы для исторіи p. 35).

O hotarnică din 1689 pe mai multe moșii din Fălciiu (Condica Mss. Asachi în Arch. Stat. din Buc., t. II f. 240 b): «Loghin fiçor Cãrstei nepot lui *Baloș* și cu nepotu-sãu Iordache fiçor lui Gheorghie și cu nepotu-sãu Ion fiçor Uléchii, cum au vândut parte moșului lor lui *Baloș* giumātate de sat...»

O altă formă veche *Balașin* se cuprinde în numele satului *Balașinești*, menționat într'un crisov moldovenesc din 1442 (Arch. ist. I, 1 p. 74).

B A N

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. III P. 2403—2415)

Ban (plur. *Bani*), s. m.; 1°. d'abord prince ou souverain de la Petite-Valachie, plus tard vice-roi de la même province, enfin le premier des boyards de la Valachie; 2°. dignitaire moldave, intermédiaire entre le grand-porte-épée et le grand-échanson. Se dicea generalmente vel *Ban*, slavonesce **ВѢЛИКИ БАНЪ** adecă «mare *Ban*», și așa deja în documentele cele mai vechi.

În Moldova boieria *Ban* sau vel-*Ban* se introduse abia pe la începutul secolului trecut sau cu puțin înainte.

Gheorgachi Logofăt, 1762, Letop. III p. 292 : «... vel Postelnic, vel Spătar, vel *Ban*. Însă această boierie a Băniei în vechile vremi n'aŭ fost, și nu de mult s'aŭ adaos și această boierie, făcându-i-se și venit un ban de drobul de sare dela ocnă. După vel *Ban*, vel Paharnic, vel Vist, vel Stolnic și vel Comis. Și fiește-care boierie se păzia și se cinstia la rânduiala sa... »

Introducerea cea statornică a boïeriei de vel-*Ban* în Moldova datéză din anul 1705, cu a doua venire la Domniă a lui Antioh Cantemir, despre care Ion Neculcea, Letop. II, 313, ñice așa : «pre Lupul Bogdan iar l'aũ pus Hatman, pre Maxut vel Postelnic, pre Ilie Cantacuzino vel Spatar, pre Savin Zmucilă v e l *Ban*; și de atuncea se așază acéstă boïerie cu temeiu în Moldova de este așezată la rând, că mai înainte vreme, deși era la vre-un Domn, une-orï ședea mai sus, iar alte orï mai gïos : duple cum le fusăse alte boïerii, așa ședé și cu Băniea la divan; iar de aci înainte i s'aũ așezat rândul după Spătarul cel mare, și i s'aũ făcut și venit boïeriei câte un ban de drobul de sare dela Ocnă . . . »

Era o imitațiune nominală fórte scăđută a treptei de m a r e *Ban* din Muntenia, unde acéstă boieria a fost în adevăr «mare» și n'a încetat nici odată de a sta în fruntea tuturor celor-lalte.

Cantemir, Hron. II p. 372 : «până astăzi *Banii* în țara Muntenéscă, măcar că supt ascultaré și voia Domnului sânt, însă după privilegiile — poate fi — carile d'inceput au fost având, și la boïerie sânt mai de frunte, și altă putere au peste Olt, nu numai a gïudeca, ce și cu moartea pre vinovații a căzni, și tot acel vechiu titlu de *Ban* își țân . . . »

Înlăturându-se inovațiunea din Moldova, istoria Băniei ne înfățișeză patru perióde :

1°. Pînă pe la 1300 *Banul Severinului* era singurul suveran al Olteniei;

2°. De pe la 1300 pînă la 1600, de 'ntăiu *Ban al Severinului*, apoi *Ban al Craiovei* (Ist. crit. ². I p. 81 § 21), une-orî *Ban al Mehedințului* ca în actul latinesc dela Vlad-vodă din 1511: «Radulo Bano de Mehedince» (Marienburg, Kleine Siebenb. Gesch. Pesth 1806 p. 224), câte o-dată *Ban al Jiului* ca într'un crisoș din 1533 (Condica Mss. a mănăstirii Govora 1753, în Arch. Stat din Buc. p. 111; cfr. Venelin, p. 164), *Banul* scădu la a doua tréptă după Domnul Țerei-Românesci, dar era mai tot-d'a-una din dinastia Basarabilor, rudă fórte de aprópe al Domnului, care 'l numia și'l lăsa să fie stăpân peste cele cinci județe ale Olteniei, avênd o curte a sa princiară deosebită la Craiova, o judecată, o armată etc.;

3°. De pe la 1600 pînă pe la 1700 *Ban al Craiovei* = un fel de vice-rege al Olteniei, numit de cătră Domn dintre ómenii cei mai de frunte, mai ades dintr'o veche familiă boieréscă, rar din străini, exercitând în marginea celor cinci județe o autoritate administrativă și judiciară aprópe suverană;

4°. De pe la 1700 încóce pînă la stîngerea vechii organizațiunii ierarchice, *Ban al Craiovei* = primul boier al Țerei-Românesci, une-orî Fanariot, figurând în fruntea sfatului domnesc, reședînd tot-d'a-una în Bucuresci și bucurându-se de o au-

toritate curat nominală asupra Olteniei, unde administrau de fapt «ispravnicii» de județe sub supremația unui «caïmacam al Craiovei».

Cu tótă scăderea treptată a importanței politice, *Banul* remase pînă la urma urmelor un personagiu atît de mare, încât chiar în ultima perioadă dede nascere la locuțiunea proverbială: «voia la dumnéta ca la *Banul Ghica*» cu sensul de: poți să faci tot ce'ți place.

O colindă muntenescă, în care se închipuiesc vorbind un «Lixandru-vodă» :

Slujésce'mî, slujésce
Pin' la Sân-vásii
Să 'mpart boșerii,
Că te-oïu ridica
Ban la Craiova,
Și tu că'i băni
De te'i ferici...

(G. D. T., Poes. pop. 48)

unde e fôrte interesant verbul b ă n e s c corespun-
dător lui «domnesc».

Balada «Radu Calomfirescu» :

Banii S u v e r i n u l u î,
Caïmacanii Oltului
Și boșerii tîrgului
Staū la drépta Domnului
Cam în fața cortului;
Iar la stânga Domnului,
Domnului și *Banului*
Șed Buzescii
Și Căplescii...

(Ibid. 478)

Sînt casuri cînd aũ fost tot-o-datã doi *Bani* de Craiova, de ŝi nu se scie cam ce fel anume sã fi fost între dînŝii despãrțirea de atribuțiunii. Așa sub Vlad-vodã Țepeș, la 1486, erau *Bani* «jupan Dimitru Ghizdavăț» ŝi «jupan Dêtco» (Col. I. Tr. 1876 p. 469). Așa ervași la 1602 sub Simeon-vodã Movilã Oltenia era administratã în același timp de «Voda logofãt» ŝi de «Sidor», amîndoi de o po-trivã *Bani* de Craiova: «**Бани кралювски**» (Cuv. d. bãtr. I. p. 125). Este probabil cã acestã redu-plicare a *Bãni* e i se făcea numai în timpuri grele, atunci cînd unul din *Bani* trebuia sã fie concen-trat asupra administrațiunii ostãșesci a Olteniei, pe cînd cel-alalt remãnea cu administrațiunea ci-vilã, adecã cam în același mod cum se rînduiau în Moldova cãte doi parcãlabi la districtele cele importante din punctul de vedere militãresc.

Un specimen de «carte de judecatã» dela un *Ban* de Craiova;

«† Jupan Dragomir v e l *Ban* cralevskii. Scriim carté noastrã sfintei mănãstiri Tisménei ŝi pãrin-telui Stefan igumenul, ca sã aibã a ținé pre Ra-dul de Tismana rumãnu sã fie sfintei mănãstiri ŝi cu toț feçorii lui, pentru cã acest rumãn Radul ce scrie mai sus au fost de moșie al sfintei mănãstiri, iar Vintilã post den Glogova ŝi Ghiné post den Cãtun ei au zis cã iaste rumãn al lor den Bae; de-acia s'au pãrãt acești boiari ce scrie mai sus cu pãrinții den mănãstire în n a i n t é H r i - z e i *Banul*, Dumnezeu 'l pomenescã, de fațã, ŝi

s'au adevărat că ăaste rumăn sfintei mănăstire; iar de-acia l'au tot ținut mănăstiré cu pace; iar acum iar s'au sculat acești boiari ce scriu mai sus de-au venit în nainté noastră cu păără de față cu părintele Stefan igumenul, zicând că ăaste rumănul lor, iar noi am căutat și am judecat pre lége deréptă și am adevărat cum ăaste rumăn sfintei mănăstire și data firumăn și de Hriză *Banul*; noi încă am dat să fie rumăn Radul și feçorii lui și tot némul lui sfintei mănăstiri în vécu neclătít, ș'au rămas Vintilă post și Ghiné post de lége și de judecată, ș'au zis și ei în nainté noastră cum să nu mai scornescă păără, ce să fie rumănă Radul sfintei mănăstiri, cum scrie mai sus; iar cine va mai scorni păără de acum înainté să nu se créze. Ačasta scriim, inak de nést po našemu rečeniū. Pis u Tismană iun 12 lét 7151 (1643). (L. S.)» (Doc. Rom. II No. 11 în Arch. Stat. din Buc.).

Nevésta saū văduva unui *Ban* se đicea Bănésă.

Un zapis din 1656 (Doc. Rom. I No. 125 în Arch. Stat. din Buc.): «scris'am eu Iléna Bănésă Buzasca împreună cu fiū-miéu Matei acesta al miéu zapis ca să fie de mare crediінță la măna Vladului spătar ot Oteteliș, cum să se știe că au botezat fiū-miéu Matei un cocon al dumnialui de ș'au pus numele lui Matei, deci cându au fost la tunsóre hărăzit'au coconului partia noastră de moșăe den Ciupercéni den vadul Diūlui, moșăia

noastră den moș den strămoș al nostru dela *Banul* Vladul . . .»

Un zapis din 1699 (Doc. Rom. I No. 190 în Arch. Stat. din Buc.): «Adecă eu jupănesa Mariia Bănésa, care au fostu a răposatului Barbului biv vel *Ban* Milescul . . .»

De aci mai multe localități în România numite Bănésa, precum și satul din Teleorman Storo-bănésa, mai bine Stara-Bănésă «Bănésa cea bătrână».

Ierarhia curții princiare la Români era modelată întrégă după tipicul bulgar din epoca Asenilor, adecă după ierarhia bizantină slavizată: logofet = λογοθέτης, vornic = ДВОРЪНИКЪ, spatar = σπαθάρις, stolnic = СТОЛЪНИКЪ etc. Numai *Ban* se sustrage acestei ierarhii, fiind o demnitate supra-ierarchică cu mult mai veche.

Intre anii 1350—1450 titlul de *Ban* al Severinului figura câte o-dată în titulatura Domnilor Țerei-Românesce; bună-óră:

În crisevul din 1360 dela Vladislav Basaraba, păstrat în arhivul municipal din Brașov (Marienburg, p. 189): «Weyvoda Transalpinus et Banus de Zeurino», iar pe pecete: «WEYVODA TRANSALPINUS BAN DE ZEVRINO DUX DE FVGRVS», adecă «*Banul* de Severin» mai pe sus de «Duce de Făgăraș».

În două acte din 1390 și 1391 Mircea cel Mare se întitulază: «Woyuoda Transalpinus, Ffogoras et Omlas Dux, Severini Comes», iar pe pe-

cete : «WAIWODA TRANSALPIN BAN DE CZWRINIO » (Docum. Hurmuzache p. 322, 334), unde este interesantă traducerea lui *Ban* prin «Comes» (cfr. ibid. p. 374).

Pe un alt sigil al marelui Mircea din 1411 : «BANI SEVERINIENSIS» (ibid. 473).

Tot dînsul, într'un crisov slav ic din 1406 (Venedin, Vlacho-bolgarskiia gramaty p. 22), își dă titlul : «stăpân al Băniei de Severin (СѢВЕРИНСКОМЪ БАНСТВЪ ГОСПОДИНЪ).»

La 18 Iuliu 1387 istoria ne arată pe un mare demnitar unguresc Stefan Losonczy întitulându-se «Banus Sewrinensis», fiind-că administra regiunea Mehadie și a Almașului din Temeșiana actuală (Kemény în Kurz's Magaz. II, 304); și 'n același an la 27 Iuliu, aproape tot atunci, Mircea cel Mare hărăzia saū întăria mănăstirii Tisména mai multe proprietăți în Oltenia propriu și sa (Arch. ist. III p. 191), adecă era «Banus Sewrinensis» în totă puterea cuvîntului. Noi am explicat deja altă dată (Ist. critică I § 11) că întregimea stăpânirii *Banului* de Severin înainte de 1400, și chiar ce-va mai încóce, era Oltenia și porțiunea orientală a Temeșiane și cam pînă la rîul Caraș. Rare-orî însă, bună-órá în ultimul pătrar al secolului XIII și 'n primul pătrar al secolului XIV, apoi în al treilea pătrar din secolul XIV și 'n primul pătrar al secolului XV, afară de intervaluri de tot scurte, Basarabi și reușlaū a cuprinde întregul acest teritoriū. Cele mai de multe orî regiunea Mehadie și mai

ales al Almaşului remânea sub stăpânirea Ungurilor, cari îndată rînduiaŭ acolo pe un «Banus Sewrinensis» din partea lor, pe când altmintrelea diceaŭ în diplomele lor că «honus Banatus Sewrinensis vacat».

Primul «Banus Sewrinensis» de acest fel al Ungurilor, întru cât se pôte constata prin documente, a fost un «Leukus» la 1233; şi aprópe la acelaşi timp se referă următorul pasagiŭ din cronica orientală a lui Fazel-ullah-Raşid (D'Ohsson, Hist. d. Mongols, I p. XXXV): «In primă-véra anului 1240 principii mongoli trecură munţii Galiţiei pentru a intra în ţera Bulgarilor şi a Ungurilor. Ordă, carele mergea spre drépta, după ce a trecut ţera Oltului, îi ese înainte B a z a r a n b a m cu o armată, dar e bătut...» Adecă: dintr'o parte spre apus era *Banul* de Severin cel unguresc Leukus, iar de altă parte spre resărit era Românul B a s a r a b a - b a n .

Negreşit, nu atunci pe la 1230 în ajunul năvălirii mongole, ci cu mult mai de 'nainte se vor fi înfiinţat «*Bani* de Severin», şi anume cei românesci, de óră-ce cei unguresci n'aŭ fost nici odată decât un fel de reacţiune contra Basarabilor, un titlu aşa dicînd de contrabandă. Nu este o socotélă încărcată de a crede că Bănia cea oltenescă trebuia să fi existat deja cel puţin de vr'un secol, cam de pe la 1100—1150.

Intre 1189—1378 principele Bosniei îşi dedia titlul de *Ban* şi de m a r e *Ban*: БАНЬ ВЕЛИКИ. Pe la 1253

ne întimpină un *Ban* la Ragusa (Daničić, Rječnik I p. 25). În Slavonia, Croația și Dalmația *Bani* apar pe la 1150; în Serbia, așa numiții *Bani* de Maciava, «Bani Machovienses», pe la 1270 (Fejér, Cod. Diplom. passim). Temeșiana n'a fost nici o dată *Băniă*, ci numai din cauza legăturii sale cu Oltenia, cărui îi aparținuse în parte din timp în timp, și-a căpătat numele cel modern de *Banat*, pentru prima dată abia în secolul XVI sub forma de «Banat de Lugos și de Caransebeș».

În Ardél, de asemenea, n'a fost *Bani*; Românii de acolo cunoscău însă pe cei ungurești pe de o parte, bună-ora la 1275 «Alexander Banus Comes Scibiniensis et de Doboka» (Fejér, Cod. dipl. V, 2, 298), iar pe de altă parte cunoscău pe *Bani* Basarabii din Oltenia, ast-fel că suvenirea *Banilor*, ca și când ar fi existat chiar în Ardél, s'a păstrat în poezia poporană, de exemplu :

Eū sînt Nița *Banului*
Din țara Ardélului..

(Pompiliu, Balade p. 61).

«*Banul* din Ardél» e cunoscut și'n poezia poporană epică a Serbilor :

... b a n a Hrdelića,
Hrdeliskoga b a n a...

(Bogisić, Narodne pjesme p. 93)

La Serbi însă titlul de *Ban* se putea aplica într'un mod onorific la orî-ce principe său om puternic, iar în Ragusa și'n Muntenegru el se întrebuintează pînă astăzi cu sensul de «seigneur» său «monsieur» (Karadžić, Lex. ad voc.).

Bulgarii n'aũ avut pe *Bani*, dar aũ cunoscut pe cei din Oltenia și pe cei din Serbia, încât în poesia epică bulgară *Ban* e aprópe sinonim cu *Craiu*, bună-óră:

Sé sobrale, sé nabrale
Do tri Bana, do tri Kralia,
Vo grad Solun na Solunski
Na Solunski sedum kuli..

(Míladinovtzi p. 246)

saũ:

Sednala ĩe Kraliovitza,
Kraliovitza Banovitza
Na visoki-te palati..

(ibid. 258)

adecã: «s'aũ adunãt, s'aũ nemerit vr'o trei *Bani*, vr'o trei *Craii*, la orașul Tesalonica, la cele șapte turnuri de acolo»; și: «ședea *Crãesa*, *Crãesa Bãnesa*, în cele nalte palaturi...»

Dan Basarab, fratele marelui Mircea, trãesce pînã astãzi în poesia poporanã bulgarã, mai ales în colinde; sub numele de «*Dan-Ban*, *Dan-Vodã*»:

Dane Bane, Dan Voivodo..

(Sbornik, V, 12, etc.).

Din cele de mai sus rezultã cã înființarea *Baniilor* peste tot se urcã istoricesce cel puțin la secolul XII, între 1100—1200.

Schafarik, și alții dupã dînsul, pretind a gãsi pe *Ban* la Croați deja în secolul X în *βοάνοσ* și *βοεάνοσ* din Constantin Porfirogenet; dar elementul vocalic în aceste doẽ forme indicã învederat pe slavicul

BOIE în **BOIE-BATH** «pugnare», **KOH** «miles», **BOIEBODA** «belli dux», de unde **BOIANH** = *βοάνος, βοεάνος* este o formațiune serbescă tot așa de corectă ca **BOIANH** «bellator» dela **BOH** «pugna». O observațiune analoăă o făcuse deja Diefenbach (Kuhn's Zeitsch. XI, 287: «*βοεάνος, βοάνος*, deutet eher auf sl. v o j a n vgl. ngr. *βοεβόδος*».) Să mai adăogâm pe bohemul **VOÏAN** «ostaș» (Jungmann, v. Wogan). Constantin Porfirogenet dară nu vorbește de loc despre *Ban*, deși de altmîntrelea *Banul* putea să fi petruns deja la Serbî de pe atunce.

La Bizantinî, prima mențiune despre *Ban* la Serbî ne întimpină abia în secolul XIII la Cinnam (Matzenauer, Cizi slova p. 104) sub forma *μπάνος*, singură care corespunde lui **БАНЬ**.

De unde ôre vine cuvîntul?

Pentru a'l latinisa cu orî-ce preț, Laurian și Massim (Gloss. 58) pe de o parte explică pe *βοεάνος* din Constantin Porfirogenet prin **BOUAN** «avut în turme de boi», iar pe de altă parte se acață de glossa lexicografului alexandrin Hesychius din secolul IV: «*βάννας, βασιλεύς παρὰ Ἰταλιώταις, ὁ δὲ μέγιστος ἄρχων*». Ei uită că: 1. dintr'un latin **BOVANUS** trebuia să se facă la Români **BOUAN**, nici o dată **BOUAN**; 2. *βοεάνος* din Porfirogenet, după cum am constatat'o mai sus, este **VOÏAN**, iar nu *Ban*; 3. «*παρὰ Ἰταλιώταις*» la Hesychius însemnăză pe Grecii din Italia sudică, nici decum pe Latinii; 4. între epoca romană și între prima aparițiune istorică a *Banului* este o multi-seculară

întrerumpere, care nu p^ote fi nesocotită pentru simplul hatâr al unei etimologii de tot arbitrar.

Ban—latin nu este și nu p^ote fi. E adevărat însă că Serbiⁱ l'a^u primit dela Românⁱ, dar pe o cale cu totul alta.

Cuvintele curat persiane, ca «cioban» bună-^oră, străbătea^u în v^ecul de mijloc în regiunea dunărenă mai cu samă prin mijlocirea celor do^e mari pop^ore turanice năvălitoare, Pecenegii și Cumanii, cari venia^u, în Carpați după o lungă ședere la c^ostele Persiei. Un vocabular cumanic din secolul XIV, ajuns din fericire pⁱnă la noi, este plin de persianisme (Kuun, Codex Cumanicus, passim). Ei bine, nemic nu p^ote fi mai persian ca *Ban*: b ā n (= zendicul v a n) «possessor, dominus, vir magnus, illustris» (Vullers, I, 184). Dela Persianⁱ b ā n a trecut la toți vecinii lor, Turanⁱ și ne-Turanⁱ. Așa la Armenⁱ compusul m a r z - b ā n era titlul capului oștirii (De Lagarde, Abhandl. p. 64). Alanii din Caucas, când a^u înaintat în Europa împinși de Huni, unul din principii lor se chie^ama «Sangi b a n u s» (Jornand.).

Continuitatea teritorială dela Oltenia prin Serbia pⁱnă la Adriatică este învederată. Pe acest spațiu geograficesce ne'nterupt, pecenegul sa^u cumanicul *Ban* «Domn» nu putea să călătorască decât plecând din România, prima stațiune balcanică a Pecenegilor și a Cumanilor, ast-fel că după mine nu este nici o îndoelă că Oltenii avuseseră pe *Bani* înainte de a'î fi căp^etat Serbiⁱ. Ce-va mai mult;

gonită prin invasiunea maghiară, ramura românească cea așezată de vécuri în Pannonia, după cum am arătat'o aiurî, se revérsase în parte în secolii X—XI tocmai asupra Bosniei și Dalmației, adecă acolo unde ne întimpină cele mai vechi Bănii ale Serbilor. De aci rezultă că în acea epocă — o epocă în care o mare parte a României era cuprinsă de Pecenegi, ast-fel că contimporanul Suidas ȓice : « *Λόκες, οἱ νῦν Πατζνακίται λεγόμενοι* — în acea epocă Oltenia avea deja *Banî*, titlul pe care prin Româniî cei din Pannonia ea l'a transmis Serbilor.

Pe lângă titlul *Ban*, Româniî aũ avut din aceiași vechime numele personal *Ban* cu derivatele *Bănilă*, *Bănică*, *Bănâ*, *Banciu*, *Băncilă*, *Banș* etc., despre cari se vorbesce deosebit.

B A S A R A B Ă

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. III)

Basarabă, articulat *Basaraba* (plur. *Băsarăbesci*, modern *Basarabi*); n. pr. pers. m.; 1°. nom ancien général de la caste nobiliaire dans la Petite-Valachie; 2° nom spécial de l'ancienne dinastie princière.

Basarabă este cuvântul cel mai important din întreaga limbă istorică a Românilor.

Dacă ne va fi dat a lămuri cu deplinătate:

cine a fost *Basarabi*?

de unde?

de când?

o întinsă lumină se va respândi asupra perioadei celei mai lungi și tot-o-dată celei mai întunecose din trecutul naționalității române.

I. *BASARABI*Ţ N'AŪ FOST O FAMILIĂ, CI O CASTĂ.

Cantemir Ţicea cĂ pe timpul seŹ nu mai existau de-mult *Basarabi*Ţ (Gesch. d. osm. Reichs, 608).

Cantemir greşesce.

În adevăr contimpuranul seŹ Constantin BrancovĂnuł nu era *Basarabă* în linia bărbĂtescĂ, mĂcar-cĂ, dupĂ expresiunea cronicarului : «şĂ-au pus nume de domnie Constantin *Basarabă-vodă*» (Nic. Costin), mĂcar-cĂ pe medalia sa gravĂzĂ cu litere mari: CONSTANTINVS BASSARABA, mĂcar cĂ ÎnjurĂtura trivialĂ muntenĂscĂ cu «*Basaraba* tatei» sau «*Basaraba* mamei» pare a se referi la dĂnsul, şĂ mĂcar-cĂ sub acest nume se memorĂzĂ el pĂnĂ astĂđĂ În jocul copilĂresc Halea-malea din Moldova:

- De-a halea-malea
 Încotro Ţi-Ţ calea ?
- Deschide porŢĂ!
- A cui porŢĂ?
- A lui *Basarabă*.
- Ce-Ţ dai vamĂ?
- Un cĂŢel
 Ş'un purcel
 ŞĂ pe N. de-un picior . . .

(Th. Stamati, Alizandria 109);

În unele varianturi chĂr cu numele de botez: «Costea *Basarabă*» (G. D. Teodorescu, Poesii populare p. 197). Tot aşĂ de puŢin *Basarabă* era celalalt contimpuran al lui Cantemir, Şerban Cantacuzin, mĂcar-cĂ ÎşĂ da numele de : *ІОАНН ШЗРБАНЬ*

КАНТАКОЗИНО Б А С А Р А Б З. Și mai puțin *Basarabă* este astăzi o ramură a Bibescilor, măcar-că 'și croesce o fantastică genealogiă tocmai dela Radu-Negru în ridicula carte a contelui Amédée de Foras: «Notice historique et généalogique sur les Princes Bassaraba»! Prin urmare, se poate dice că pe timpul lui Cantemir nu mai existaū urmași recunoscuți din acea ramură a *Basarabilor* care, începând dela Mircea cel Mare și dela frate-seū Dan, își monopolizase, fie ca «Dănesci», fie ca «Drăculesci», tronul Munteniei; dar a dice că nu mai există n é m u l B ă s ă r ă b e s c i l o r e fals, fiindcă acel ném cuprindea nu o singură, ci o mulțime de ramuri, unele rămase în ființă pînă astăzi.

În secolul XVI numai dintre *Basarabi* se numiaū Marii Bani ai Craiovei, căci numai *Basarabi* aveaū dreptul ereditar la Băniă, ca uni ce erau B a n o v e ț i, B a n i ereditari, Bani «de moșie», după cum ne-o spune lămurit pe la 1530 biograful contimpuran al patriarcului Nifon (ed. Erbicénu p. 60): «un ném carele era mai alesu și mai temătoriu de Dumnezeū, căruia era n u m e l e d e m o ș i e B a n o v e ț i, adecă *Băsărăbești*». Așadar Buzescii, bună-ora, pogoritori din Marele Ban Vlad de pe la 1535, erau *Basarabi*; de asemenea *Basarabi* sînt Crețulescii, pogoritori din Marele Ban Dobromir de pe la 1565. Chiar Mihnea Turcitul când numise pe la 1587 Mare Bani al Craiovei pe Grecul Iane (Venelin p. 225), putea să pretexteze nu fără temeiu că numesce pe unul din B ă s ă -

răbesci, căci acel Iane își măritase pe soru-sa după Petrașcu cel Bun și era unchiu al fiilor acestuia (cfr. Walther în Papiu, Tesaur, I p. 9: «matris frater gente Graecus, qui et ipse antea dicto Bahni officio functus erat»), decî nu un om străin némului Banoveților. Cel de 'ntăiu nepotul de soră al celui Iane, Mihaiu Vitezul, făcînd Marii Bani pe Grecul Manta și pe Serbul George Raț, îndrăznise a nesocoti pe deplin datina de a da Bănia Craiovei tot-d'a-una pe mîna *Basarabilor*. În acest chip, orî-ce familiă de astăzi va puté dovedi prin acte autentice, ca Buzescii sau Crețulescii, cumcă străbunul ei fusese Mare Ban al Craiovei înainte de anul 1600, este o familiă din «némul Băsărăbesc».

Alte ramure de *Basarabi* erau aședate de vécuri în Transilvania, anume în țera Hațegului. La 1398 un «*Bassarabe*» este acolo chinez la Rîușor (Fejér, Cod. Dipl. Hung. X, 8 p. 447; cfr. ib. XI p. 504). În colecțiunile documentale ale lui Kemény, păstrate în Biblioteca Universității din Cluj, eu am găsit sub anul 1592 la marginea hațegană a Banatului pe nobilul «Franciscus *Bazaraba* de Karansebes» (Kemény, Cod. Dipl. MSS. literalium instrumentor. t. VI p. 111—118), iar la 1686, chiar pe timpul lui Cantemir, în orașul Hunyad trăia nobilul «Stephanus *Bazzarabai*» (Kemény, Regestra MSS. archivorum, t. II p. 263). Tot acolo un sat pînă astăzi se chiamă *Basarabésa* (Windisch, Geogr. d. Siebenb. 138), — și forma femeescă *Basa-*

rabésă, analógă cu «bănésă», «vornicésă» etc., este foarte remarcabilă prin aceea că presupune numele *Basarabă* a fi ca o demnitate sau un rang, pe când femininul dela numi proprii de familie se formeză obicînit prin -oia: Bălşoe, Sturđoe, etc. După datele oficiale adunate de cavalerul de Puşcariu (Familiele române p. 49 — 50), pînă astăzi există două familii nobile române *Basaraba* în Haţeg, una în comuna Pescéna, cea-laltă în comuna Cornesci.

În fine, nu mult înainte de Cantemir, la 1649, în oştiria căzăcescă, printr'o mulţime de Români cari îşi făceau acolo tot-d'a-una ca un fel de scólă militară şi une-orî ajungeau polcovnicî sau haţmanî, serviau cinci *Basarabi*, fie din Muntenia, fie din Haţeg (Рестра всего воиска запорожскаго, ed. Bodianski, Moscva 1875 p. 73, 142, 148, 187, 208), şi anume: Sava *Basarab* în regimentul de Kaniew şi Marcu *Basaraba* în regimentul de Kalniţa; apoi Vasile *Basaraboi* în regimentul de Umanî şi Ion *Basarabéi* în acelaşi regiment, a căroră formă nominală cu -oi şi -ei nu este decât maghiarisatul *Bazzarabai* de mai sus, cu finalul -i nobilitar; în sfîrşit, Teodor *Basarabenco* în regimentul de Kiev. Se ştie că Rutenii acăţau pe atunci sufixul deminutival -enco la numele unui tînăr care trăia pe lîngă tată-seu sau o rudă mai mare, aşa că *Basarabenco* presupune pe un bătrîn *Basarabă* venit la Căzaçi o dată cu tînérul.

În scurt, crengile «némului Băsărăbesc» erau

forțe întinse în afară din dinastia propriu zisă: nu era o familie, ci o colectivitate de familii cu tradițiuni comune, un fel de castă care 'și avea cuibul în Oltenia și în Hațeg, nu mai departe, adevărat cuprindea Dacia lui Traian în sensul cel restrâns al cuvântului, acea Daciă unde se petrecuse lupta între Traian și Decebal și unde s'au păstrat monumente din epoca cuceririi romane. Din acest cuib oltenesc și circum-oltenesc, unii *Basarabi* în cursul timpului emigrau în diferite direcțiuni, dar tulpina lor rămânea curat oltenescă. Intr'un alt loc (Ist. crit., I, 83 sqq.), eu am dovedit că dinastia Mușătescilor, din Moldova a fost și ea o ramură a *Basarabilor*; un fapt pe care astăzi nu'l mai contestă nimenea. Póte să fi fost tot *Basarabi* și Aseni; dar acésta nu ne interesază de o cam dată.

Dacă *Basarabi* ar fi fost numai o familie, iar nu o întregă clasă predominantă, atunci Oltenia și Țera-Românescă n'ar fi căpătat numele «țerei *Basarabilor*», pe care l'a purtat deja în secolul XIII. Sub anul 1259, vorbind despre o invasiune a Mongolilor spre Carpați, cronicarul polon contimpuran dice: «MCDLIX. Thartari subiugatis B e s s a r e b e n i s» (Sommersberg, Siles. rer. script. II, 82; cfr. Ossolinski, Vincent Kadlubek ed. Linde, 622). În «Istoria critică» (ed. 2 p. 62 sqq.) sînt grupate mai multe texturi din secolii XIV și XV, în cari Țera-Românescă e numită «a *Basarabilor*» sau *B a s a r a b i a*: tzarul serbesc Stefan Dușan (1330—1356), papa Gregoriu XI (1370—1378), împăra-

tul Sigismund (1366—1437), regele Vladislav Iagello (1350—1434), annalistul Dlugosz (1415—1480), annalistul Miechowski (1450—1523), annalistul Thurocz (1450—1490) etc. Astăzi se mai pot adăuga alte fântâne de prin documente publicate mai încóce (Ulianitzki, Материалы для истории, Москва, 1887). Aşa la 1429 marele duce litvan Vitold, vorbind despre certele dintre Munteni şi Moldoveni, dice: «differencias pro quibus intēr B e s s a r a b i t a s et Moldwanos oriuntur quesciones», iar la 1430 ambasadorii poloni vorbesc despre: «woywoda Dan B e s s a r a b i e, adunatis sibi exercitiibus gencium B e s s a r a b i c o r u m...» Insuşi Mircea cel Mare, la 1403, în doë acte de alianţă cu regele Vladislav îşi dă titlul de: «mare voevod şi domn autocrat a tótă țera b a s a r a b é s c ă». E nu mai puțin caracteristic că Domnii Moldovei, cu Alexandru cel Bun şi Stefan cel Mare în frunte, numiaŭ şi ei Țera-Românescă B a s a r a b i ă, saŭ şi mai bine o numiaŭ cu pluralul: *Basarabi*, ca şi când ar fi fost *Basarabi* toți locuitorii.

O cauză foarte curioasă a concurs a face ca numărul cel mare al *Basarabilor* să fie așa dicând învăluit începând chiar din secolul XIV. Se pare că era un obicei, ca în fie-care familie din acest ném numai unul din frați saŭ veri să pörte numele *Basarabă*, şi încà să'l pörte în locul numelui seŭ de botez. Acest obicei se învedereză mai întâiŭ la *Basarabi* din Hațeg, cari apar în istoriă în secolul XIV şi — după cum am vădut mai sus

— există acolo pînă astăzi. În secolii XIV și XV ei stăpîniau, între altele, în însușire de «chinezi» satul Rîușor. Actul din 1398 numesce trei frați: «honestos viros Janustinum et fratres suos B a s s a r a b e et Custe Knesios de Rîușor», și mai jos: «saepedicti Knesi Janustinus, B e s s a r a b e et Custa» (Fejér, Cod. dipl. Hung. X, 8, 447—8): numai fratele al doilea pòrtă numele de *Basarabá*, fără nici o indicațiune a numelui de botez. Actul din 1435 constată că chinezii de atunci din Rîușor, Costa, Stanciul și Volcul popă, au trădat Ungaria trecînd în Moldova, și transmite chineziatul în partea «Nobilium Michaelis et B'a z a r a d ac Joannis filiorum quondam Joannis de dicta Rysor» (Fejér, XI, 504). Toți cei menționați, trei fugiți și trei remași, erau din aceeași familie chinezială a *Basarabilor* din Rîușor, frați și verii; totuși numai unul din șese se numesce *Basarabá*, și é-răși un frate al doilea, al căruia nume de botez ne remâne necunoscut. Fără îndoelă, avem de 'naintea noastră un obicei; un obicei pe care întru cât-va îl putem urmări în aceeași epocă și la *Basarabi* din Țera-Românescă.

După mórtea primului Dan-vodă la 1386, apucând tronul fratele seú Mircea cel Mare, se pregătise pentru viitor o crâncenă luptă între cele doé crengi domnesci; o luptă care s'a trăgënat pînă departe în secolul XVI. O créngă numită «Drăculesci» după numele lui Vlad Dracul, fiu al lui Mircea și tată al lui Țepeș, se credea în drept

a domni prin faptele adevărat eroice ale membrilor sei; posteritatea însă a lui Dan sau «Dănescii», de câte ori isbutiau pe o clipă a apuca Domnia, pretindeau că dinșii singuri se pot numi *Basarabi*. Primii doi «Dănescii», Dan I și fiul său Vladislav, se mulțumiau cu numile lor de botez (Arch. ist. I, 1 p. 19, 73, 142). Dar iată că fiul acestui Vladislav nu se mai scie ce nume de botez va fi avut, căci el se întitulază: «tînărul *Basaraba* voevoda fiul bunului *Basaraba* voevoda», ca și când *Basarabi* ar fi fost numai el și tatăl său (Venelin p. 111, 121). La 1476 domnesce fiul lui Dan II, dându'și numele tot așa: «*Basaraba* voevoda» (ibid. p. 118). Cel mai celebru dintre «Dănescii» a fost artistul Négoe. Și el de asemenea, din dată ce ajunge Domn la 1512, nu vrea să mai scie de numele său de botez «Négoe», ci începe a se scrie pretutindenea: «*Basaraba* voevoda fiul pré-bunului *Basaraba* voevoda» (ib. 137 etc.). Fenomenul este cam același ca și la *Basarabi* din Hațeg; ba este chiar același, dacă vom judeca după crisovul lui Dan II din 1428, în care «sînt numiți, ca fii ai domnitorului, Danciul și *Basaraba*» (Odobescu, Scrieri I, 393), adecă este *Basarabă* numai fiul al doilea, întocmai ca în Hațeg.

În Țera-Românească urmările acestui fenomen au fost mult mai însemnate decum puteau ele să fie în Hațeg. Din dată ce stăpânul țerei monopolisă numele *Basarabă*, boierii din «némul Băsbesc» erau siliți a lua alte porecle, din ca-

usa cărora cu timpul li se uita originea și putea să se pară că *Basarabi* cei foarte mulți de altă dată s'au stins aprópe cu totul. Era și mai reu când veniau la putere «Drăculescii»: atunci oricine și-ar fi țis *Basarabă* era expus a fi privit ca din ramura cea vrăjmașă a «Dănescilor». Ast-fel s'a întâmplat că în secolul XVII căutați pe adevărații *Basarabi* și nu'i mai găsiai, căci *Basarabi* — după cum observă foarte bine patriarcul constantinopolitan Dositeiú în prefața la Biblia din 1688: «cândú era boiari, pentru zavistiia stăpânitorilor celor tirani să chema cu altú nume».

Obiceiul de a reserva numele de *Basarabă* unuia dintre frați sau veri în fie-care din cele multe familii de *Basarabi*, obiceiú surprins de noi în Hațeg și în Țera-Românescă de o potrivă, a avut drept efect treptata împuținare aparentă a *Basarabilor*; dar acest obiceiú fusese el-însuși la început efectul unei cauze. Și care cauză? Nu putea să fi fost alta decât tocmai acea mulțime a *Basarabilor*, care făcea ca toți locuitorii din Țera-Românescă să ajungă a fi priviți de cătră străini ca «Bassarabeni», «Bassarabita», «Bassarabici», ba la Moldoveni chiar ca *Basarabi*. Fiind pré-mulți, *Basarabi* au căutat un mijloc de a nu se confunda cu poporul, și acel mijloc l'au găsit în obiceiul de mai sus, care era un fel de m a j o r a t sau mai bine de m i n o r a t nominal: o concentrare nu de avere, ci de poreclă.

Aci este locul de a vindeca un text, pe care reu l'au îmbolnăvit unui istoric ai noștri, deși în

fond el este tot ce p^ote fi mai s^{an}ătos. Vestitul împ^{er}at serbesc Ștefan Dușan, vorbind despre coalițiunea tuturor popórelor învecinate cari năvăliseră asupra tatălui seú Ștefan Milutin la 1330, numesce între dușmanⁱ : «**Алѣксѣндра цара Българомъ и Басарабѣ Иванка таста Алѣксѣндра цара сүмегь живцинухь Чръныхь Татарь и господство сашко и прочінухь сзшнимь господа**», adică : «Alexandru țarul Bulgarilor, și Ivanco *Basaraba* socrul țarului Alexandru al învecinaților Negri-Tătari, și domnia Săsescă și alți domni cu dînșii». In paleografia cirilică lesne confundându-se grupul *ca* cu grupul *sa*, fiind-că în acesta din urmă *i* este legat cu *a* printr'o liniuță care'l asem^{en}ă cu cirilicul *s*, in loc de «**господство сашко**» editorul Novaković (Zakonik, 1870 p. XXIII) citise «**господство шско**», ca și când ar fi vorba despre Ia și iⁱ din Moldova saú cine mai scie despre ce, pe când sⁱⁿt în joc numai Sa și iⁱ din Transilvania, «dominium Saxonum», *сашки* fiind în vechea serbescă un adjectiv dela *сасъ*, de ex. : «**сашкимь пстемь** = viâ Saxonum» (Daničić, Rječnik, III, 81). Acéstă alianță a Sașilor cu Bulgarii contra Serbilor merită a fi urmărită în fântănele istorice săsesci; în orⁱ-ce cas, ea este un fapt. Mergem mai departe. Pe «Ivanco *Basarabă*» istoricii l'aú prefăcut în Domn al Țerei Românesci, pe când el éra numai socrul Domnului : «**таст Алѣксѣндра цара**», iar acel Domn nu era Alexandru din Bulgaria, menționat deja deosebit în același text, ci era celebrul Alexandru *Ba-*

sarabă, pe care Ștefan Dușan îl numește aci: «țar al Negrilor Tătari», înțelegând prin acésta «Nigra Cumania», după cum numău atunci Unguriî România (Ist. crit. I, 99). Se scie că tocmai la 1330 Alexandru *Basarabă* era în luptă contra regelui unguresc Carol-Robert; și iată de ce în ajutorul aliașilor seî Bulgariî nu putea să mérgă peste Dunăre el-însuși, ci le-a trimis pe socrul seü.

Când d. Xenopol dice (Ist. Rom. II, 77): «Ivancu «Basarab, 1310 — 1320, este urmașul și probabil «fiul lui Radu Negru saü Tugomir Basarab. Despre acest Ivancu se spune în legile sîrbesci ale «lui Ștefan Dușan că el ca Domn al Valachiei, ar «fi ajutat țarului bulgar Mihail (1323—1331) în «lupta acestuia contra imperiului bizantin. Ivancu «Basarab, urmând exemplului dat de tatăl seü Radu «Negru, mărită pe fata lui după Alexandru, nepotul și urmașul în tronul bulgăresc a lui Mihail «etc. etc.» — în tóte acestea ne surprinde aritmetica autorului, în puterea căriia un Dómn mort la 1320 merge totuși la resboiu între anii 1323—1331, după ce de demult murise, dar nu ne surprinde de loc mulțimea de greșeli, mai multe greșeli decât cuvinte, impletite asupra unui text slavice, pe care d. Xenopol nu l'a văduț nici o dată, și care nu e altul decât cel de mai sus. Este însă fórté de mirare că același text, așa de lămurit, așa de limpede, n'a fost înțeles de profesorul rus Brun (Ж. Мин. Нар. Просв. t. 200, 1878, sect. 2 p. 237) și de Bohemul Jireček (Gesch. d. Bulg. 290, 293, 298).

Aşa dară într'o căsătorie a sa înainte de 1330 Alexandru *Basarabă*, puternicul Domn al Ţerei Româneşti, ţinea pe féta unui Ivancu *Basarabă*, membru şi el al némului *Băsărăbescilor*, B a n o - v e ţ şi el, din aceeaşi castă şi el, dar nu rudă cu principele, ceea ce ar fi împedecat căsătoria, ci numai un boier mare, pe care ginerele seü l'a trimis în capul oştirii contra Serbilor.

Acuma dară, după ce noi scim cine aü fost *Basarabiü*: nu o dinastie, nu o familie, şi o numeroasă grupă de familii, constituind o castă în totă puterea cuvântului, mai ales înainte de secolii XV şi XVI, să ne întrebăm: de unde vine numele *Basarabă*?

II. BASARABĂ ESTE O COMPOZIȚIUNE DIN TITLUL BAN ŞI DIN NUMELE DE FAMILIE SARABĂ.

În prima ediţiune a «Istoriei critice», începător atunci în studiul lingvistice, eü credeam (t. I p. 166) că: «*Basarab* este de aceeaşi origine cu eleticul βασιλεύς principe» şi am căutat a mă urca pînă la radicala sanscrită bhas «briller»; dar: 1°. radicala cea indo-europeă nu e bhas, ci bha; 2°. bh, după legi fonetice cunoscute, trebuie să trecă la Greci în φ, nu în β; 3°. forma cea organică a cuvântului românesc este nu *Basarab*, ci *Basarabă*; 4°. în ori-ce ce cas finalul b nu se explică de loc prin grecul βασιλεύς. Deja în a 2-a ediţiune a «Istoriei critice» eü renunţai cu totul la acea etimologie, şi o mai citez astăzi numai döră ca o fasă

fóрте trecétóre în cronologia cercetárilor mele a-supra lui *Basarabă*.

În cronicе, în unele texturі mai nouэ, rare-orі în acte oficiale, ne întimpină trisilabicul *Basarab* în loc de tetrasilabicul *Basarabă*. Acésta se póte privi în parte ca o scurtare poporană prin analogiă cu cele-lalte numі bărbătesci: așa eă-însuмі scrieam altă dată *Basarab*, iar d. Odobescu, chіar atunci când traduce un țext slavіc dela Négoevodă, unde de doэ orі e pus fóрте clar nominativul **БАСАРАБА**, îl preface de doэ orі în *Basarab* (Rev. Rom. I, 816—817). Mai obіcínuit însă acest *Basarab* în loc de *Basarabă* este din partea editorilor de cronicе și de vechі texturі o lectură greșită și o greșită transcriere a graficeі cirilice, în care finalul *bă* se scrie de-asupra rînduluі cu un singur **Б**, dar prin consóna cea supra-scrisă se sub-întelege tot-d'a-una și vocala ce o însoțesce, adecă nu «*Basarab*», ci «*Basarabă*». Apoi nu o dată în texturі se citește *Băsărabă* sau *Băsărab*, cu cei doi *a* netonici trecuți în *ă*, prin analogiă cu fonetica normală a limbei românesci, și tot-o-dată prin înriurirea pluraluluі celi poporan *Băsărabesci*, unde toți *a* scad la *ă*. Forma însă *Băsărabă* este fóрте rară în texturile cele vechі și aprópe fără exemplu în cele oficiale, mai ales pînă la anul 1600, unde scrierea cea tradițională nu e alt-fel decât articulatul **БАСАРАБА** sau nearticulatul **БАСАРАБЖ** și **БАСАРАБЪ**. Ast-fel în colecțiunea de crisóve slavice muntenesci a lui Venelin :

1472: **Басараба** cu genitivul **Басарабе**, nu cu genitivul **Басарабы**, după cum cere gramatica slavă ;

1476: **Басараба**;

1480: **Басарабъ** cu genitivul **Басарабе** ;

1514: **Басараба** cu același genitiv foarte interesant, căci nu e slavă, ci este genitivul românesc nearticulat, care nu poate să provină decât dela un nominativ cu —ă, nici o dată cu —ă: babă — (unei) babe, róbă — (unei) róbe, bubă — (unei) bube, tată — tate(ă), popă — pope(ă).

Forma cea organică este dară *Basarabă*, și în această formă totul arată că ea s'a compus din două cuvinte:

de 'ntâiu, lungimea Ba—sa—ra—bă e neobicei-nuită în numi proprii cari nu sînt formate prin sufixele onomastice—énu saŭ—escu și cari tot-d'a-una sînt monosilabice, dissilabice, cel mult trisilabice, afară numai de străinul «Cantacuzino», scur-tat și acela la Moldoveni în «Canta» ;

al doilea, patru *a*, din cari primii trei sînt pururea clari în vechile monumente : *Ba—sa—ra—*, nu se pot explica decât prin fusiunea a două cuvinte deosebite fie-care cu tonicul *a*, ceea ce a făcut ca asimilarea vocalică bilaterală să măn-țină clar pe *a* cel dela mijloc, prin urmare: *bă—sa—ră—*.

Resultă dar că inițialul *Ba* aparține în com-pozițiune unui alt cuvînt decât finalul *răbă*, me-

dialul —*sa*.— putând să aparțină unuia sau altuia din cele două cuvinte în compozițiune.

Ajunși aci, lucrul se limpedesce dela sine.

Fiind vorba despre némul cel bănesc din Oltenia sau despre acea castă nobilitară a Banoveților din care se alegeau Banișii, compusul *Basarabă* este Ban-Sarabă; și acesta se întăresce pe deplin prin sintaxă și prin fonetică în același timp.

Românesce titlurile se pun înainte de nume sau se pun după nume, nu însă arbitrar, nu de o potrivă, nu fără nici o deosebire, ci urmând unei regule statornice. După nume se pun titluri individuale: Ion-vodă, Ștefan logofet, Petru-stolnic etc.; înainte de nume se pun titluri care aparțin unei clase de indiviși: jupânul Ștefan-logofet, boierul Petru-stolnic, cuconul cutare. În *Basarabă* = Ban Sarabă titlul figurază foarte corect înainte de nume, căci acest titlu distingea pe toți membrii castei nobilitare din care se alegea capul țerei, pe toți Banoveții. Ast-fel într'un crisov dela Vlad Țepeș din 1491 figurază patru boieri purtând toți de o potrivă titlul de «Ban», deși nici unul din ei nu era «Marele Ban»: banul Dêco, banul Dêdău, banul Dăicu și banul Dragomir (Venelin, 130). Erau patru Banoveți, adică patru *Basarabi*.

Ca titlu de brésă, nu de persónă, graiul cerea dară ca Ban să se pună de 'nainte numelui: «Ban Sarabă». Tindând apoi a se aglutină ambele

clemente, de vreme ce *B a n* era inseparabil de *S a r a b ă*, o lege fonetică imperioasă în limba română impunea mai departe disparițiunea lui *n* de 'nainte a lui *s* din *B a n-S a r a b ă*. Trebuia să devină *Basarabă* după cum din «mensa» s'a făcut «masă», din «densus» — «des», «pensare» — «păsare», «pinso» — «pisez», «mansum» — «mas» etc., căci *n* de 'nainte a lui *s* n'a dispărut numai în flexiunea verbală cu tematicul *d* și *g*: tind—tins, plâng — plâns, ung — uns. Fenomenul a fost în parte cunoscut deja în latina și ne întimpină și în alte dialecte romanice; la noi însă el formeză o normă.

Așa dară, din punctul de vedere sintactic, ca și din punctul de vedere fonetic, *Basarabă* este *B a n S a r a b ă*; și decî, înainte de a se fi putut introduce la Români titlul *B a n*, adecă înainte de secolul X, marea castă oltenescă, din care a isvorît dinastia *Basarabilor*, se numia: *S a r a b ă*.

Aglutinarea lui *B a n* cu *S a r a b ă* pentru a forma *Basarabă* trebuia să fi fost completă deja în secolul XIII; cel puțin străinii nu mai deosebiau de pe atunci în compozițiune elementul cel titular «*Ban*», de vreme ce cronicarul Fazel-Ullah-Rașid, descriind sub anul 1240 năvălirea Mongolilor asupra «țerei Oltului», numesce pe capul acesteia din urmă «*Bazaranban*» (D'Ohsson, Hist. d. Mong. II, 627—8), adecă «*Basarabă-ban*», mai adaugînd o dată titlul în coda numelui, după usul oriental. Cu toate acestea, primitivul *S a r a b ă*, dacă nu în memoria poporului, încă în tradițiunea

propriă a *Basarabilor* cată să fi rămas multă vreme cunoscut ca numele cel primitiv al castei. În adevăr, în secolul XIV nu se accenta *Basarabă*, ci *Bàsarabă*, unde accentul pe *Ba* *arată că în acéstă silabă se simția încă titlul *B a n*. Pe mormîntul lui Alexandru *Basarabă* din 1364, descoperit de cătră d. Tocilescu în interiorul bisericeii mănăstirii Cămpulung, se citește :

МЦА НОЄБРІА СІ ДНЬ ПРЄСТАВІСА ВЕ
ЛІКІИ И СЛАМОРЪ ЖІВНІ ГАРЬ ІОНИ
КОЛА ЧЛБЗАНДРЪ ВОЕВОДА СНЬ ВЕ
ЛІКІГО . БАСАРЕЖ ВОЕВОДЖ . ВЛАТЬ
С . Ѡ ОГ . ЄН . Г . ВЪУНДА ЄМЪ ПАМАТ .

(† luna Noembre 16 zile a reposat marele și autocratul Domn^ș Io. Nicolae Alexandru voevoda, fiul marelui *Bàsarabă* voevodă, în anul 6873 indiction 3, fie-î eternă memoria).

În acéstă înscricțiune **БАСАРЕЖ** e prețios nu numai prin inițialul *Bà* = *B a n*, dar și prin finalul cel nearticulat: *Basarabă* = *B a n - S a r a b ă*.

Înainte de a păși mai departe, o parentesă. Asemnarea fonetică între elementul — *s a r a b ă* din numele *Basarabă* și între *S ă r b* fiind foarte mare, unii din cronicarii noștri s'au apucat de timpuriu a face pe *Basarabi* de origine serbescă. În cronică pe care, orî-câte ar spune d. V. A. Urechia

(Tocilescu, Revista an. II vol. I, fasc. 1; cfr. Sîrcu în Ж. Мин. Нар. Пров. t. 239 sect. 2, p. 345), eă persist a o atribui lui Nicolae Milescu, se đice despre boierimea romănescă: «Unii sînt din Sărbî, alții din Greci, alții din Albănași, alții din Frânci, alții dintr'alte limbî, cã și Domniî încã mai mulți din străinî aă stătut, cum și *Basarabiî* se trag din n é m s ă r b e s c» (cfr. Istoria critică, ed. 2, t. 1 p. 81). In cronica lui Zilot Românul (ed. Hasd. p. 113): «Acest n é m al Cantacozinilor rudindu-se de aprópe cu n é m ul *Basarabescilor*, care aă stătut și stă cel mai slăvit n é m aici în țeră, și pentru cãci se trage despre tată din sângele împéraților *S e r v i e î*, iar despre mumă din sângele împéraților *Țarigradului*, și pentru cãci cel d'întăiú Domn al țerei, de când avem istorie, aă stătut *Basarab*, și pentu cãci eî cu vrednicia lor stătură destoinici a înfrîna pe Turc pe acele vremi când el dedese gróză în tot pămîntul și cădeaú supt dînsul împérațiile și crăiile, precum pică pómele când se coc, abia mișcând pomul la rădăcină; iar mai vîrtos Mircea-vodă cel Bătrîn și Laiotă-vodă, amîndoî *Basarabesci*. . .» In așa numita Cronică Cantacuzinésă, la Cantemir și în genealogia Domnilor Romănesci cea publicată de Pray (Dissert., 140) noi vedem urmele aceleiași confusiunii între *Basarabi* și *S e r b î*; o confusiune care, cu totul necunoscută cronicelor serbesci și fântănelor slavice în genere, ăste datorită în fond numai numelui celui primitiv:

S a r a b ă.

Dar ce este acest S a r a b ă? De unde vine? De când se începe?

Am vedut că e vorba nu de o familie, ci de o castă întregă, de un fel de brésală, o colectivitate tradițională, formată prin secolii și ale căriia rădăcini sînt înfipite în istoriă cu mult mai adânc decăt se pare la prima vedere.

Sînt acum vr'o 20 de ani, pe la 1874, într'o notiță pe care o dedei d-lui F. Damé (*Annuaire générale de la Roumanie 1879*, p. 41), eă diceam: «La caste nobiliaire, du sein de laquelle on tirait par élection les princes et les pontifes, s'appelait chez les Daces B a s s a r a b i, nom tronqué en Z a r a b i dans Jornandès». Astădăi nu voiă avé decăt a modifica pasăgiul în următorul chip: «s'appelait chez les Daces S a r a b i, nom amplifié chez les Roumains en B a s a r a b i».

Să vedem.

III. S A R A B I ESTE NUMELE CASTEİ NOBILITARE LA DACİ.

La Iornande, după tôte edițiunile cele vechi, dintre cari vom pomeni pe cea de 'ntăiu din 1515 a lui Conrad Peutinger, apoi a lui Bonaventura Vulcanius (1597), a dominicanului Jean Garet (1679) și a lui Muratori (1723), se citește următorul pasăgiu:

«... ut refert Dio, qui historias eorum (Getarum) annalesque graeco stilo composuit, qui dixit pri-

num *Zarabos Tereos*, deinde vocitatos *Pileatos* hos, qui inter eos generosi exstabant: ex quibus eis et reges, et sacerdotes ordinabantur...»

În nouele edițiuni, dintre cari avem de 'naintea noastră pe a lui Closs (1866) și pe a lui Holder (1882), afară de a lui Mommsen (1882), în loc de «*Zarabos Tereos*» ne întimpină: «*Tarabostes eos*». În codiciî manuscripți, așa cum i-a colaționat Mommsen, se găsesce:

Cel Ottobonian: «*tarabostereos*»;

Cel Berlines: «*thorabostes eos*»;

Cel Laurențian: «*strabostes eos*»;

Cel Breslavian: «*zarabostereos*».

Puțin ne pasă în cazul de față, dacă pasagiul de mai sus Iornande l'a luat d'a-dreptul din Dione Crisostom saū numai prin mijlocirea lui Cassiodor. Nu este de loc important, pe de altă parte, de a se sci, care din codiciî manuscripți e mai vechiu și care e mai nou, de óră-ce o copiă mai veche după același original póte să fie mai puțin corectă decât o copiă mai nouă. Singurul lucru de căpeteniă, tocmai acela pe care neminea nu l'a băgat pînă acum în samă, este concordanța pasagiului în cestiune cu un alt pasagiū tot din Iornande, și anume:

«*Elegit namque (Diceneus) ex eis tunc nobilissimos prudentioresque viros, quos theologiam instruens, numina quaedam et sacella venerare suasit fecitque sacerdotes, nomen illis Pileatorum contradens, ut reor, quia oportet capitibus*

t i a r i s, quos pileos alio nomine nuncupamus, litabant; reliquam vero gentem Capillatos dicere jussit . . . »

Se scie că Iornande, ca și prototipul seĂ Cassiodor, confundă pe Daci cu Goșii; în pasagele însă de mai sus este învederat că se povestesc numai despre Daci, căci în cel al doilea e vorba în specie de marele legislator dacic DeceneĂ, amic al regelui dacic Berekista din epoca lui Cesar, ambii bine cunoscuți din Strabone (VII, c. 3 § 5, 11; XVI, c. 2 § 39); ș' apoi, direct sau indirect, relașiunea e luată din Dione Crisostom, scriitor din epoca lui Traian și autor al unei opere perdue despre Daci, nu despre Goși.

În pasagiul al doilea este foarte interesantă menșiunea *t i a r e l o r* ca acoperimint de cap la nobili Daci. «Tiara» nu este un cuvint grecesc, ba Grecii nu scieau nici măcar la ce gen să'l pună, șicând «*η τιάρα*» și «*δ τιάρας*». Pentru copistii cei latini ai lui Iornande, acéstă vorbă era atât de neobiciuită, încât în manuscriptele consultate de Mommsen fie-care o scrie altfel: «*tyaris*», «*thyaris*», «*thiaris*» și «*tiaris*». *T i a r a* era o căciulă curat tracică, pe care Servius în scoliile la Virgiliu (Aen. 247) o explică prin «*pileum phrygium*». Ea se întrebuița și la vechii Persi, dar De Lagarde (Abhandl. 206) n'a putut să 'i găsescă vre-o etimologiă eranică.

La Daci dară exista o clasă nobilitară și sacerdotală, care nu umbla cu capul gol ca poporul,

ci purta pe cap tiare, de unde lătinեսce ei se nũmiaũ «pileati», iar în limba dacicã se diceã «Zarabi Terei» sau «Tarabi Terei». Care din aceste doẽ lecturĩ este õre cea mãi corectã?

Sã presupunem cã la Daci s a r a b a însemna «cap»; o presupunere provisorie, pe care mãi jos o vom verifica pe calea pozitivã. Nobiliĩ daci umbiaũ cu capul acoperit cu tiara, adecã eraũ c a p e t e t i a r a t e: «capita tiaris operta» la Iornande în pasagiũ al doilea, întocmai așã și la Dione Crisostom (Or. LXXII): «π ἰ λ ο υ ς ἐπὶ ταῖς κεφαλᾶι ς ἔχοντα ς». Intru cãt S a r a b i ar însemna «capete», a doua parte a numelui: T e r e i, cãtã neapãrat sã cuprinã o noțiune privitoare la t i a r ă: un adjectiv «tiareus = couvert d'une tiare» este din punct în punct tot așã de tracic ca și adjectivul recunoscut tracic «bassareus, βασσαρεύ ς = couvert d'une pelisse de renard» din cuvântul tracic βασσάρα «pelisse de renard» (De Lagarde, op. cit. 278). Este un raport fonetic și morfologic perfect :

tiareus: tiara : : bassareus: bassara.

Pentru a demonstra cã textul lui Iornande nu pôte fi citit și înțeles alt-fel decãt așã cum l'am citit și înțeles noi, sã luãm ipotesa contrarieã, întemeiatã pe lectura «Tarabostes eos», și lesne se va vedẽ cã ea duce la absurd.

In acẽstã ipotesã «Tarabosti» se explicã (Tocilescu, Dacia înainte de Romani p. 657) prin «neopersianul tãrbus, cãciulã ascuțitã, pileus», și decĩ

se referă la «Pileati». Însă «eos» care urmăzează după «Tarabostes», în antitesă cu «hos» care precede pe «Pileatos», vėdesce că «Tarabostes» în această ipotesă nu pôte fi clasa cea nobilitară care purta căciule, ci numai restul poporului dacic, cei pletoși, «Capillati» din pasagiul al doilea, cătră cari nu se potrivește de loc «căciula», căci tocmai ei umblău cu capul gol. Pe lingă această absurditate logică, vine apoi ab urditatea etimologică de a atribui Dacilor un cuvânt neo-persian, fără a dovedi că el a existat la Traci sau măcar la vechii Persi.

Am puté să nu mai vorbim despre etimologia cea gotică a lui «Tarabosti» din «tharbôstai, was zwar egentel, necessarii, vielleicht aber auch sacrifici, sacrificantes heissen kann» (Grimm, Gesch. d. d. Spr. 820). Astădi neminea nu mai amestecă pe Daci cu Goții, una la mână; ș'apoi al doilea, «tharbôstai» însemnând «săraci», este absurd ca să fie un nume tocmai pentru casta cea domnitóre.

Nu mai prin lectura «tereos = tiareos» dispăre acel «eos» care încurcă orice ipotesă contrariă. Dar culmea demonstrațiunii este că numai prin lectura «Sarabos» noi ajungem la un cuvânt curat dacic asupra căruia ne vom opri acuma o clipă.

Maș sus noi ne-am mărginit a bănuși că în limba dacică s a r a b a însemna «cap», după cum se admit presupunerii provisorie chiar în matematicel, cu condițiunea însă, neapărat, ca să le verifice și să le confirme apoi consecințele. În cazul de față

consecințele aũ justificat bănuéla, și am avé dreptul din parte-ne de a ne mulțumi cu atâta. Din fericire, avem material îndestulător ca să mergem mai departe.

Pentru noțiunea de «cap», cuvântul indo-europeũ primitiv cel mai comun era *ç a r a* (Pauli, Benennung d. Körpertheile, Stettin 1867 p. 8), scãdut în sanscrita la *ç i r a* și din care d'a-dreptul s'aũ dezvoltat:

cu <i>k</i> :	cu <i>s</i> :
gr. <i>κάρα, κάρη, κάρ;</i>	zend. <i>çara</i> ;
lat. vulg. <i>cara</i> , de unde <i>cara</i>	armén <i>sar</i> ;
la Sarđi, Provențali, Spanioli și	pers. <i>sar</i> , <i>ser</i> .
Portugesĩ, vechiũ frances chiere	
(Körting, Rom. Wtb. 171).	

Se află o mărturiã textuală din epoca lui Cesar cumcã Traciĩ, iar prin urmare și Daciĩ, aveaũ pentru «cap» același nume, dar cu *s* ca Eraniĩ, nu cu *k* ca Greco-italiĩ, anume la Strabone (XI, 14): «*Φασί δὲ καὶ Θρακῶν τινὰς, τοὺς προσαγορευομένους Σα-ραπάρας, ὄϊον κεφαλοτόμους...*», în traducere: «nesce Traci porecliți *S a r a*-pare, adecã *c a p*-tăiãtorĩ...» (cfr. Lassen în *Zeitschr. d. d. morgenl. Gesellsch.*, X, 367).

La Daci în specie *s a r a* «cap» ni se înfățișeză în nomenclatura topică la orașul «Sarmizegethusa», capitala Dacilor, «caput Daciæ», după cum Tit-Liviũ numesce Roma «caput Italiæ» saũ Lãrissa «caput

Thessaliæ», ast-fel că acest nume trebuî descompus în Sar-mizegethusa. Apoi peste acelaşi s a r noi dâm la «Sargetia», rîuleţ ce curgea lângă Sarmizegethusa şi care tocmai prin acésta căpêta importanţa de a fi şi el «caput», descompunându-se în Sargetia. În restul Daciei s a r a se găseşte tot în compoziţiune, întru cât îmi aduc a-minte, numai la finea unor numi locale: Germi-sara şi Deu-sara, peste Dunăre Sapri-sara, unde Germi-, Deu- şi Sapri- trebuî să fie elemente adjectivale.

Alături cu ç a r a se constată în limba indo-europeă primitivă o formă amplificată ç a r a b h a, cu un *bh* care se scie că trece la Greci în *φ*, la Eranî şi Latinî în *b*. Aşa sînt :

la Greci : *κορυφή* «cap» cu nasalisatul *κόρυμβος*;

la Latinî : *cerebrum* «crier», adecă *ce-reb-rum* «aparţinînd capului», nicî decum *ce-re-brum* «purtător de cap», ceea ce n'are nicî un sens, de vreme ce nu crierul pörtă capul, ci vice-versa;

vechea formă persică la Isidor: «*s a r a b a r a e quædam capitum tegmina nuncupantur qualia videmus in capite magorum picta*» (De Lagarde, *Abhandl.* 206), adecă *s a r a b a -ra* «căciulă», literalmente iarăşi «aparţinînd capului», cu acelaşi sufix adjectival *-ro- ca* şi în latinul *ce-reb-rum*;

în fine, zendicul *ç ā r a v ā r a* «căciulă», «*Kopfbedeckung*» (Justi, *Handb.* 294), urmeză şi el a fi îndreptat în *ç ā r a b ā r a*.

Aşa dară Traciî, pe lângă *s a r a* trebuî să fi avut

și ei pe amplificatul s a r a b a, și tocmai pe acesta noi îl vedem la Daci ca nume al castei celei nobilitare în prețiosul pasagiū din Dione Crisostom.

Prin urmare, din toate puncturile de vedere, cea mai corectă lectură a primului pasagiū din Iornande rămâne aceea din edițiunea lui Peutinger : «Zarabos Tereos = Sarabos tiareos», și mai bine: «Sarabas tiareos». Intregul pasagiū va suna astfel: «ut refert Dio, qui historias eorum annalesque græco stilo composuit, qui dixit primum S a r a b a s t i a r e o s, deinde vocitatos Pileatos hos, qui inter eos generosi exstabant : ex quibus eis et reges et sacerdotes ordinabantur...»

În acest pasagiū «primum» se raportă la cuvântul original dacic : «Sarabas», iar «deinde» la traducerea lui, fie grăcă, fie latină : «*πιλοφόροι*» la Dione Crisostom, «pileati» la Iornande. Sensul dară este : «Dione, care a scris grecesce istoria Dacilor, ne spune că la dînșii se numia S a r a b i t i a r e i, pe lătinեսce p i l e a t i, clasa cea de sus, din care se alegeau regii și sacerdoții».

S a r a b a însemnând «cap», este învederat că și fără epitetul t i a r e u s acest cuvânt caracteriza deja în deajuns casta cea nobilitară, astfel că mai adesea sau chiar tot-d'a-una el urmă să se întrebuințeze singur în gura poporului de câte ori era vorba de «pileati» sau «*πιλοφόροι*», și de aceea t i a r e u s trebuia dela sineși să dispară, devenind de prisos.

IV. O URMĂ A DACICULUI S A R A B A ÎN GRAIUL ROMÂNESC DE ASTĂDÎ.

Noi am văzut că la Daci s a r a b a era nu numai un titlu, dar' circula tot-o-dată cu sensul comun de «cap». Ca titlu, forma cea dacică, orî-care să fi fost, lesne putea să se conserve intactă la Români, după cum se conservă intact un nume propriu prin tradițiunea familiară, deși tendințele fonetice ale poporului supun în restul graiului aceleasi sunuri la diferite modificări succesive. În compusul *Basarabă* = Ban-S a r a b ă dacicul s a r a b a ajunge pînă la noi cu vocalismul ne'ntunecat și cu *b* între vocale. Este adevărat că în aceiași pozițiune, după silaba tonică -ra-, *b* s'a păstrat în «scărăbuș», deminutiv din «scărăbu = scarabeus, *scarabus». Orî-cum însă, conservațiunea aceluî -*b*- și a vocalismului era cu mult mai anevoe pentru dacicul s a r a b a cu sensul comun de «cap». Aci trebuia să'și reia deplina lor putere tendințele cele fonetice ale graiului. Precum din «strabus» s'a făcut românesce «strâmbu», italianesce «strambo», deja în epoca latină, tot așa s a r a b a ar fi căutat de pe atunci a da o formă nasalizată s ă r â m b ă. Ei bine, acest s ă r â m b ă trăesce la noi pînă astăzi în gura poporului, și trăesce iarăși numai într'o compozițiune: n ă s ă r â m b ă = n e - s ă r â m b ă, lucru fără minte, fără cap, ἀκέφαλον, ἀκόρυφον, «minus-caput».

Miklosich (Slav. El. im Rumun. 46) trage pe

românul **НЗСРЪМБЗ** din slavicul **срамъ** «pudor», ca și când ar însemna «impudentia». Cihac (II, 215) își apropriează această etimologie, traducând pe «năsrâmbă» prin «impudence». Vom vedea mai jos, dacă acesta se potrivește din punctul de vedere al sensului; nu merge însă de loc sub raportul morfologic și sub cel fonetic, căci:

1°. Românii puteau să adauge negațiunea numai la un cuvânt slav ic trecut în limba română, pe când nu este nici o urmă la noi de slav icul «sramă», iar prin urmare nu se putea forma o negațiune pentru ce-va neexistente;

2°. E peste putință a presupune că Românii au împrumutat dela Slavii cuvântul cu negațiunea cu tot, adică «nesram», fiind-că această formă substantivală negativă nu se află la Slavii, și este cu totul excepțională la dînșii chiar forma adjectivală «nesramini = impudicus»;

3°. Slav icul «sramă» ar fi rămas la Români «sram», după cum «hramă» a rămas «hram», «gramada — grămadă», «păstramă — παστραμῆς», «dram — δράμι», «cramă — krama», «năframă — maqrama» etc.;

4°. Chiar trecerea masculinului «sram» în femininul «sărâmbă» ar fi ce-va anormal, de vreme ce limba română femininează numai pe neutrii slavici, de ex. «baltă = blato», nu însă pe masculini.

Dar derivațiunea lui **năsrâmbă** din slav icul «sramă» este nu mai puțin greșită din punctul de vedere al sensului.

Lexiconul Budan din 1825, singurul pe care îl cunoscuse Miklosich, vede de asemenea în *năsărâmbă* o negațiune, însă anume din latinul «si-remps»: «Siremps prorsus obsoletum apud Latinos, denotabat omnimodam rei similitudinem, et hinc negatio apud Valachos *N e s Ț r Ț m b ă*.»

Adjectivul latin «siremps» era un termen exclusiv juridic, contras din «si-rem-ipse» și însemnând: «parfaitement égal, absolument semblable»; deci forma negativă nu îi putea d'a un alt sens decât numai d'ora acela de «tout-à-fait différent», de unde nu ajungem la *năsărâmbă*, chiar dacă trecerea latinului -pse în românul -bă n'ar fi o imposibilitate tot așa de mare.

Cum ore se traduce *năsărâmbă* în cele-lalte vocabulare?

La Budai-Delénu, care observă foarte bine că acest cuvânt este numai țerănesc: «năsărâmbă, der Possen» (Lex. MSS. circa 1820 în Muz. ist. din Buc.), adecă «farce, bouffonnerie, arlequinade».

La Sava Barcianu (Wtb. 1868 p. 153) «năsărâmbă» se explică prin «neghiobiă».

La Laurian-Massim (Gloss. 406) «năsărâmbă» este: «stultetă, nebuniă, ineptiă».

Prin urmare, *năsărâmbă* nu e de loc «impudence» a lui Cihac.

Ne ncređător în vocabulare, eă am făcut o anchetă în graiul poporan, și iată rezultatul:

«*Năsărâmbă* înseamnă: prost prostovan, meteleă» (avocat P. Călcăunariu, Banat, Orșova).

«N ă s ă r ă m b se întrebuițeză cu înțelesul de: prost, hăbăuc, tîmpit la minte, fără socotă» (Dr. I. Roșiu, Banat, Biserica-albă).

«In graful poporului, a face n ă s ă r ă m b ă în-sémnă a face un lucru nepotrivit, slab, prost» (preot D. Popovicî, Banat, Lugos).

«N ă s ă r ă m b ă însemnă în Transilvania, de ex. în comitatul Alba-Iulia și pe la Brașov: om prostănac, într'o ureche; iar cu sensul rușinos se ȃdice numai în privința calului, ca și când s'ar ȃdice: prostia calului» (N. Mănărăȃdianu).

Cumcă n ă s ă r ă m b ă n'are în fond alt sens decât acela de nerod sau neghiob, probă este că poporul îl amalgamăză une-orî cu «nătâng», prefăcendu'l în n ă s ă r ă n g ă, și cu «nătăreu» prefăcendu'l în n ă t ă r ă m b ă.

«N ă t ă r ă m b și n ă t ă r ă m b ă se aude în Banat și pe Lipova. N ă t ă r ă m b este un om care face o prostiă, n ă t ă r ă m b ă o muieră care nu îngrijesce de afacerile sale. Se mai ȃdice și ca substantiv, de ex.: acest om a făcut o n ă t ă r ă m b ă, s'a îmbetat și și-a bătut muieră» (I. Tuducescu, Banat, Lipova).

«N ă s ă r ă n g ă, la plural n ă s ă r ă n g u r î însemnă ce-va reu, de ex.: acest argat numai n ă s ă r ă n g u r î îmi face orî-unde îl măiu» (I. Pop Reteganul, Transilvania).

«Cuvintele n ă s ă r ă m b ă și n ă t ă r ă m b ă se întrebuițeză în înțelesul de a face d'ale nefăcute, adică un non-sens, un lucru reu, gâlcăvă, potcă,

ce-va nebunesc. Apoi n ă s ă r ă m b ă mai însemnéză a face o față urită cui-va, a încreși fruntea» (avocat P. Rotariu, Timișóra).

Afară de substantivul n ă s ă r ă m b ă și adjectivul n ă s ă r ă m b, Lexiconul Budan ne mai dá adjectivul n ă s ă r ă m b o s. Ambele forme adjectivale sînt însă învederat posterióre și sporadice, ca și formele analogice n ă t ă r ă m b și n ă s ă r ă n g ă. Forma cea primitivă, singură răspândită în popor, este cea substantivală, mai ales în locuțiunea: a face o n ă s ă r ă m b ă. Cuvîntul se descompune dela sine-și în n e - s ă r ă m b ă = «ne-cap», o compozițiune prin care s'a tradus literalmente în Dacia latinul rustic m i n u s - c a p u t, conservat pîna astăzi în Occident. Acest m i n u s - c a p u t «ne-cap» era tocmai ceea ce însemnéză substantivul n e s ă r ă m b ă, adecă o pagubă sau o neplăcere făcută prin lipsă de judecată, de unde spaniolul m e n o s c a b o «dommage, détřiment, atteinte», apoi portugesul m e n o s c a b o «mépris, dépréciation», în fine provençalul m e s c a p și francesul m é c h e f «fâcheuse aventure», nuanța logică cea mai apropiată de românul n e - s ă r ă m b ă, astfel că, bună-óră, în vechea francesă versul lui Gringoire în «Les folles entreprises» :

Tu m'as fait m e s c h i e f

En me cuydant faire tres grant service...

se traduce perfect românesce: vrînd să'mi faci un pré-mare bine, mi-ai făcut o n ă s ă r ă m b ă.

Aşa dară dacicul *s a r a b a*, «cap» şi tot-o-dată numele membrilor castei nobilitare, s'a păstrat la Români în ambele sale înţelesuri: ca vorbă comună în *n e - s ă r â m b ă* «minus-caput» şi ca nume în *Basarabă* = *B a n - S a r a b ă*.

După ce am constatat modul de desfăşurare a *Basarabilor* din *S a r a b i* ai lui Dione Crisostom, să ne oprim acuma cu tot dinadisul asupra unor faze din istoria lor între secolii II şi XI.

V. C A P U L N E G R U E S T E E M B L E M A E R A L D I C Ă A B A S A R A B I L O R .

Se scie că în vécul de mijloc o mare parte din mărci nobilitare erau ceea ce se numesce în eraldică «armes parlantes», «figurae paronomasticae», adecă pe pecete saŭ pe stég figuraŭ lucruri al că-rorora nume, peste tot saŭ măcar întru cât-va, aducea a-minte de numele familiei nobile respective. Aşa, bună-óră, dinastia regală a Plantagenetilor avea în marca sa o drobiţă, modestă plantă numită latinesce «genista» şi din care se fac măturî. Aceste figure paronomastice nu erau o invenţiune a feudalităţii, căci ele ne întimpină şi la selbaterci: nu este în fond alt-ceva decât aşa numitul «totem» al Pieilor-Roşii din America, o asociaţiune de idei propriă minţii omenesci în genere. In acest mod, marca *Basurabilor*, din cauza elementului fonetic *arab*, — trebuia să fi fost un cap negru, adecă un cap de *A r a p*. Orî-cine cunósce

istoria blazonului medieval, p \acute{o} te s \acute{a} afirma \grave{a} -priori pe acest t r e b u i, ch \acute{i} ar dac \acute{a} n'ar exista nici un document \acute{i} n sprijinul afirma \acute{t} iunii.

Olandesul Levinus Hulsius a publicat la 1597 o marc \acute{a} a \mathcal{T} ere \acute{i} -Rom \acute{a} nesc \acute{i} cu trei c a p e t e n e g r e, \acute{s} i tot-o-dat \acute{a} o marc \acute{a} a Moldove \acute{i} cu do \acute{e} c a p e t e n e g r e puse \acute{i} n v \acute{i} rfuri a do \acute{e} ramuri \acute{i} ncruc \acute{i} șate, iar ramurile, «les ramaux», se scie c \acute{a} \acute{i} nsemn \acute{e} z \acute{a} \acute{i} n limbajul eraldic deriva \acute{t} iune, adec \acute{a} marca Moldove \acute{i} deriv \acute{a} nd din ace \acute{a} a \mathcal{T} ere \acute{i} -Rom \acute{a} nesc \acute{i} (Ist. crit. ² I, 95).

Iat \acute{a} cele do \acute{e} m \acute{a} rc \acute{i} :

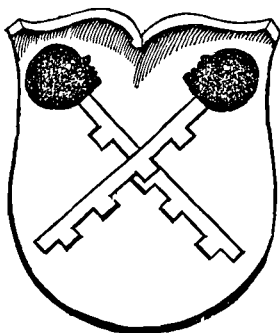
Hulsius se ocupase \acute{i} n specie cu țerile rom \acute{a} nesc \acute{i} , scriind ch \acute{i} ar o carte intitulat \acute{a} «Descriptio Transylvaniae, Moldaviae et Valachiae» (Engel, Gesch. d. Wal. 69). Acele m \acute{a} rc \acute{i} dar \acute{a} el le-a luat de unde-va dintr'o f \acute{a} nt \acute{a} n \acute{a} consultat \acute{a} . Or \acute{i} -care s \acute{a} fi fost \acute{i} ns \acute{a} acea f \acute{a} nt \acute{a} n \acute{a} , \acute{i} n cazul de faț \acute{a} o \acute{i} nt \acute{a} -resc do \acute{e} fapte pozitive :

1 $^{\circ}$. Preceptele blazonului, dup \acute{a} car \acute{i} numele *Basarab \acute{a}* urm \acute{a} s \acute{a} a \acute{i} b \acute{a} ca «armes parlantes» un c a p e n e g r u ;

2 $^{\circ}$. Impreg \acute{i} urarea c \acute{a} dinastia Muș \acute{a} tescilor din

Moldova era în adevăr o ramură, o derivațiune din *Basarabi*.

În *Cosmografia* lui Sebastian Münster (1541), în «*Illyricum*» al lui Du Cange (1746) și pe aiurii cele două capete negre, pe cari Hulsius le pune în marca Moldovei, sînt atribuite Bosniei:

Să fie ore printr'o confusiune între *B a n* și *B a n*, fiind-că în vechea Bosniă principii purtau titlul de *B a n* ca și în Oltenia?

Să nu cum-va printr'o confusiune de o altă natură între inițialul *B o s* - din «*Bosnia*» și inițialul *B a s* - din *Basarabă*?

Să nu pôte va fi fost în adevăr așa ore-când marca Bosniei?

Ar trebui studiată sigilografia specială a acestei țeri. Să nu se uite în orî-ce cas că, din tóte regiunile serbesci, Bosnia este aceea unde s'a conservat mai mult timp un element românesc foarte puternic, îmmigrat din Pannonia cam în secolul

X, după cum noi am arătat'o într'un alt studiu (Strat și sub-strat, p. 28), și cuprindând nu numai cîobani, dar și căpeteni, bună-óră acel «cnez Markul», adecă «Marco» cu articolul românesc *-l*, de care se plîngeau la 1401 Ragusani că a apucat cu forța și nu lasă din mână orașul dalmatin Almissa (Putzić, Споменици срѣбски, t. I, p. 35). La 1373 un district întreg al Bosniei se numia «România-mare», «Major Vlachia» (Miklosich, Wander. d. Rum. 5).

Dar să ne'torcem la marca *Basarabilor*.

În Biblioteca imperială din Viena se află într'o traducere germană anterioară secolului XVIII o colecțiune de blazonuri făcută de unul numit Rubčić, care își dă titlul de eraldist (Wappenherold) al împăratului serbesc Ștefan Dușan (Ianko Schaffarik în Гласник, t. 9, 1857 p. 348). Dacă această indicațiune cronologică ar fi adevărată, atunci noi am avé a face cu un monument eraldic tocmai de pe la 1340. În acea colecțiune, marca Țerei Românesce este din punct în punct ca la Hulsius.

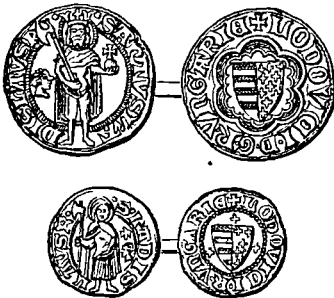
Tóte acestea, neapărat, sînt deja ce-va; dar în cestiuni de o asemenea natură se cere cu orîce preț un isvor fórte autorisat, când e vorba mai ales nu de o marcă particulară, ci de blazonul unei țeri. Prima confirmațiune oficială ne oferă numismatica maghiară.

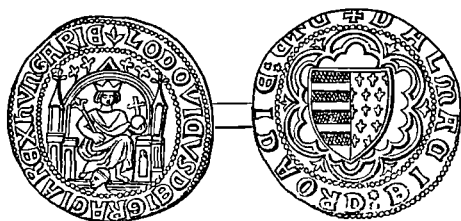
La 1368 Vladislav *Basarabă* recunoscuse suzeranitatea Ungariei asupra Țerei-Românesce (Fejér, IX. 4, p. 148, 210). Din aceiași epocă există mo-

nete dela regele Ludovic, de diverse mărimi, purtând pe o parte cap negru :

Pe alte monete dela regele Ludovic, asupra cărora mî-a atras atențiunea amicul meu d. D. A. Sturdza, același cap-negru nu ocupă scutul întreg, ci se află numai la o parte saŭ de-desubtul ăfigiei regesci, ceea ce represintă și mai expresiv triumful cel jubilat al Ungariei asupra lui Vladislav *Basarabă* :

Acest cap negru nu p \acute{o} te fi marca Siciliei, care va fi avut a face cu familia Anjou a regelui Ludovic, dar \acute{i} n ori-ce cas nu avea a face de loc cu Ungaria; cu at \acute{a} t mai v \acute{i} rtos un cap figur \acute{a} nd al \acute{a} tura cu efigia regesc \acute{a} , sau chiar ocup \acute{a} nd scutul \acute{i} ntreg, nu p \acute{o} te fi marca vre-unui fabricant de monet \acute{a} . Singura explica \acute{i} une seri \acute{o} s \acute{a} rem \acute{a} ne dar \acute{a} «subjectio Valachiae», dup \acute{a} cum presupunea \acute{u} deja \acute{i} n secolul trecut archeologii unguri: «hoc esse Mauri caput, eoq \acute{u} e subjectionem Valachiae notari autumant» (Schönvisner, Notitia Hung. rei num. p. 206).

Numismatica maghiar \acute{a} ne d \acute{a} o m \acute{a} rturi \acute{a} oficial \acute{a} pre \acute{i} oas \acute{a} , dar numai extern \acute{a} , nu intern \acute{a} , adec \acute{a} nu din partea *Basarabilor*, \acute{s} i de aceea ea tot \acute{i} nc \acute{a} nu ne mul \acute{t} umesc \acute{e} pe deplin.

Confirma \acute{i} unea, pe care o dorim noi, ne vine pe o alt \acute{a} cale, gra \acute{t} ia unei descoperiri f \acute{a} cute de d. D. A. Sturdza.

Ma \acute{i} \acute{i} nt \acute{a} i \acute{u} , o observa \acute{i} une preliminar \acute{a} .

Ori-cine a avut \acute{i} n m \acute{a} n \acute{a} cris \acute{o} ve muntenesci, n \acute{a} putut s \acute{a} nu fie isbit de \acute{i} mpreg \acute{u} urarea c \acute{a} sigiliile lor presint \acute{a} nu o singur \acute{a} marc \acute{a} a țerei, ci do \acute{e}

mărci diferite : una cu vulturul, cea-laltă cu sfinții Constantin și Elena, întrebuițate când una, când cea-laltă, când ambele în compozițiune.

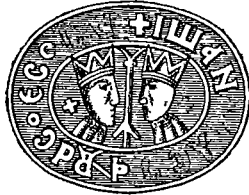
Față cu această duplicitate, lucrul cel mai natural este de a admite că o marcă era a Statului, cea-laltă a dinastiei. A Statului fiind vulturul, care singurul figurază pe sigiliile cele mari atîrnate, pe sama dinastiei rămân sfinții Constantin și Elena. Dar sfinții Constantin și Elena ce au ei a face cu dinastia *Basarabilor*? Să se bage de samă că este tocmai o dinastie, care pînă la a doua jumătate a secolului XVII n'a avut în curs de cinci secolî nici un membru cu numele «Constantin», ast-fel că nu sfântul Constantin ar fi fost dispus s'o patroneze.

Acuma vine descoperirea d-lui Sturdza: un act dela Vlad Dracul și doē acte dela fratele seū Alexandru, ambii fii ai lui Mircea cel Mare. Actele sînt anteriore anului 1444, iar cele dela Alexandru sînt anume din 1431.

Pecetea lui Vlad Dracul este :

Peçetea lui Alexandru:

Cătră acestea vom mai adăuga, că întocmai așa se află doē capete deja pe peçetea lui Mircea cel Mare într'un act din 1403 : «duo capita humana coronis ornata» (Hurmuzaki, Documente t. I, partea 2, p. 825, nota 4).

Negreșit, aceste capete se deosebesc de A r a p i i lui Hulsius și ai lui Rubčić, dar ele se deosebesc cel puțin tot pe atâta și de figurele sfinților Constantin și Elena de pe peçețile din secolii XVI și XVII. Numărul capetelor este indiferent, ca și ramura dela mijloc, de vreme ce și la Hulsius este o marcă numai cu doē capete și cu ramuri. Indiferentă mai este și gătela de cap, de oră-ce se deosebesc între ele în astă privință chiar cele doē peçeți de mai sus. Acestea fiind indiferente, marca dela 1431 devine tocmai ce-va intermediar între fasa cea de tot veche cu capete-negre și între fasa cea nouă cu sfinții Constantin și Elena.

Înainte de a se metamorfoza de tot în sfinții Constantin și Elena, cele doē capete dela 1431,

saŭ mai corect dela 1403, aŭ trecut printr'o lungire treptatã și ramura s'a prefãcut într'un arbore, dupã cum d. Sturdza o constată fôrte bine pe urmãtorea pecete dela Țepeș, fiul lui Vlad Dracul:

Nu sînt încă nici aici sfinții Constantin și Elena, dar nu mai e departe pînã la dînșil. «Capetele de pe sigiliile lui Vlad și Alexandru — țice d. Sturdza — capetã trup, însã nu pe deplin, ci numai pe trei pãtrare, la sigiliile lui Vlad Țepeș, și se desvôltã la urmã în trupurile întregi ale sfinților Constantin și Elena pe sigiliile posterioare» (Sturdza, Dare de samã p. 10).

Ce rezultã de aci? Resultã cã A r a p i i, capetele cele negre, fie unul, fie mai multe, singura emblemã eraldicã potrivită a *Basarabilor*, s'aŭ transformat pas la pas în sfinții Constantin și Elena, trecînd prin mai multe trepte decãt zimbrul pentru a ajunge boŭ și vulturul pentru a ajunge corb, dar trecîndu-le pe temeul aceluiași principiu, principiul cã poporul, cãnd o pôte face, înlocuesce tot-

d'a-una noțiunile mai rare sau mai puțin cunoscute prin noțiuni mai familiare: boul e mai familiar decât zîmbrul, corbul e mai familiar decât vulturul, sfinții cei sărbătoriți mereu sînt mai familiare decât A r a p i i.

Evoluțiunea mărcii *Basarabilor* cată dară să se fi operat cam în următorul mod :

de'ntăiu un singur cap negru ca pe monetele regelui Ludovic, ceea ce era suficient pentru «*armes parlantes*» ;

apoi două capete negre unul lîngă altul, adică ce-va ca în marca Mușătescilor ;

apoi trei capete negre ca la Hulsius și la Rubčić ;

apoi capul al treilea transformat într'o ramură înflorită între celelalte două capete, toate perdînd tipul negriten, ca pe sigiliile din 1403—1431 ;

apoi sub capete adăugându-se o parte din corp, iar ramura cea înflorită prefăcându-se în copăcel, ca pe sigiliul lui Țepeș ;

apoi corpul lungindu-se etc. etc. pînă la figurile sfinților Constantin și Elena.

În orîce problemă din archeologia figurată lipsa unei verigi dela mijloc împedecă nu numai de a lega ambele capete ale lanțului, dar chiar de a recunósce că acele capete aparțin unui singur lanț. Într'un asemenea caz fie-care capet se studiază în deosebi ca ce-va străin unul altuia, găsindu-se pentru fie-care în parte multe analogii, cari totuși perd orîce valoare din dată ce, prin aflarea verigei celei dela mijloc, se reconstitue totalitatea lanțului.

Doă figurî în felul sfinților Constantin și Elena de pe sigiliile românești se vîd pe monete și la Bizantinî, și la Serbî, și la Ungurî, și cine mai scie pe unde; în același mod în Portugalia, în Sicilia, în Polonia și pe aîurî se nemeresc pe mărcî capete-negre; ast-fel dintr'o parte și din cea-laltă se puteau face cu multă erudițiune nesce apropi-erî fôrte ingeniöse, a căroră lipsă de temeiü se îndeверeză însă pe dată ce regăsirea verigei celei dela mijloc restabileste la Români în specie strînsa filiațiune între capetele cele negre și între cele doă figurî. Acéstă filiațiune ar fi remas ascunsă fără descoperirea d-luî Sturdza, o descopere în așteptarea căriia sfinții Constantin și Elena erau o nestrăbătută enigmă în marca *Basarabilor*.

Post-scriptum. Cele de mai sus erau tipărite, când d. Dim. Sturdza, în ședința Academiei Române din 12 Novembre 1893, a comunicat o carte care — țice d-sa — «din câmpul îndoelilor l'a făcut să între în acel al realității» întru cât privesce capetele de Arapî din Levinus Hulsius. Este anume descrierea Conciliuluî dela Constanța, făcută de cătră Ulric de Reichental la 1417, nu numai ca martur ocular, dar încă după o însărcinare expresă din partea municipalității de acolo, în archivul căriia s'a și depus atuncî manuscriptul original. După 1450, adecă după descoperirea tiparuluî, opera luî Reichental fu tipărită la Augsburg; dar acea edițiune devenise în scurt timp atât de rară, încât la 1536 a retipărit'o tot la Augsburg Enric Steiner, in-folio sub

titlul: «Das Concilium so zu Constantz gehalten ist worden». Acéastă a doua edițiune, devenită și ea fôrte rară și fôrte scumpă, este aceia pe care d. Sturdza a dăruit'o Academiei Române. In cartea lui Reichental numile proprii sînt mai-mai tôte desfigurate, cel puțin în textul cel tipărit; adevărat importantă însă nu este nomenclatura personală, ci partea cea figurativă, în care nu încăpeau nici erori de pronunțiaune, nici acelea de tipar. Intre mai multe steme, copiate de cătră Reichental la 1417 de pe stégurile celor veniți la Constanța, se află și doë steme princiare pe cari le aduseră cu sine reprezentanții oficiali ai României: «die Walachie». Ambele sînt sub o corónă ducală și 'n ambele ne întimpină de o potrivă c a p e t e d e A r a p i, cu deosebirea numai că pe una sînt trei capete negre întôrse spre stînga, pe cea-laltă doë figuri aprópe întocmai ca cele publicate de Boliac (Daco-romane No. XXII), care nu arétă de unde le-a luat, și anume: «doi Arapi întregi, goi, fără legătură, întorși cu spatele unul cătră altul, brațul stîng al fie-căruia fiind rădicat în sus, ast-fel că ambele se unesc încrucisându-se în nivelul capetelor, iară brațele drepte sînt lăsate în jos și piciórele aú aerul de a danța» (v. Etymologicum magnum t. 2 p. 1460). În acest mod cercetarea nóstră despre blazonul *Basarabilor* primesce o nouă strălucită confirmațiune, printr'un document autentic din epoca lui Mircea cel Mare și a lui Alexandru cel Bun, dovedindu-se tot-o-dată că atît numărul capetelor

precum și proporțiunile corpului erau supuse la variațiuni chiar în sînul dinastiei, iar cu atît mai vîrtos în totalitatea castei *Basarabilor*.

VI. S A R A B I Î AU FOST CUNOSCUȚI VECINILOR SUB PORECLA DE A R A B Î.

«Arab» este un element eraldic al numelui *Basarabă*, dar mai ales al formei celei vechi *Sarabă*, de care se deosebesce printr'o singură consónă. Înainte dară de a deveni *Basarabi*, adecă înainte de a'și fi aglutinat titlul de «Ban», *Sarabi* cată să fi avut deja pe pecetea și pe stégul lor capete negre sau un cap negru. Numele și emblema trebuia de o potrivă să le dea în ochii tuturor vecinilor un aspect de *Arap*, și tocmai acésta o constatase cel d'întâiu d. Bezsonov în poesia poporară epică serbă și bulgară, unde fórte adesea Români sînt numiți *Arap* (*Rybnikov, Народныя былины р. CCCXXX sq.*)

Nu voesc a reveni aci asupra celor desvoltate pe larg în «Istoria critică»; voiu semnala însă ce-va nou.

Căzaci cîi ruteni din Ucraina nu puteau să aibă a face cu *Basarabi* dela Olt; dar începînd din secolul XVI ei au fost mereu în contact cu acea parte a Moldovei, căria din timpul stăpînirii muntenesci acolo în secolii XIV și XV, de pe cînd Mircea cel Mare și Vlad Dracul erau Domni pînă la gurile Dunării, îi remăsese numele de «Basa-

rabia», după cum o spune deja Miron Costin în poema sa polonă: «Giurgiuul și Brăila sînt eterne suvenirî ale acelor domni muntenesci *Basarabi*, cari stăpâniseră o parte a Bulgariei și peste țermul Mării unde s'a lățit numele *B a s a r a b i e î*» (Arch. ist. I, 162).

Dd. Antonowicz și Dragomanov au publicat în zece variante o baladă poporană rutenă de pe la finea secolului XVI, intitulată «Alexe Popovicî și furtuna pe Marea-négră» (Историческія пѣсни Малорусскаго народа, I, 176—208), unde este vorba anume despre acea *B a s a r a b i ă* dela Nistru,

Primul variant se începe așa :

«Acolo pe Marea-négră, pe o pétră albă șede un șoim «luminos și suspină cu jéle, privind îngrijit la Marea-négră. «Nu va fi bine pe Marea-négră, căci furtuna cea rea se «rădică, împrăștiând în trei părți luntrile cele voïnicesci «ale Cazacilor : o parte din ele spre țera *B i l a r a p é s c ă* «(u *Bilarapsîku zemliu*), a doua parte în gîrla Dunării, a «treia parte în mijlocul Mării-negre . . .»

Variantul al optulea :

«Acolo pe Marea cea vinătă, pe o pétră albă, șede lu-
«minosul șoim cu ochii strălucitori ; el își plécă în jos
«capul și suspină cu jale, privind la sfântul cer, căci în-
«tunicul a acoperit jumătatea sórelui, jumătatea lunei, și
«se începe furtuna pe Marea cea vinătă, se rădică valurî
«din fundul mării și împrăștiă în trei părți luntrile căză-
«cesci : duc o parte din ele în Dunărea cea liniștită, împing
«a doua parte spre țera *A r a b é s c ă* (v *Arabsîku zemliu*),
«innécă a treia parte în mijlocul Mării . . .»

Variantul al șeselea :

«Acolo pe Marea-négră, pe o pétră albă șéde luminosul «șoimuleț, trist și jelitor, privind depărte la luciul Mării-negre, căci nu va fi bine pe Marea-négră : se rădică din «fundu'î valurî dușmănesci și împrăștiă în trei părți luntrile căzăcesci, asvărind o parte din ele în gîrla Dunării, «împiîngénd pe a doua parte spre țera O r a b é s c ă (u «zemplu Orabsîku), ér pe a treia parte, nesciind ce să'î «mai facă, o innécă în mijlocul Mării. . . »

Variantul al șéptelea se începe ca cel al optulea, cu deosebirea numai că în loc de «țera Arabéscă» este «țera Orabéscă» (u zemplu Orabsîkuîu) ca și'n variantul al șeselea.

Variantul al treilea :

«Pe Marea-négră, pe o pétră albă suspină cu jéle luminosul șoim; e trist și privesce îngrijit la Marea-négră, «căci nu va fi bine pe Marea-négră; s'aú întunecat pe cer «tóte stelele, aú acoperit noriî jumătatea luneî, și din jos «sufică vintul cu furiă împrăștiând în trei părți luntrile «căzăcesci: a dus o parte spre țera A g a r é s c ă (v zemplu Agarsku), a doua parte a înghițit'o gîrla Dunării, a «treia parte — unde să fie? — se'n necă în Marea-négră. . . »

În fine, în variantul al patruilea «țera agaréscă» este amplificată în «țera Agaranéscă» (v Agaranîsku zemplu).

Precum vedeți, naufragiul se întâmplă pe Marea-négră, aprópe de gurele Dunării, față cu țermii B a s a r a b i e î.

Din «Basarabiă», prin o schimbare fonetică ne

simțită, balada de mai sus, după primul seǖ variant, a făcut «Bilarapiă», ceia-ce înseamnă «Albarabiă»; din această «Bilarapiă», omițându-se inițialul *bil*, considerat ca un simplu epitet de alb, a ramas în variantul VIII numai «Arabiă», de unde apoi în variantul VI și VII a eșit o formă mai coruptă «Orabia»; în sfârșit, numele «Arabilor» amintind imaginațiunii pǒporane, prin asociațiunea de idei, pe al «Agarilor» sau «Agarenilor», ambele aceste numi aplicându-se d'o potrivă la pǎgâni și mai ales la mahometani, iată că în loc de «Arabia» sau «Orabia» ne întimpină în variantele III și IV «Agaria» și «Agarania».

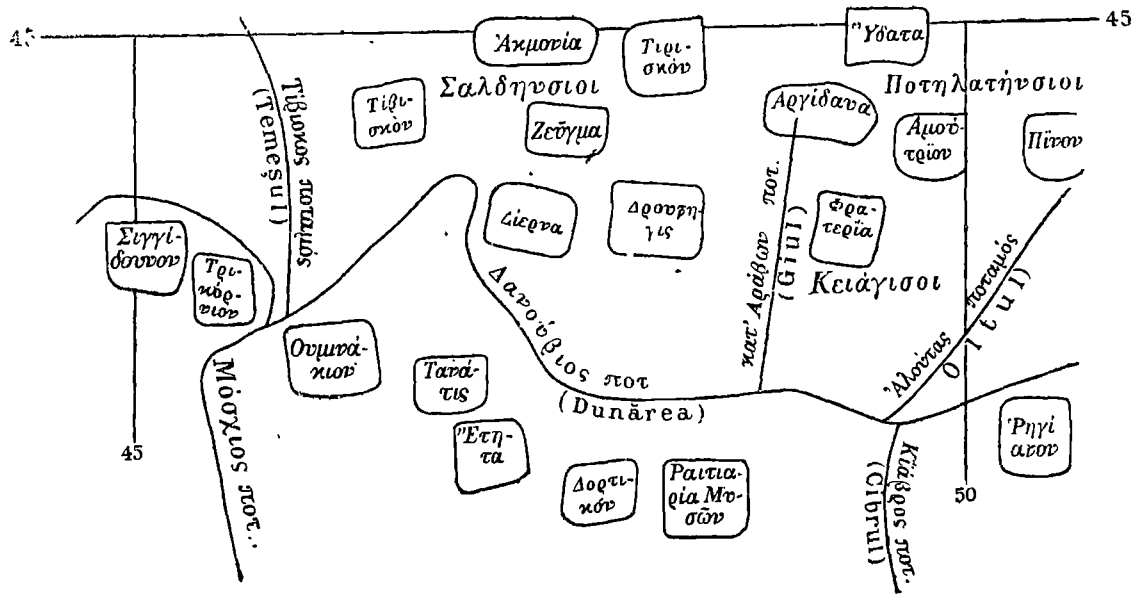
Este o procedură identică cu aceia prin care, într'o epocă mai veche, Serbii și Bulgarii a r a b i z a ũ pe *Basarabi* dela Olt; o procedură însă pe care balada rutenă, grațია numeróselor sale variante, ne permite, ca să dic așa, a o pipăi de astă-dată cu degetul, urmărind pas la pas tóte fazele succesivei sale transformațiunii. Dacă o scurtă cunoscință cu B a s a r a b i a cea dela gurele Dunării aŭ permis Rutenilor a o preface în A r a b i ă și apoi chiar în A g a r i ă, cu cât mai virtos Serbii și Bulgarii, puși în contact cu *Basarabi* și mai întâiu ca S a r a b i i dela Olt în curs de mai mulți secolii, trebuiau neapărat să urdescă asupra acestor A r a b i din Dacia o vastă țesătură de complicațiunii! Bezsonov ne-a indicat abia câte-va puncturi; restul urmază să'l studieze alții.

Ceea ce s'a întâmplat Rutenilor, ceea ce s'a

întâmpat Serbilor și Bulgarilor, nu putea să nu se întâmple și mai de'nainte tuturor némurilor învecinate cu *Basarabiă*, adecă tóte trebuiaú de asemenea să'i arabiseze mai mult saú mai puțin; și întru cât începutul *Sarabilor* se înfundă în epoca dacică, de pe atunci deja ar poté să ne fi remas în istoriă vre-o urmă de acest fenomen.

Sarabiă lui Dione Crisostom, ca și *Basarabiă* posterioră, își aveaú cuíbul lor în munții Hațegului și ai Olteniei, căci aci, în gîrurul Drobetei și al Sarmizegetusei, fusese centrul Statului lui Decebal, iar prin urmare și al castei celei nobilitare. Hațegul și Oltenia sînt tocmai regiunea pe care, sub raportul hidrografic, o represintă rîul Jiú, isvorînd din Hațeg și străbătînd apoi pe lîngă Vulcan pentru a șerpui în lung prin întrega Oltenia. Ei bine, în geografia lui Ptolemeú Jiúul n'are alt nume decăt: *κατ' Αράβων ποταμός*, literal «de Arabibus fluvius», adecă: «rîul care se pogórá din țera *A-r-a-b-i-l-o-r*», pe când Dunărea este *Δανούβιος ποταμός*, Oltul — *Αλούτας ποταμός*, Temeșul — *Τίβισκος ποταμός* etc.

Iată secțiunea corespondinte din atlantele lui Ptolemeú, luată după prețiosul manuscript din secolul XII, cel mai vechiu din cele cunoscute pînă acum, descoperit de Sevastianoff la Vatopedi în Atos (*Géogr. de Ptolémée*, 1867, p. LXXVIII):

Fiind-că editorii lui Ptolemeu tipăresc tot-d'una: *κατὰ Παβῶνος ποταμοῦ*, cată să facem următoarele observațiuni paleografice asupra manuscriptului: 1°. De câte ori prepozițiunea *κατὰ* nu se unesce prin elipsă cu vorba ce'î urmăzează, manuscriptul îi dă regulat accentul, pe când în cazul de față accentul lipsește pe chartă ca și'n text (p. XXXIII), ceea ce dovedește că nu pôte fi «*κατὰ Παβ-*», ci este «*κατ' Ἀραβ-*». 2°. Atât în text precum și pe chartă se vede *-βων* fără obicînuita abreviațiune suprascrisă pentru finalul *-ος*, astfel că este arbitrar de a citi *-βωνος*. 3°. In text acest *-βων* nu e accentat de loc, iar pe chartă accentul este dubios, căci copistul trage de 'ntăiu o liniuță din vârful lui *β* spre a forma un *ὀξύς* pe *α* din *ρα*, și după aceea se resgândește și se întorce spre *ω* accentându'l cu un lung *βαρύς*, o nedumerire care probéză că în original lipsia accentul. Lectura dară cea mai corectă este: *κατ' Ἀράβων ποταμός*, unde noi completăm pe *ποτ* prin nominativul *ποταμός*, după cum tot la nominativ sînt puse și cele-lalte rîuri.

Ptolemeu scriea pe la 170, peste vr'o 50 de ani după Dione Crisostom. Dione Crisostom fusese elînsuși în Dacia, unde cunoscuse casta cea nobilitară a *S a r a b i l o r*. Ptolemeu, trăind departe în Alexandria, putea să culégă numai nesce informațiuni indirecte, extra-dacice, dar tocmai de aceea noi îi datorim cunoscința celei mai vechi transformațiuni a *S a r a b i l o r* în *A r a b i*. Gura Jiului fiind pe charta lui Ptolemeu față cu Misiî din

oraşul Ratiaria : *Ραιτιαρία Μυσῶν*, este probabil că fântâna lui Ptolemeu îşi luase pe *Ἀραβες* din Oltenia dela Misi, cari, ocupând regiunea Slavilor meridionali de astăzi, vor fi numit astfel pe *Sarabi* cu mai mulţi secolî înainte de Serbi şi de Bulgari. In orî-ce cas, numai prin *Sarabi* din Dione Crisostom se pôte înţelege «καὶ Ἀράβων ποταμός» din Ptolemeu, şi acesta este punctul cel esenţial, dela care putem trece d'a-dreptul la una din cestiunile cele mai interesante în istoria *Basarabilor*.

VII. ÎMPĚRĂŢII FILIP ŞI LICINIŪ AŪ FOST DACI DIN CASTA SARABILOR.

Despre împăratul roman Filip dintrè 244—249, acela sub care Roma îşi serbase jubileul de 1000 de ani şi care a fost cel întâiu împărat creştin, fântânele istorice sînt fôrte puţine. Toţi se unesc a'î da porecla de «Arabs», *Arabul*; dar de ce «Arab»? ce fel de «Arab» şi de unde?

Bizantinul Zonara ne spune că Filip era din regiunea Bostrei în Palestina, unde a şi fundat oraşul Filipopole. Cedren însă şice că acea Bostră, de unde era Filip, se afla nu în Asia, ci în Europa, adecă Filipopole din Tracia. Cedren trăia în secolul XI, Zonara şi mai târziu cu un secol. Despre fundarea Filipopolei de cătră împăratul Filip mai vorbesc Cassiodor din secolul V şi Iornande din secolul VI, amîndoi însă o pun în Europa:

«Philippus urbem nominis sui in Thracia construxit»; ba Iornande (Summa temporum, 283) mai adaoage și numele cel curat tracic al acestui oraș: «Pulpudeva». Toți însă de o potrivă ăită că orașul cel pretins fundat atuncea, fie Filipopole din Tracia, fie Boștra din Asia, existaseră cu mult mai de'nainte.

Fântâna cea mai importantă, întru cât e scrisă numai cu un secol după mórtea lui Filip, este Aurelius Victor. In capitolul 28 din cartea sa «De Caesaribus» el ăice: «M. Julius Philippus Arabs Trachonites, sumpto in consortium Philippo filio, rebus ad Orientem compositis, conditoque apud Arabiam Philippopoli oppido, Romam venit.» Decă orașul cel fundat era în Asia, dar nu Boștra, ci o altă localitate, pe care se pare că a și descoperit'o d. Waddington în ruinele satului Șehebe din Hauran (Súr l'emplacement de Philippopolis d'Arabie, în Revue numismatique, X, 56 sqq.). Deși satul Șehebe nu se află tocmai în regiunea numită la cei vechi «Trachonitis», *Τραχωνίτις*, *Τραχωνίται* "Αραβες la Ptolemeu, totuși archeologul frances crede pe deplin confirmată prin acéstă descoperire originea lui Filip anume din acea provincie, adecă crede că așa trebuí să fie înțeles textul lui Aurelius Victor: «Arabs Trachonites».

Mai întâi, «Trachonites» sau «trachonites» — majúsculul T aparține editorilor moderni, iar nu paleografieí — póte să nu însemneze alt-ceva de-

cât «hoț» sau «fecior de hoț», «ném de haïduc»; și acésta în doă feluri :

1°. Locuitoriĭ Trachonitei erau vestiți departe prin hoțiile lor, după cum ni-o spune Strabone (XVI, c. II § 20), și prin urmare numele lor putea să fi devenit un simplu epitet pentru ori-ce bandit;

2°. Din grecul *τραχών* se formase în latinitatea vulgară *trachones* cu sensul de ascunđetură sub pămînt și chiar cu acela de balauri. Vilhelm de Tyr, vorbind despre regiunea Trachonitei, ȃice : «Videtur nobis a traconibus dicta; tracones enim dicuntur occulti et subterranei meatus, quibus ea regio abundat...» Intr'un glosar din evul mediu : «Traco idem est quod via subterranea, vel ubi habitant dracones fantastici...» (ap. Du Cange, ed. Carpent. VI, 625).

Deci, prin «Trachonites» Aurelius Victor nu trebuia neapărat să aibă în vedere țera Trachonita, ci putea să înțelegă originea cea hoțescă a lui Filip; sau mai bine, profitând de porecla «Arabs» el putea să'i acațe un epitet în legătură cu hoții din Arabia propriu ȃisă. Noi ȃicem de o cam dată «putea», fără a afirma că așa a și fost. Pentru afirmațiune se cere o probă; și o asemenea probă cine óre póte să ne-o dea mai cu temeiu decât însuși Aurelius Victor?

Noi am văđut mai sus că pasagiul din Iornande n'a fost nișeles numai și numai fiind-că nu se pusesse în alăturare cu un alt pasagiu corespunđător

tot din Iornande. Pasagiul din Aurelius Victor, de asemenea, nu p \acute{o} te fi \acute{i} nteles dec \acute{a} t al \acute{a} tur \acute{a} ndu-se cu un alt pasagi \acute{u} corespund \acute{e} tor tot din Aurelius Victor, \acute{s} i anume capitolul 28 din cartea sa «De vita et moribus», unde despre originea \acute{i} mp \acute{e} ratului Filip se \acute{d} ice: «*Is Philippus humillimo ortus loco fuit, patre nobilissimo latronum ductore...*»

Iat \acute{a} dar \acute{a} \acute{i} n loc de: «Trachonites» — «latronum ductoris filius», «fiul unui c \acute{a} pitan de ho \acute{t} i.»

\acute{I} n acest pasagi \acute{u} ne ma \acute{i} \acute{i} ntimpin \acute{a} un «nobilissimus» f \acute{o} rte caracteristic. Cum putea \acute{o} re s \acute{a} fie «nobilissimus» un bandit? \acute{S} 'apo \acute{i} fiul unui «nobilissimus» cum \acute{o} re s \acute{a} fi fost «humillimo ortus loco»? Este \acute{i} nvederat c \acute{a} pasagiul \acute{i} ntreg trebu \acute{i} s \acute{a} fie tradus: «Acest Filip a fost n \acute{a} scut \acute{i} n obscuritate, fiind-c \acute{a} tat \acute{a} l se \acute{u} , de \acute{s} i de un n \acute{e} m ilustru, totu \acute{s} i se f \acute{a} cuse c \acute{a} pitan de ho \acute{t} i». \acute{S} i atunci «nobilissimus» din pasagiul al doilea ne va da o chei \acute{a} pentru «Arabs» din pasagiul \acute{i} nt \acute{a} i \acute{u} , dac \acute{a} \acute{i} n adev \acute{e} r «Arabs», dup \acute{a} cum ne vom \acute{i} ncredina \acute{t} a \acute{i} n dat \acute{a} , nu este alt-ceva dec \acute{a} t numele «Saraba» al castei celei aristocratice din Dacia, «virorum nobilissimorum» din Dione Crisostom.

P \acute{i} n \acute{a} ac \acute{i} noi am stabilit numai posibilitatea ca Filip s \acute{a} nu fi fost de loc «Arab» \acute{i} n sensul geografic al cuv \acute{i} ntului: dar o pur \acute{a} posibilitate. De aci \acute{i} nainte urm \acute{e} z \acute{a} argumenta \acute{t} iunea cumc \acute{a} el a fost \acute{i} n realitate D a c.

Rolul acestui \acute{i} mp \acute{e} rat \acute{i} n privin \acute{t} a Daciei n'a fost

încă destul de studiat. Usurpând tronul imperial după măcelul lui Gordian III în răsboiul contra Persiei, Filip nu'și mai bate capul cu Asia, cedeză Perșilor Mesopotamia, le-ar fi cedat la nevoe și Arabia, se 'ntorce în Europa, serbăză în Roma jubileul cel mare și apoi... apoi s'ar păré că nu se mai gândesce decât numai la Dacia. După ce perduse cu nepăsare o mare provincie asiatică, el ține ca Dacia să nu fie nici măcar turburată de barbari. La cea de 'ntăiū ocașiune Filip lasă în Roma pe fiul seū numit de asemenea Filip, înainteză cu o armată în Dacia, se luptă cu o invasiune germanică, mai ales cu Carpii. Învinge și liniștesce provincia. Acésta n'î-o spune Zosima (I, 20), dar și mai cu autoritate monetele cu legenda «Victoria Carpica» și cu titlurile «Carpicus Maximus» și «Germanicus Maximus», urmate la 248 de un triumf. Nu e încă tot. La 247 Filip înființeză în Dacia o monetărieă proprieă, ceea ce este o mare grație imperială și dovedesce tot-o-dată o stare comercială înflorită a provinciei. Pe aceste «monete dacice» figuréză Dacia ca o femeie între o aquilă și un leū, cu numerele Legiunilor V și XIII, ținând într'o mână sabia dacică cea încovoiată întocmai ca pe bas-reliefurile Columnei Traiane, iar în cea-laltă un stég. Sabia cea dacică nu se vede decât numai pe aceste monete ale lui Filip. Pe unele exemplare Dacia pörtă tiara saū bonetul cel frigian, simbol de libertate. Pe altele, noi citim : «Dacia Felix». Locuitorii Daciei își creaseră chiar o

eră proprieă dela împărățirea lui Filip, numărând anul 247 ca cel întâiū, și acestă eră a durat acolo cât-va timp și sub urmașii lui Filip: Deciū, Valerian, Emilian și Galien (Katancsich, Istri geographia, II, 347). Eră un fel de renaștere a Daciei, operată sub Filip în scurtul interval de vr'o trei ani.

Ce îndemn să fi avut un *A r a b* din Asia de a face tóte acestea pentru Dacia? Intrebarea e cu atât mai legitimă, cu cât pentru restul Imperiului Roman Filip n'a făcut nemic, saū nu va fi făcut decât acel oraș din Hauran despre care vorbesce d. Waddington, deși însuși d. Waddington ne face a bănuī că orașul în cestiune, negreșit sub un alt nume, existase acolo deja sub împăratul Marc-Aureliū (161—180): «sur les dix inscriptions que j'ai copiées à Chéhebé, il y en a une d'une époque incertaine, une d u r è g n e d e M a r c A u r è l e...» (loco cit. p. 62). Incă o dată, de unde o asemenea dragoste exclusivă a lui Filip pentru Dacia? Fiind-că acel *A r a b* nu era din Asia, ci ęra un *S a r a b a*, un «nobilissimus» din Dacia, din provincia lui Traian; și despre acęsta, ca ultimul argument decisiv, vom da acum un text, care a scăpat cu totul din vedere d-lui Waddington și celor-lalți istorici ai împăratului Filip.

Dintre împărații pe cari i-aū luat Roma din Dacia, cel mai celebru a fost Liciniū, cumnatul lui Constantin cel Mare și înverșunatul dușman al creștinilor. Fântănele sînt unanime asupra originii sale: «Licinius imperator est factus, D a c i a o r i u n-

d u s» (Eutrop.); «ἀπὸ Δακίας ὀρμώμενος» (Socrates Scholasticus). Și se mai adaoge că era un barbar, un om crescut și născut departe de orașe: «agraribus plane ac rusticantibus, quia ab eo genere ortus altusque erat, satis utilis» (Aur. Victor). Despre Liciniū dară este necontroversabil că a fost «natione Dacus», ca să vorbim în stilul inscripțiilor. Eî bine, acest D a c Liciniū țicea că se trage din némul lui Filip A r a b u l; iar prin urmare una din doē : saū Liciniū a fost Arab din Asia, ceea ce î peste puțină, saū Filip a fost S a r a b a din Dacia, după cum am văđut că 'l arētă și faptele sale.

Julius Capitolinus trăia sub Constantin cel Mare, căruța î-a și închinat scrierile sale. În vieța lui Gordian III (c. XXXIV) la sfîrșit, tocmai în pasagiul unde se adresēză cătră Constantin cel Mare, Capitolinus vorbește despre o inscripțiune în care se menționa că Gordian fusese învins de Filip, adecă de împērații Filip Arabul și fiul seū Filip II; apoi adaoge că se țice cum-că Liciniū, când ajunsese împērat, a distrus acea inscripțiune, fiind-că el, Liciniū, «pretindea a se trage din némul celor doi Filipi»: «Quem titulum evertisse Licinius dicitur eo tempore quo est nactus imperium, quum se vellet videri a Philippis originem trahere».

Acest text este nec-plus-ultra categoric. Tôtă lumea sciea că Liciniū era Dac, ba încă barbar din Dacia; dar toți trebuiaū să scie nu mai puțin că

el își urcă originea némului la Filip Arabul, pe care însuși Julius Capitolinus îl numesce «Philippus Arabs»; și trebuia s'o scie mai ales Constantin cel Mare, când îi deduse pe soru-sa în căsătorie. Inrudirea însă între Liciniu și între Filip nu putea să fi fost în fapt decât identitatea de castă: amîndoi S a r a b i. Elementul cel mai resistent contra dominațiunii romane în Dacia, S a r a b i i, flórea Dacilor de altă dată, par a se fi ținut tot-d'a-una retrași, departe de cultura cea curat latină a orașelor: de aci tatăl lui Filip ne este descris ca un hoț de codru, iar Liciniu ca un țerănoiu. Ném barbar pentru urbanitatea romană, S a r a b i i se destingeau totuși prin trăsura caracteristică de a fi toți foarte mândri: «superbus», ție Capitolinus despre Filip. Asupra acestei trăsuri caracteristice noi vom reveni mai jos.

Originea dacică a împăratului Filip și sensul poreclei sale «Arabs» fiind lămurite, nu ne va fi greu acuma de a explica greșéla aceloră cari îl aduceau din «Bostra», o greșéla foarte instructivă prin aceea ca pînă și ea, bine înțelésă, servesce a confirma adevérul. Ca Dac, Filip era un «Traianensis», era din «Provincia Traiana», și o alusiune la acesta cată să fi fost în vre-o fântână cunoscută încă Bizantinilor înainte de Cedren și de Zonara. Din dată însă ce porecla «Arabs» era luată în sensul geografic, Bizanținii trebuiaú vrënd-nevrënd să caute anume în Arabia vre-un oraș cu numele lui Traian, și n'au putut să găséscă acolo decât numai unul

singur, căci numai unul singur există : «Novă Traiana Bostra», care pe monetele sale pòrtă legenda : *NEA TPALANH BOΣTPA* (Mionnet, Descr. d. médailles, V, 579 sq ; Eckhel, III, 500 sq.). Fără acest «*TPALANH*» nimeni n'ar fi venit în cap să aducă pe Filip din Bostra, ci l'ar fi lăsat simplu cu porecla sa de «Arabs». Orî-ce poreclă însă să fi avut, stăruința lui Filip de a rădica Dacia și prețiosul téxt al lui Capitolinus demonstreză că el era Dac.

Confusiunea între doë regiuni traianense ca «Dacia» și «Bostra» ne amintesc ce-va absolut de aceiași natură la Ammian Marcellin. Dacia era «provincia lui Traian» ; Spania era «patria lui Traian» ; de aci unul și același «Traianensis», Paulus notarius, personagiù important sub împèratul Constanțiu, este numit la Ammian Marcellin în cartea XIV : «ortus in Hispania», iar în cartea XV : «natus in Dacia». Un alt qui-pro-quo cam de același fel ne întimpină în privința împèratului Carus, despre care nu se sciea dacă a fost de origine din Pannonia sau din Africa, fiind-că se confundaseră termenii «Pannonius» și «Poenus» (Vopisc., Car. IV).

D. Waddington susține că tatăl împèratului Filip, «nobilissimus latronum ductor» al lui Aurelius Victor, — o expresiune care, fie și în parentesă, ne amintesc cuvintele lui Vopiscus despre împèratul Proculus : «domi nobilis, sed majoribus latrocinantibus» (IV Tyr., XII), — d. Waddington

sustine că acel tată se numia «Marinus» și că a fost apoteosat în Filipopole cel din Hauran. Lucrul e cu puțință, cu atât mai mult că tocmai acolo nu se sciea că el fusese bandit. Noi lăsăm dară în picióre tot ce spune d. Waddington despre monete și inscripțiuni cu $\Theta\epsilon\Omega\ \text{M}\Lambda\text{P}\text{I}\text{N}\Omega$, deși argumentațiunea îi e departe de a fi suggestivă. Marīn sau ne-Marīn, tatăl lui Filip a fost un S a r a b a din Dacia, după cum un S a r a b a din Dacia a fost și tatăl cel necunoscut al lui Liciniū, ambiū din regiunea cea caracterisată de cătră Ptolemeū prin «κατ' Ἀρὰ βω ν παραμός».

VIII. ALȚI SARABI ÎMPĚRAȚI ROMANI.

Dominațiunea romană în urma cuceririi Daciei nu exterminase acolo nici poporul de jos, pe cei «pĕroși», «capillatos», nici casta cea aristocratică a «căcĭulașilor», «S a r a b a s», ba nici chĭar în sĭnul acestei caste dinastia cea regéscă a lui Decebal. Filip, un S a r a b a ordinar, adecă ne-dinastic, apucă sceptrul imperiāl la 244. Peste 17 ani, la 261, pe fostul tron al cuceritorului Daciei se urcă un alt Dac, dar nu S a r a b a ordinar, ci tocmai din dinastia lui Decebal, anume Regillian: «gentis Daciae, Decibali ipsius, ut fertur, affinis» (Treb Pollio, XXX Tyr. IX). Acésta învederéză pe deplin puternica persistință a S a r a b i l o r în Dacia un secol și jumătate după mórtea lui Traian. Ce-va

mai mult; peste vr'o dece ani după Regillian împăratul Aurelian retrace din Dacia administrațiunea romană și legiunile, lăsând pe cei-lalți locuitori în voia furtunelor; dar elementul cel nedomolît al S a r a b i l o r rămâne nestrămutat acolo, și, după ce Roma perde cu totul Dacia doi dintr'înșiși mai isbutesc a deveni împărați Romani: la 307 Liciniu, despre care s'a vorbit deja, iar la 305 Galeriu.

Se repetă mereu că împăratul Galeriu a fost născut în Dacia cea nouă sau a lui Aurelian nu departe de Sardica, adecă aprópe de Sofia, în Bulgaria actuală, fiind-că Eutropius (IX, 22) ȕice: «Maximianus Galerius in Dacia haud longe a Sardica natus». In privința lui Galeriu, o fântână mult mai sigură decăt Eutropius este Lactantius, contimporan cu acest principe, nu posterior ca cela-lalt, și carele ne spune fórte lámurit că Galeriu era din Dacia cea veche sau a lui Traian, de unde mumă-sa fugise cu dînsul trecênd Dunărea de'naintea unei invasiuni a Carpilor, și prin urmare putea să fie crescut în Sardica sau pe aprópe, dar nu fusese născut acolo. Lactantius mai adaogă că Galeriu nu era Latin, ci barbar din Dacia cea veche, și anume indigen, adecă dac, de vreme ce fugia de'naintea năvălitorilor străini. Iată chîiar textul: «Inerat huic bestiae naturalis barbaries et feritas a Romano sanguine aliena. Non mirum, cum mater ejus T r a n s d a n u v i a n a infestantibus Carpis in Daciam novam transiceto amne confugerat» (De mort. persecutor. IX). De aci se explică ami-

cia sa cu Liciniu: «*veteris contubernii amicum et a prima militia familiarem*», pe care dînsul l'a ajutat a se urca pe tron, ast-fel că în același timp Roma avea doi Daci împărați.

Despre Liciniu noi scim că a fost *S a r a b ă*, de oră-ce pretindea a fi din nêmul lui Filip Arabul. Fost'a ôre tot *S a r a b ă* și *Galeriû* ?

A-priori se pôte răspunde că da, căci este de cređut că în secolul IV, față cu agera sistemă romană de desnaționalizare în curs de doi secolî trecuți, din întregul popor dacic de altă dată numai dóră elementul cel ne'nduplecat al *S a r a b i l o r*, cu tradițiunile sale de veche mărire, a putut să păstreze acea atitudine autoctonă pe care Romanii o numiau «*barbaries*». Poporul de jos, «*pletoșii*», «*capillati*», afară de cei adăpostiți în creerii munților sub îndatinata căpeteniă a *S a r a b i l o r*, cată să fi devenit de de-mult o singură apă cu coloniile romanî. Dacă dară *Galeriû* ar fi fost dintre aceștiia, *Lactantius* nu putea să'l numescă barbar «*a Romano sanguine alienus*».

A-posteriori, *Galeriû* era fôrte mândru de originea sa. Pe când alții îl porecliau «*cîoban*», «*armentarius*», după cum țiceau lui Filip «*haiduc*» și lui *Liciniû* «*bădăran*», însuși *Galeriû* pretindea a fi dintr'un nêm țeesc: «*diis oriundus*» după *Lactantius*, sau un nêm de balaur: «*matre compressa dracone*» după *Aurelius Victor*.

Considerațiunile de mai sus ar fi ele singure destul de ponderose pentru a ne îndemna să cre-

dem că Galeriu, ca și prietenul seü Liciniü, a fost din casta S a r a b i l o r; dar ce-va și mai hotărîtor este însuși numele «Galerius». Dacă nu s'ar sci cu certitudine că acest împărat a fost Dac, numele seü «Galerius» n'ar avé nici o importanță deosebită; când se scie însă că el era nu numai Dac, dar încă se pretindea a fi de o origine ilustră, atunci ne isbesce împregiurarea că «Galerius» însemnéază tocmai «pileatus», derivând din «galerus» sinonim cu «pileus»: «galerus est genus pilei» ȕice Servius într'o scoliă la Virgiliü, și prin urmare nu este alt ce-va decât o traducere latină literală a daciculü S a r a b a.

Mai este ce-va. Din Dione Crisostom noi am vędüt că S a r a b i i erau la Daci o castă nu numai nobilitară, dar și sacerdotală tot-o-dată. Eï bine, Lactantius (De morte persec., XI) ne spune că muma lui Galeriu cea «transdanuviană» era o bogată preotésă păgână a «ȕeilor de munte»: «mater Galerii erat deorum montium cultrix, quae sacrificabat paene quotidie et vicarios suos dapibus et epulis exhibebat» (cfr. Van Haag, De Galerio caesare p. 3).

IX. CONCLUSIUNEA.

Am urmărit pe S a r a b i începënd din epoca lui Cesar, când casta lor fusese organizată de cătră regele dacic Berébista, și pînă la epoca lui Constantin cel Mare, când S a r a b i i Galeriu și Li-

ciniu reușesc a se înălța pe tronul imperial al Romei, toate acestea în curs de vr'o patru secolî.

Am urmărit pe *Basarabi* începînd dela lupta lor cu Mongolii la 1240 pînă astăzi, în curs de șese secolî și mai bine, constatînd că ei aũ fost tot o castă nobilitară ca și *Sarabi* sub Daci, că purtaũ la vecinî același epitet de «Arabi» ca și *Sarabi* pe timpul lui Ptolemeu și al împăratului Filip, că n'aũ încetat nici o dată de a avé centrul lor, ca și *Sarabi*, în aceiași regiune a Jiului, în Oltenia și 'n Hațeg.

Cunoscem dară o mie de anî din istoria *Basarabilor*, fie sub numele lor cel primitiv de *Sarabi*,¹ fie după alipirea cătră acest nume a titlului de *Ban*.

Ne mai rămâne necunoscut intervalul de opt vécuri dintre secolii V și XIII; dar pînă și acest interval se luminéază acum pe neașteptate. Când un lanț solidar de probe peremptorii demonstréază că un fluviu între anii *A — C* avusese același curs sub același nume între aceleași maluri pe același albiă ca și între anii *H — L*, mai trebui óre demonstrat că pe aceiași albiă între aceleași maluri sub același nume el avusese același curs în intervalul cel mijlociu dintre anii *D — G*? O demonstréază însăși logica faptelor, mai probă decât orî-ce probă. Așa dară:

1°. De vreme ce înainte de secolul V și pe urmă după secolul XII, întâiu *Sarabi* și apoi *Basarabi* n'aũ părăsit nici o dată Oltenia și Hațegul, decî: tot acolo aũ fost ei și între secolii V și XIII;

2°. De vreme ce *Sarabi* înainte de secolul V și *Basarabi* după secolul XII constituia un ne'ntre-rupt o castă nobilitară, deci: tot o castă nobilitară a fost ei și între secolii V și XIII;

3°. De vreme ce *Sarabi* înainte de secolul V a fost dat Dacilor pe cei mai mari regi cu Decebal în frunte și detersă apoi Romei cinci împărați: pe doi Filipi, pe Regilian, pe Galeri și pe Licini, toți de o energiă mărturisită chiar de către dușmanii lor, și de vreme ce după secolul XII *Basarabi* a dat Românilor un lung șir de eroi ca Alexandru, ca Mircea, ca Vlad Dracul, ca Țepeș etc.; deci: același rol conducător în capul nemiului românesc contra furtunelor din afară a-vuseseră ei și între secolii V și XIII.

În acest mod, pentru intervalul dintre secolii V și XIII ne lipsesc texturi, ne lipsesc documente, ne lipsesc numi proprii, ne lipsesc amărute, dar perspectiva istorică nu ne mai lipsește de astă dată: în Oltenia și în Hațeg, luptându-se contra năvălitorilor și revărsându-se din când în când asupra regiunilor de prin prejur, trăia pe atunci poporul românesc având Domni din casta *Sarabilor*, ascuns în munți ca o comoră depusă de Traian și păzită de urmașii lui Decebal.

Iată cine, iată de când, iată de unde sînt *Basarabi*.

I N D E X

	Pagina.
I. Dicționare și Dicționare	5
II. Genealogia popórelor balcanice	21
III. Ajung	73
IV. Albina	99
V. Aleg	113
VI. Amnar	126
VII. Antina	137
VIII. Apuc	145
IX. Ariciu	188
X. -atec	202
XI. -ăesc	207
XII. Trecerea lui <i>bi</i> în <i>ghi</i>	221
XIII. Ba	238
XIV. Baba-Novac.	250
XV. Bacău	259
XVI. Balș	266
XVII. Ban	271
XVIII. Basarabă	285

CĂRTI APĂRUTE ÎN EDITURA LIBRĂRIEI:

E. GRAEVE & Comp.

Bacalbașa A. Moș Teacă (Ediția V)	2.50
Caragiale. Păcat	1.—
Cholera, mijlocul cel mai nou și sigur de vindecare	—1.50
Delavrancea. Intre Vis și Viață	3.50
— — — — — legat în legătura de amator	6.—
— — — — — legat în piele de vițel peste tot roșu	7.—
Din Dorna A. Sapho, piesă	1.—
Eminescu M. Der Abendstern (Luceafărul) traducere germană de E. de Herz	1.—
Gherea. Știință și Literatură, Vol. I.	5.—
Glaise, Leitfaden der Rum. Sprache (Ediția XI)	2.—
Grigorovitză Der Em. I-a Carte de citire carton.	1.70
— — — — — II-a — — — — — carton.	2.25
— — — — — Chrestomatie Germană broșat.	3.50
— — — — — — — — — — — carton.	3.70
— — — — — Dicționar școlar Român-German și German-Român broșat.	3.—
— — — — — — — — — — — carton.	3.20
Hartmann Chr. C. Liedersammlung Caetul I	1.20
— — — — — Caetul II	1.50
— — — — — Caetul III	2.—
— — — — — Caetul IV	2.—
Haudeu B. P. Din Etymologicum Magnum	3.50
Manual de conversațiune, în limba Română, Francesă Rusă și Turcă	2.—
Massaloup I. V. Harta României, Ediția III, 1893 în două volanțe	4.—
— — — — — întinsă pe pânză în formă de portofoliu	7.50
— — — — — întinsă pe pânză în formă de portofoliu și pentru perete	7.—
— — — — — întinsă pe pânză cu bețe pentru perete	8.—
Richard A. de. Les Tremblements de Terre en Roumanie	1.—
Simionescu Staur Căpitan. Legea recrutării. Ediție nouă	1.—
Urechia Dr. Anatomia unei conferințe	1.—
— — — — — Șarlatanismul în medicină	1.—
— — — — — Igiena	3.—
Vlahuța Al. Din Goana Vieții (Ediția II)	3.50
— — — — — în legătură elegantă	5.50
— — — — — Curentul Eminescu	1.—
— — — — — Dan (Roman)	3.50
Xenopol Nic. Brad și Putregăit (Ediția III)	3.—

ÎN PREPARAȚIE :

Gherea. Știință și Literatură Volumul II.
Bacalbașa A. Madama Teacă.

LITO-TIPOGRAFIA CAROL GÖBL, STR. DÔMNEI 16, BUCUREȘCI.

PREȚUL 5.50.